

بنیاد شیرین عبادی
SHIRINEBADI
FOUNDATION

نووسه: مووسا به رزین

وه رگیّرانی: سمکوّ خه لیلی

مافی مندال

پیشاندهری مافی مندال له
یاساکانی کۆماری ئیسلامیدا

ماف به زمانیکی ساکار

www.ShirinEbadiFoundation.org

<https://T.me/ShirinEbadiOfficial>

info@ShirinEbadiFoundation.org

Scan Me

بنیاد شیرین عبادی
SHIRINEBADI
FOUNDATION

ماف به زمانیکی ساکار

مافی مندال

موسا به رزین

وه رگیړانی:

سمکو خه لیلی

پیشاندهری مافی مندال له
یاساکانی کوماری نیسلامیدا

۱ ۴ ۰ ۴
2 0 2 5

رېځخواوهی شیرین عیبادی

Shirin Ebadi Foundation

مافی منډال

The children's right

پېداچوونه وهی په کهم

به پتی یاسا نوټکان

ناوی کتیب : مافی منډال

ناوی فہرعی کتیب : پښاندہری مافی منډال

له یاساکانی کوماری ئیسلامیدا

نوسہر : موسا بہرزین

وہرکپ: سمکو خہ لیلی

دارشتنی گرافیکی دہق و بہرگ:

ستوڈیوی ئینتشاراتی دامہ زراوهی شیرین عیبادی

بلاوگہ:

دہزگای چاپ و بلاوکردنہ وهی ئیلکترؤنی

دامہ زراوهی شیرین عیبادی

www.shirinebadifoundation.org

کہرہتی چاپ: په کهم/ئیلکترؤنی/۱۴۰۴

© مافی له چاپدانہ وهی بؤ بلاوگہ پاریزراوه.

© Shirin Ebadi Foundation 2024

پېرست

ټه وهی له م کټیبه دا دهیځوټنه وه:

٣٤ | تیچوو بان بژیوی منډال

٣٦ | چاودږی و پاراستنی منډال

٤٢ | بهرټوه بردنی دارایی منډال

٤٤ | مافی خویندن

٥١ | مافی تهنډروستی

٥٤ | مافی به شداریکردن له بریارداندا

٥٧ | مافی ستانداردینکی شایسته بو ژبان

٥٩ | مافی مهدهنی و سیاسیی منډال

٦١ | مافی منډال له جیپهانی مه جازی و کابه کوټمپوته، بیه کاند

٦٦ | منډال و مافی سنووری که سایه تیی ټه و

مافی منډال له دادپرسییه کاند و پالپشتی له منډالی زیان

٦٨ | دیتوو

٧٥ | تاوانی منډالان

٧٨ | تاوان له ئاست منډالان

٨٠ | دوخی مه ترسیداری منډال

٨٢ | مافی منډالانی که مته ندام

٨٥ | منډالی هه لگیراوه

٨٨ | ههنډی پرسی گرینگی منډالانی ټیران

٦ | بهرایی

٨ | پټشه کی

١٠ | مافی منډال چییه؟

١٠ | جوړه کانی دابه شکردنی مافی منډال

بوچی ده بټ هه موو هاوولاتیان زانیاریان له سه ر

١١ | مافه کانی منډال هه بیت؟

ټه و که سانهی ده بټ مافی منډال ره چاو بکه ن

١٣ | کټن؟ ټه رکی حکومت چییه؟

١٣ | سه ر به رشتباری چاودږی مافه کانی منډال کټیه؟

چ یاسا و رټیساگه لیک سه بارهت به مافی منډالان

٢١ | هه ن؟

٢٢ | کی منډاله؟ ده سپیک و کوټایی خولی منډالی

٢٥ | رټوشوټنی به رژه ونه ندیی بالای منډال چییه؟

٢٦ | رټیسی پټیسه گیری له هه لواردن چییه؟

مافه کانی منډال پاش له دایکبوون و ټه رکه کانی

٢٧ | دایک و باوک

به رايی

شيرين عيادي

◆◆ هەر مندالێك پاش له داكبوونی هه ندى مافى هه يه كه ره چاوكردن و دهسته بهر كردنيان له لايه ن هه مووانه وه (حكومه ت، باوان و هاوولاتييانه وه) پيويسته و به واتايه كى تر «مافى مندال» هه مان مافى مرؤفه. به گشتى، چونكا مندالان تواناي دهسته به رى و بهرگر يكردن له مافى خو يانيان نييه بازنه ي له خو گريى ئه و كه سانه ي پابه ندن به ره چاوكردنى ئه م مافانه بهر بلاوتره و دهسته به رى جئيه جئيوونى زياتره.

خالى گرينگ له مافى مندالدا، ته مه نى كو تايى مندالييه. له په يماننامه ي نيونه ته وه يى مافى مندالدا كه كو ماري ئيسلامي ئيران له سالى ۱۳۷۲دا به پاراستنى هه ندى مه رج پي وه ي په يوه ست بو وه، ته مه نى ۱۸ سالان بو كو تايى ته مه نى مندالى ديارى كرا وه. به م بو نه وه ده ركردنى بريارى سيداره و جئيه جئيكردنى بو ئه و كه سانه ي له ته مه نى ژير ۱۸ سالانه وه تووشى تاوان ده بن به ته واوى قه ده غه يه. به لام كو ماري ئيسلامي پاش شو رشى سالى ۱۳۵۷ هه ندى ياسا ي په سند كردو وه كه ده ركردنى بريار و جئيه جئيكردنى سزاي له و چه شه نه به ره وا ده زانيت. هه رچه نده بو ئه م كار ه ي له لايه ن ري كخرا وه نيونه ته وه ييه كانه وه ره خنه ي لى گيرا وه و به هؤى سه ري پچى كردنى له م با به ته زور جاران هؤشدارى درا وه ته حكومه ت و دژ به م هه لسو كه وه ي بريار نامه ده ركرا وه. له هه موو شتيك گرينگ تر ئه وه يه كه له ياسا ي ئيراندا كو تايى ته مه نى مندالى بو كاروبارى كو مه لايه تى و چالاكويه كان يه كسان نييه؛ بو نموونه كو تايى ته مه نى مندالى بو وه رگرتنى پاسپورت و چوونه ده رپى ولات و به شدار يكردن له هه لبا زردن يان ته مه نى ها وسه رگيرى جياوازن. يه كى كى

دیکه له بابه‌ته گرینگه‌کانی مافی مندال، بابه‌تی کاری مندالنه که
ته‌نیا له بارودوڅیڅکی تایه‌تدا ده‌کړیت له هیزی کاری مندال که‌لک
وه‌رگیردړیت.

ئو بابه‌تانه‌ی باسیان لئ کرا و بابه‌ته‌کانی دیکه‌ی پټوه‌ندی‌دار به مافی
مندال له‌م کتیبه‌دا به زمانیکی ساده و ساکار شرفه‌ کراون و پېشنیار
ده‌که‌ین به دایکان و باوکان و ئو که‌سانه‌ی له‌گه‌ل مندال‌ندا پټوه‌ندیان
هه‌یه، وه‌یخوینن. به مه‌به‌ستی ریزدانان بؤ مافه‌ فهره‌ه‌نگیه‌کانی
هه‌موو ئیرانییه‌ک، ئه‌م کتیبه‌ش وه‌کوو کتیبه‌کانی دیکه‌ی «دامه‌زراوه‌ی
شیرین عیادی» به زمانه‌کانی کوردی و به‌لووچی و عه‌ره‌بی و تورکی
بلاو ده‌کړته‌وه و ئه‌خریته‌ به‌ر دیده‌ی هاوولاتیانی به‌رپزمان. بؤ ئو
که‌سانه‌ش ناتوانن له ده‌قی کتیبه‌که که‌لک وه‌ر بگرن وه‌کوو کتیبی
ده‌نگی تۆمار ده‌کړیت و بلاو ده‌کړته‌وه.

پیشه کی

«◆» به سهره لدان و گه شه کردنی نه ندیشه مرؤفته وه ره کان، مندالیش وه کوو یه کییک له چه مکه گرینگه کانی بواری توژیینه وهی مافی مرؤف هاته ئاراهه. لهم نه ندیشه دا، مندال ئیتر وه کوو بوونه وه رییک چاو لی ناکریت که ته نیا بو مانه وه و وه چ خستنه وهی مرؤف بیت؛ به لکوو مندال بوونه وه ریکی خاوهن مافه. لهم بواره دا هه موو ولتان هه ولی نه وه یان دا به ته گبیرورا، ریوشوئینیکی گونجاو دابین بکه ن بو نه وهی مندال له ژینگه یه کی سالم و دوور له توندوتیژی بژیت. له لایه کی تریشه وه، به له بهرچاو گرتنی دؤخی جه سته یی و دهروونی مندال و نه وهی که بو گه شه کردن پیویستی به که سانی دیکه به تایبه تی دایک و باوکیه تی، ریوشوئینیک له بهر چاو گبیردا بو نه وهی که لکی خراپ له مندال وه رنه گبیردیت. هه ر بویه «مافی مندال» بوو به لقیکی گرینگی مافی مرؤف و جیا له یاسای ناوخوی ولتان، هه ولی بیوجانی نیونه ته وه یی بو پالپشتی له مندالان هاته ئاراهه. به لگه یه کی بیژماری ناوچه یی و نیونه ته وه یی ناماده کران و ریوشوئینی گونجاو بو چاوه دیری به سه ر هه لسوکه وتی حکومه ته کانداهاته نه نجام. نه وهش وه کوو ئه رک خرایه نه ستوی حکومه ته کان که کاروباری مندالان ته نیا نه خه نه نه ستوی کومه لگا و دایکان و باوکان، به لکوو خۆشیمان بو پاراستنی مافی مندالان ده سپیشه ری بکه ن.

له ولاتی ئیرانیشدا هه ر وایه: هه ندی یاسا له بواری مافی مندالدا په سند کراوه و بو گه شه و نه شه ی مندال هه ندی هه ول

هاتونته ئاراه. ههروهها له ئيراندا ههندی لیکۆلینهوهی پرپایهخ
له بواری مافی مندالدا ئه انجام دراوه.

لهوانهیه ئهم لیکۆلینهوانه بو هاوولاتیان زور فام نه کرین چونکا
به گشتی ئهو لیکۆلینهوانه ی له م بواره دا ده کرین پسپۆرانهن. هه
بۆیه له م کتیه دا ههول دراوه له روانگه یه کی یاساییه وه سهیری
مندال بکریت و مافی مندال به زمانیکی ساده و ساکار شروقه
بکریت. له م کتیه دا ئاماژه به یاسا نیونه ته وه یی و ناوخییه کان
کراوه و ئهو به ره به ستانه ی له ولاتدا له بهردهم مافی مندالاندا
هه ن لیک دراونه ته وه.

م. بهرزین

مافی مندال چیه؟

هەندى ھۆكارى وەكوو خەسارمەندى مندالان لە بوارى جەستەى و دەروونىيەو، ھۆگرى زۆرى ئەوان بە گەرەكان و ھەرەھا پىوستى نامادەبوونيان بۆ لە ئەستۆگرى بەرپرسىارەتى لە داھاتوودا، دەيسەلمىتى تاوھكوو ھەندى پالپشتى لە مندالان بىتە ئەنجام. ھەر بەم ھۆكارەو بە گەشەکردنى ئەندىشەكانى مافی مروف لەم چەند دەيەى داويدا، ئاوردانەو لە مندال و بەرژوھەندىيەكانى لە ياساى ولاتەكاندا و ھەرەھا پەيمانامە ئىونەتەويەكان دووھىندە زىادى كردوو. مافی مندال بە زمانىكى سادە، كۆمەلىك مافی تايەتە كە ياسا بۆ مندالان لە بەرچاوى گرتوو بۆ ئەوھى ژيانان لە دوخىكى باش و ستانداردا تىپەپىت. لە پال ئەوھەدا، ھەر ئەم ياساپانە بۆ دەستەبەرى پەچاوكردنى مافی مندالان ھەندى بەرپرسىارەتى لە ئەستۆى حكومەتەكان و بنەمالە و كەسانى پىوھندىدار داناو. بە واتايەكى تر ياساكان لە لايەكەوھە ھەندى مافی تايەتيان بۆ مندالان لە بەرچاوى گرتوو و لە لايەكى دىكەشەوھە بۆ دەستەبەرى ئەم مافانە بەرپرسىارەتى خستۆتە ئەستۆى ئەو لايەنانە. كىتیبى «مافی مندال بە زمانىكى ساكار» شىكردنەوھى ئەم ماف و بەرپرسىارەتییانە. ھوونەكانى مافی مندال ئىجگار زۆرن بەلام ئەو مافە گرینگانەى مندالىك ھەنى برىتىن لە: مافی ژيان، مافی خویندن، مافی خۆراكى سام، مافی ژيان لە تىو بنەمالەدا، مافی ئاسوودەى و ئاسايش، مافی ئازادىيى خۆدەپرین، مافی تەندروستى و مافی گەشەكردن.

جۆرەكانى داھەشكردنى مافی مندال

دەتوانىن مافی مندال بە شىوازى جۆراوجۆر داھەش بكەين. بۆ ھوونە لە جۆرىكياندا مافی مندال بە دوو دەستەى: مالى و نامالى داھەش دەكرىت. مالى وەكوو مافی نەفەقە و بژىوى و نامالى وەكوو مافی خویندن. يان بە جۆرىكى تر دەتوانىن مافی مندال بە دوو دەستەى: مەدەنى و سزايى

دابه ش بکهین. مهدهنی وهکوو مافی ههبوونی نیو و هاوولاتی بوون، سزایی وهکوو ئهوهی که مندالی تۆمهتبار بتوانیت له پارێزهر که لک وهبرگریت. ئهم دابهشکردنانه سهبارت به مافی مندال ته نیا بۆ تووژینهوهن، واته ههندی له نووسهران بۆ تووژینهوه ئهم دابهشکارییه دهکهن. له واقیعدا، ئهم دابهشکارییانه که لکیکی ئهوتۆیان نییه.

بۆچی دهبی هه موو هاوولاتیان زانیاریان له سهر مافه کانی مندال هه بیت؟

پێشتر، خه لک لهو برهوه دا بوون که باوان یان سه ره رشتی مندال ئیختیاری سه رومالی مندالیان هه یه و پێوه ندیی مندال و سه ره رشته که ی پێوه ندیه کی که سییه و هیه چکه سه بۆ نییه خۆی تۆ وهر دات. هه ره بۆیه ئه گه ره له لایه ن سه ره رشت یان باوانی مندالی که وه له ئاست مندالی که توندوتیژی به اتبایه ئاراهه هیه که سیک بۆی نه بوو خۆی له بابه ته که وهر بدات و ئه مه ش به لایانه وه شتیکی ئاسایی بوو. به واتایه کی تر ته مبی کردنی مندال بابه تیکی ئاسایی ده هاته ئه ژمار. له لایه کی دیکه وه زۆری که لهو نموونه ی ئه مپۆ که وه کوو «توندوتیژی له ئاست مندال» ناسراون، له رابردوودا وه کوو په ره ده کردن و عاملان دن چاوی لێ ده کرا. به سه ره ره لدان ییری نووی له بواری مافی مرۆدا و ئه و تووژینه وه زۆرانه ی ئه نجام دران ئه و راستیه سه لما که هه لسوکه وتی وه کوو لێدانی مندال یان بپریزیکردن به مندال جیا له وه ی ئه نجامی کی باشی نییه به لکوو گه شه و نه شه ی مندال ده خاته مه ترسییه وه. هه ره به م هوکارانه، هه لسوکه وتی خراپ له گه ل مندال یان توندوتیژی له ئاست وی چیت بابه تیکی که سی نیو بنه ماله نییه و هه موو هاوولاتیان له چوارچێوه ی یاسادا رووبه رووی کراونه ته وه، بۆ نموونه ئه و مافه یان پێدراوه بابه تی توندوتیژی له گه ل مندال به ناوه نده پێوه ندیده ره کان رابگه یه نن.

له م پێوه ندیه دا، هاوولاتیان ده بی سه ره تا ئه وه بزانه ن که مافه کانی مندال چینه و نموونه کانی توندوتیژی له ئاست مندال یان پێشیلکردنی

مافه کانی کامانهن. له لایه کی ترهوه هاوولاتییان ده بیټ ټهوه بزانه که له رووبه پروو بوونه وه له گه ل پيش پیلکردنی مافی مندال ده بیټ چون به رهنه گاری بنه وه. له یاسای زوربه ی ولاتاندا بو ټهونه ولاتی ټیران، تاوانی توندوتیژی له ئاست مندالان دیاری کراوه و ټه م تاوانانه له ریزی «تاوانه گشتیه کان» داندراون. واته هه موو هاوولاتییه ک ده توانی به بهرپرسانی پیوه نندیداری رابگه به ټیت. هه ر بوئه زانیاری له سه ر مافی مندال بو ټه نجامی ټه رکی شار ټه مندی زور گرینگه. هه روه ها له وانیه باوان یان سه ر په رشتی مندال یان که سانی دیکه زانیاریان له سه ر ټه وه نه بیټ که چ هه ل سوکه و ټیک دژ به مافی منداله و ټه وه ل سوکه و ټه ی که زیان به مندال ده گه یه ټیت به لایانه وه ئاسایی بیټ و به رده وام دووباره ی بکه نه وه. بو ټهونه له م سالانه یی دوا پیدا و ټنه ی مندالان له فه زای مه جازیدا - به مه به سستی جورا و جور بو ټهونه کاسپی پیوه کردن - بو ټه باو. بری جار مندال به زور له بهر کامیرادا داده نریت و هه ندی جار و ټنه ی ل بلو ده بیټه وه که له وانیه له داهاتوودا بیټه هو ی شه رمه زاری. له وانیه زور ټیک له هاوولاتییان بلاو بوونه وه ی و ټنه ی مندالان به هه ند نه گرن به لام له م سالانه ی دوا پیدا تو ټی ټنه وه کان ده ریا نختووه که ټه م بابه ته له باری ده روونییه وه زیان به مندال ده گه یه ټیت. هه ر بوئه له زور ټیک له ولاتان هه ندی یاسا په سند کراوه که له جیهانی مه جازیدا پالپشتی له مندالان بکات. زانیاری له سه ر ټه م یاسا و رپسایانه هاوولاتییان و شیار ده کاته وه که هه ل سوکه و ټیک گونجاو بکه ن له گه ل ټه مندالانه ی له دنیای مه جازیدان. وه کوو ټهونه به کی تر، ده توانین ټاماژه بکه ین به مافی خو ټندنی خو ټیایی بو مندالان که ټه رکی سه ر شانی حکومه ته ټه م مافه ی بو دایین بکات. به گو ټره ی یاسا، وه رگرتی پوو ل له لایه ن قوتا بخانه حکومییه کانه وه قه ده غه یه. هاوولاتییان به زانیاری له م بابه ته ټیده گه ن که ټه م کاره پیچه وانه ی مافی منداله و ده توانن له ئاستیدا ناره زایه تی ده ر بېرن. ټه بی ټه وه بزانیان که یه که م هه نگاو بو باشتکردنی هه لومه رچی ټیان، زانیاری له سه ر ټه م یاسا و رپسایانه یه که ټه و بارو دۆخه ی ټیدا ره چاو کراوه.

ٲه و که سانهی دهبی مافی مندال ره چاو بکهن، کین؟ ئه رکی حکومت چیه؟

له دوو به شی پیشوودا باس مان کرد که مندالان به پیی یاسا، هه ندی مافیان هه به. له هه ر شوئینیک باس له مافی بکریت له به رانه ریا ئه رک و به رپر سیاره تی هه به. واته له لایه ک خاوه ن مافی هه به و له لایه کی دیکه وه ئه و که سه ی که ده بی ئه م مافی ره چاو و ده سه به ر بکات. له روانگه به کی گشتیه وه ئه توانین بلین که هه موو هاوولاتیبه ک له سه ریه تی مافی مندال ره چاو بکات (به تایه تی باوان و سه ره رشتی مندال) به لام ئه وه ی که ده بی ئه م مافانه ده سه به ر بکات و میکانیزمی بۆ ره چاو کردنی مافی مندال له به رچاو بکریت حکومته. بۆ ئه وونه کاتیک ئه لئین مندال مافی خویندنی هه به، ئه وه حکومته کانن که ده بی بوار بۆ خویندنی مندالان ره خسین. بۆ ئه وونه باوک و دایکی مندالان ناچار بکه ن بۆ ئه وه ی منداله کانیا ن بنیره قوتابخانه، یان قوتابخانه گه لیک به پیداویستی ره وه رده ی پیویست بۆ مندالان ساز بکه ن. یان کاتی که ئه لئین نابی هه لاوردنی جنسی، ئایینی یان ئیتنیکی به سه ر مندالاندا سه پیئ؛ ئه مه ئه رکی حکومته که ده بی به په سندکردنی یاسا و رپسای پیویست هه لاوردنه کان لایبات. به واتایه ک ئه رکی حکومته که ئه گه ر مافیکی مندال پیشیل بکریت ده بی به دوادا چوونی بۆ بکات و ئه گه ر تاوانیکیش رووی دابیت ده بی تاوانبار سزا بدریت. به واتایه کی تر حکومته کان له سه ریانه به له به رچاوگرنتی رپوشوینی گونجاو و له رپگای په سندکردنی یاساوه، مافی کانی مندال ده سه به ر بکه ن.

سه ره رشتیاری چاودیری مافی کانی مندال کییه؟

به پیی یاسا و رپساکانی ئیران له پیوه ندی له گه ل مافی مندالدا ریکه خراوه

جۆراوجۆره كان بهرپرسياره تيبان هه يه. بۆ نموونه «رېڤڤخراوه ي بېهزيستي و لات» ده بئ سەبارەت بە مندالانی بېكەس و كار و ئەو مندالانەي سەرپەرشتي خراپيان هه يه ههنگاو هه لېگريت. يان هيزه ئينتيزاميبه كان سەبارەت به توندوتيزي له ئاست مندالان ئەركداره. ههروهه ئيداره ي كار له ئاست به كارهينانی مندالان بهرپرسياره. هيزي دادوه رييش به گشتي بهرپرسياره له ئاست پيشگرتن له تاوان دژي مندالان و ههروهه پېراگه يشتت به تاواني توندوتيزي دژي مندال و ره چاوكردني چاره سه ريبى پالپشتي له و مندالانەي له بهردهم مه ترسيدان. له به شه كانى دواتردا به پيى پيويست ديسان سەبارەت به ئەرك و بهرپرسياره تي ئۆرگانه جياجيا كان زياتر باس ده كه ين به لآم له م به شه دا به كورتى باس له ئەرك و بهرپرسياره تي گرنگترين رېڤڤخراوه كانى پيوه نديدار به مافی مندال ده كه ين:

۱. رېڤڤخراوه ي بېهزيستي: رېڤڤخراوه ي بېهزيستي ده ورېكى زۆر كارىگه رى هه يه بۆ پيشگرتن له پيشيلكردني مافی مندال و ههروهه پالپشتي له مندالانى زيان ديتوو. به واتايه ك رېڤڤخراوه ي بېهزيستي سه ره كيترين بهرپرسى بهرپوهردنى مافی مندال له تيراندايه. له ياسا جياجيا كاندا هه ندئ بهرپرسياره تي خراوه ته ئەستۆي ئەم رېڤڤخراوه يه كه له ئەگه ريبى بهرپوه بردنياندا به شيكى بهرچاوى كيشه ي مندالانى كۆمه لگا چاره سه ر ده بيت. به لآم به داخه وه رېڤڤخراوه ي بېهزيستي له لايه نى جۆراوجۆره وه رووبه رووى كيشه و گرفته. ئەم رېڤڤخراوه هه م له بارى پيڤهاته و هه م له بارى هيزي مرۆبى و ههروهه ها بوودجه و تاوانى مالييه وه زۆر لاوازه. هه ر بۆيه نه يتوانيه وه وه ي له ياسادا له ئەستۆي خراوه ئەنجامى بدات. به هه رحال، گرنگترين ئەركه كانى ئەم رېڤڤخراوه برىتين له:

- پالپشتي له مندالانى بئ سەرپەرشت و ئەو مندالانەي سەرپەرشتي خراپيان هه يه به شيوه گه لى وه كوو راگرتن و سەرپەرشتي كردنيان له ناوه نده كانى بېهزيستي يان په يدا كردنى بنه ماله بۆ ئەوان.

- ههنگاوى پيشگرانه له تووشبوونى مندالان و ميترمندالان له هه له و تاوان.

- پالپشتی له مندالانی سه ره قام به شیوازی راکیشانیان بو لای خویان و چاره سه رکردنیا.

- به شدار یکردن له نه جامدانی توژیینه وهی پیوه نیدیدار به مافی مندالانه وه.

۲. نووسینگهی پالپشتی هیزی دادوهی له مندالان و میرمندالان: به پیی یاسای پالپشتی له مندالان و میرمندالان، ده بی له هر پاریزگایه ک و به ده ست نیشانکردنی سه روکی هیزی دادوهی له شاره کانیش ریخراوه یه ک له ژیر ناوی «نووسینگهی پالپشتی» له ژیرکومای مه حکه مهی پاریزگادا پیک بیت. به پیی نه و زانیاریانه ی له به رده ستدان تا هه نووکه له چند پاریزگایه ک نه و نووسینگانه دامه زراون، به لام زانیاریه کان درخه ری نه و نه که مه حکه مهی پاریزگاکان ته نیا ژووریکی تابه تی بو هم کاره ته رخان کردوو و به کرده وه نه و نه رکانه ی له نه ستوی دانراوه نه جامیان نادا. له هر حالیکدا نه رکه کانی نووسینگهی پالپشتی نه مانه ن:

- نه جامدانی توژیینه وه ناماری و زانیاریه کان، ههروه ها چاودیری کردن و لیکدانه وهی چالاکیی نووسینگه کانی پاریزگا و شاره کان سه بارت به جیبه جیکردنی یاسای پالپشتی له مندال.

- خو تپوهردانی خیرای دادوهی به مه به سستی پیشگرتن له مندال و میرمندالی که خه ریکن له هه له و تاوانه وه ده گلین یان بو پیشگرتن له زیاتر تپوه گلانی نه وان به هه له و تاوانه وه.

- پیشکه شکردنی راویژ و یارمه تی یاسایی و دروستکردنی دوسییه ی که سایه تی بو مندال و میرمندالی که له به رده م مه ترسی یان هه له و تاواندایه.

- پیکه یانی دویکی گونجاو له بنه ماله دا بو مندال و میرمندالی که له به رده م مه ترسی یان تپوه گلان به هه له و تاوانیکدایه، به ناساندنی به بیه زیستی یان ریخراوه پیوه نیدیداره کانی دیکه.

- ناماده کردن و پیشکه شکردنی راپورت له مندال و میرمندالی مه به سستی هم

ياسايه و داخوازي په چاوکردني ههنگاوي پالېشتي- دادوهري له ناوهندي دادوهري شي او و لېهاتوو.

- چاودېري به سهر جيېه جيکړدني باشي پرا و برياره پټوه نديداره کان به مندال و ميړمندال هوه، ههروه ها جيېه جيکړدني پرا و برياره حهواله کراوه کان له لايه ن بهرپرسی دادوهري هوه و به دوا د اچوون و چاودېري دؤخی مندال و ميړمندال پاش جيېه جيکړدني بريار به به لېن و هه لسه نگاندي ئه و هه نگانوه له م پټاوه دا هه لگير اوه.

- ئاماده کردني پراپورتی جار جاري يان بابته تي و ئه نجامي توپزينه وه ئاماريه کان و زانباري پټوه نديدار به مندال و ميړمندال هوه.

۳. هيزه ئينتزاميه کان: ئهم ريکخراوه وه کوو کارگيري گشتي دادگا، روئيکي کارگهري له ئاشکرکردن و به دوا د اچووني تاوان دژي مندالدا هه يه. له ياسا پټوه نديداره کاندئا هوه په چاو کراوه که هيزه ئينتزاميه کان ده بن «پوليسی تايهت به مندالان و ميړمندالان» پيک بيئن. کارگيره تايهت ه کان ده پيټ راهي تاني تايهت بينن و بو جيېه جيکړدني ئهم ئه رکه له بواري دهرووني و جهسته ييه وه ته يار بن. به پي ياساي پالېشتي له مندال، هيزه ئينتزاميه کان سه بارهت به مافه کاني مندال ئه و ئه رکانه ي خواره وه يان له ئه ستويه:

- بو ناساندني ئه و مندال و ميړمندالنه ي له دؤخی مه ترسي داردان ئه گهر خو يان په نايان برده هيزه ئينتزاميه کان يان به وي يان ناساندن يان ئه گهر له کاتي به جيېه تاني ئه رکه کانيان که و تن به سه رياندا يان ئه گهر سکالايان له دژ تومار کرا، به پي ئه وه ي رووي داوه له گهل ناوه نده دادوهريه کان و پالېشتي کردني پټويست به پي ئهم ياسايه يان ياسا پټوه نديداره کاني ديکه بو ناساندني به ريکخراوه ي بيېزيستي ههنگاو هه لگيرت.

- له کاتي مه هورويه تي ئاليکاراني کومه لايه تيدا و ئه نجامداني ئه رکه کانيان بو جيېه جيکړدني ئهم ياسايه، ئه گهر بو پاراستني ئه وان و مندالان و ميړمندالني

ژیر چاوه دیرییان داوای یارمه تی کرا، ههنگاوی یاسایی هه لَبگَرِیت.

- ته گهر دۆخی مه ترسیدار و تاوان دژی مندالان و میرمندالانی هه رزه کاریان بینی ده بی پرابگه یه نن به ناوه نده دادوه یه کان و ریکخراوه ی بیه زیستی.

۴. **وه زاره تی ولات:** ئەم وه زاره تخانه ش له پتوه ندی له گه ل مافی مندال دا هه ندی ئه رکی گرینگی له سه ر شانه. به رپرسی سه ره کیی سه روساماندانی مندالانی بی ناسنامه و ههروه ها ئه و مندالانه یه که نه چوونه ته به ر خویندن. یاسای پالپشتی له مندال ئەم ئه رکانه ی له نه ستۆی وه زاره تی ولات داناه: - به هاوکا ریکردن له گه ل داموده زگا پتوه نیداره کان ئه و مندال و میرمندالانه ی ناسنامه یان نییه (چ هاوولاتی تی ئیرانی بن و چ بیانی بن) وه یاندۆزیت و به پی بارودۆخ و بو پشتیوانی کردنیان بیانی ئیریت بو بنکه کانی پالپشتی، پهروه رده یی، ته ندروستی یان دادوه ری.

- له رپگای «رپکخراوه ی به رپتوه به رایه تی پی ناسه» وه و به هاوکا ریکردنی رپکخراوه پتوه نیداره کانی دیکه و به له بهر چاوگرتی جی و مه کانی نیشته جیبوونیان، ده بی هه موو سالی ک لانی که م سی مانگ پش ده سپتی سالی خویندن ناو و ناویشانی مندالان و میرمندالانی ئیرانی و بیانی که ته مه نیان گه یشتۆته ته مه نی خویندن، به وه زاره تی پهروه رده ی پرابگه یه تیت.

۵. **وه زاره تی ته ندروستی:** ئەم وه زاره تخانه به پی یاسای پالپشتی له مندال، ده بی ئه و ئه رکانه ی خواره وه جیه جی بکات:

- کۆکردنه وه ی رپسا ته ندروستیه کانی کار و چاوه دیری پزیشکی بو گونجانی دۆخی کار له گه ل ستاندارده کاندان.

- وه رگرتن و چاره سه رکردنی خیرای مندالان و میرمندالانی زیان لیکه وتوو له هه موو ناوه نده ته ندروستیه کان، پاشان ته گهر باهه تیکی گومانوویی نازاردانیان دیت ده بی به ناوه ندی دادوه ری و بیه زیستی را بگه به نن.

- دابینکردنی بیمه‌ی سلامت بۆ هه‌موو مندالان و می‌رمندا‌لانی دانیشتیووی ئێران.

٦. **وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده:** ئه‌م وه‌زاره‌تخانه بۆ پالپشتی له مافی مندال ده‌بێ ئه‌و ئه‌ركانه‌ی خواره‌وه به‌جێ بگه‌یه‌نیت:

- ئه‌و مندال و می‌رمندا‌لانه‌ی له قوتابخانه ناونووس نه‌كراون یان گومان له‌وه‌دا هه‌به له خوێندن دا‌برابیت (تا كۆتایی خولی دواناوه‌ندی) رایگه‌یه‌نیت به رێكخراوه‌ی بێه‌زیستی یان نووسینگه‌ی پالپشتی له مندال و می‌رمندا‌لانی خانه‌ی داد بۆ ئه‌وه‌ی هه‌ولێ پێ‌یوستیان بۆ بدریت.

- ناساندنی مندالان و می‌رمندا‌لانی مه‌به‌ستی ئه‌م یاسایه به ناوه‌نده پالپشتی و دادوه‌رییه‌كان بۆ ئه‌وه‌ی پالپشتی پێ‌یوستیان لێ بكریت.

- هه‌ولێ پێ‌یوست بۆ ناونووسکردن و چاوه‌دێری خوێندنی مندالان و می‌رمندا‌لانی مه‌به‌ستی ئه‌م یاسایه تا كۆتایی خولی دواناوه‌ندی.

- راهێنانی به‌رپرسان و كارگێرانی په‌روه‌رده‌یی و ئیداری له بواری مافی مندالان و می‌رمندا‌لانه‌وه.

٧. **رێكخراوه‌ی ناوه‌نده خه‌لكیه‌كان:** ئه‌م رێكخراوانه ئه‌گه‌رچی رێكخراوه‌یه‌کی ناكۆمین به‌لام ده‌توانن ده‌وریکی كاریگه‌ر ببینن له راستای پێشقه‌چوونی مافی مندالدا. بۆ ئه‌مۆونه ده‌توانن ئه‌و مندالانه‌ی له به‌رده‌م مه‌ترسیدان وه‌یاندۆزن و به ناوه‌نده پێ‌وه‌ندیداره‌كانی رایگه‌یه‌نن. له ماده‌ی ٦٦ یاسای رێشویستی سزاداندا هاتوه‌ كه رێكخراوه‌ی ناوه‌نده خه‌لكیه‌كان كه له بواری مافی مندالدا چالاکی ده‌كهن ده‌توانن له ئاست تاوانی دژی مندالان، رایگه‌یاندنی تاوان رایگه‌یه‌نن و له دادپرسیدا به‌شدار یكهن. به‌داخه‌وه له ئێراندا به‌زۆری به‌رد ئه‌خریته رێگای چالاکیی ئه‌م رێكخراوانه؛ به‌جۆرێك كه ئه‌ندامه‌كانیان به‌ ئاسانی ناتوانن چالاکی بكهن.

۸. ریکخراوهی یوونیسیتف: ئەم ریکخراوهیه که له سالی ۱۵۱۳۲۵ بە بریاری کۆری گشتیی ریکخراوی نەتەووەکان دامەزرا، هەنووکە سەبارەت بە مافی مندالان گەورەترین ریکخراوهی نۆنەتەووییه. یوونیسیتف تا ئێستاکە لەم بوارانەدا چالاکی کردووه:

-کەمکردنەوی رێژەی مردنی مندالان لە ئاستی جیهانی و ناوچەیدا.

-باشتر کردنی رەوشی خۆراک و کەمکردنەوی بەدبژیوی مندالان و ژنانی دووگیان و مندال بەبەر.

-پیشگرتن لە پەرەسەندنی ئەو نەخۆشینانەی بە فاکسین چارەسەر دەبن و ئەو نەخۆشینانەی لە ریکگای جۆریک مێشوو لەو دەگوازرێنەووە وەکوو مەلاریا و تاي دەنگی.

-پالپشتی لە سیستەمی چاوەدێرییە سەرەتاییەکانی تەندروستی لە ناوچە هەژارەکان.

-بە هێزکردنی مێر مندالان و گەنجانی خەسارەلگر بە راهێنانی شارەزایی پۆیست سەبارەت بە پیشگرتن لە خەسارە کۆمەڵایەتیەکان و ئەرخەیان لە ژیا نکی تەندروست و پەیدا کردنی شوغلیکی گونجاو.

-پالپشتی لە جێبەجێکردنی ستراتژییە گشتگیرەکانی ولات بە مەبەستی پیشگرتن لە ژیان و کاری مندالان لە شەقامەکاندا.

-دنیابوون لە سەقامگرتوویی ژیا نکی مندالان لە شو ئینی کدا که بە تەواوی پالپشتی بکری ن و وەدیھاتنی تواناییەکانیان مسوگەر بکات.

-بردنە سەر ئی توانایی ولات بو پیشگرتن و دەست نیشان کردنی خیرا و بەرپەرچدانەووی توندوتیژی دژی مندالان.

-دنیابوون لە دەست پێراگە یشتنی وەکیەکی کوران و کچان لە بەرانبەر یاسادا.

-دنیابوون لە دا بین کردنی دەرفەتی وەکیەک بو ژیا نکی شیای هەموو مندالان، بە لابردنی بەر بەستەکانی پێوە نیدار بە هەژارییەووە. ئەم پلانی هەموو مندالانی خەسارەلگر و بنەمالەکانیان (وەکوو مندالانی پەنابەر)

دەگرېته وه و پاپېشتی پېویست پېشکهش دهکات بو باشتروونی دۆخی ژیانان (وه کوو یارمه تی نهختی بو ئه وهی بتوانن له خزمه تگوزارییه کۆمه لایه تییه کان که لک وهر بگرن).

- یارمه تیدانی حکومه ته کان، بو ئه وهی وه کوو سیاسه تیکی ولاته که یان و داپشتنی ستراتیژی زانستیانه وه لآمدەر بن و بو که مکردنه وهی هه ژاریی مندالان هه نگاوه هه لېگرن.

- به هیزکردنی توانای بهرهنگاربوونه وهی کاره ساته ناوچه ییه کان بو بردنه سه ری خوراگریی مندالان و گرووپه خه ساره لگه ره کان له ئاست کاره ساته کاندای.

- بره وپیدانی روانگه یه کی چر له سه ر مندال بو که مکردنه وه و بهرپوه به رایه تی ریسکی بارودۆخه ناناساییه کان له رېگای نواندنی رېگه چاره ی پسه پورانه وه له گه شه ی سیاسه ته کاندای.

- په ره پیدانی به شی ئاو و ته ندروستی بو پېشکهشکردنی خزمه تگوزاری باشتر و ناماده یی زیاتر و وه لآمده ربوون له دۆخه ناناساییه کاندای.

- پاراستنی ژیان و ته ندروستی و خو شبژیویی مندالان و به هیزکردنی خوراگریی ئه وان له رېگای هاوئا هه نگیی خزمه تگوزارییه کۆمه لایه تییه کان له گه ل گورانکاریی که شه وه وا و ژینگه دا.

- په رخصاندنی هه لی ده ست پېراگه یشتن به پهروه ده بو هه موو مندالان (به تاییه ت مندالانی که مئه ندام) و به هیزکردنی ئه وان له راستای ده ست پېراگه یشتنی مندالانی که مئه ندام به تواناییه کانیان، به بی جیاوازی.

- په ره پیدانی تواناییه کانی سیسته می پهروه ده یی، وه کوو پهروه ده بو مندالانی په نابهر.

- بردنه سه ره وهی تواناییه کانی سیسته می پهروه ده بو پېشکهشکردنی پهروه ده به کی له بار و بره ودانی به شداریکردنی مندالان.

چ یاسا و ریساگه لیک سه بارهت به مافی مندالان ههن؟

ریساگه لیک زور سه بارهت به مافی مندالان ههن. به شیکیان یاسان و به شیکیشیان ریکارنامهن. به گشتی بو ناشنابوون له گهل بابه تیکی یاسایدا، سه رهتا ده بی زانیاریمان له سه ساکانی ئه و بواره دا هه بیته. پیویست ناکات هه موو هاوولاتیان زانیاریان له سه ره کهلین و قوژبنی ئه م یاسا و ریساگه هه بیته، به لکوو زانیاریه کی گشتی سه بارهت به مانه بو هه موو هاوولاتیه ک به که لکه. هه ندی له م یاساگه له (وه کوو یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال) ته نیا ده په رژتیه سه مندال، به لام هه ندیکی تریان بریک له ماده کانیا ناماژه ده کاته مافی مندال. لی ره دا ده په رژتینه سه ره گرینگترین یاساکان:

- یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال

- په یماننامه ی مافی مندال. حکومتی ئیران به شیوه یه کی مه رجدار په یوهستی ئه م په یماننامه بووه؛ واته ئه م په یماننامه وه کوو یاسا وابه و ده بی ره چاو بکریته. هه له بت به هوئی ئه وه ی که ئیران به مه رجوه وه پییه وه په یوهستی بووه، له ره چاو کردنی ئه و به شانیه کی له گهل یاسا ناوخوییه کانیدا دژایه تیه ی هه یه ده توانی خوئی ببویریته. هه ره چهنده زور به ی بابته کانی په یماننامه ی مافی مندال له گهل شه ره و یاساکانی ئیراندا گونجاوه.

- یاسای مه ده نی

- یاسای سزای ئیسلامی

- یاسا و ریسی ریوشوینی سزادان

- یاسای کاروباری میراتی

- یاسای پالپشتی له مندالانی بی سه ره ره رشت و ئه و مندالانه ی سه ره ره رشتی خرایبان هه یه.

- یاسای پالپشتی له بنه ماله

کی مندالہ؟ دہسپیک و کوٹای خولی مندالی

سہ بارہت بہ وہی کہ خولی مندالی لہ چ تمہ نیکہ وہ دہست پیدہ کات و لہ چ تمہ نیکدا کوٹای دیت بیروپای جیاواز ہہیہ، بہ لام بہ کورتی بہ پی مادہی یہ کہ می پیمانامہی مافی مندال ٸہو کہ سانہی تمہ نیان خوار ۱۸ سالان بیت مندال دپنہ ٸہ ژمار و لہو تاپہ تمہ نیانہ بہ ہرہ مہند دہ بن کہ یاسا بو مندالانی لہ بہرچاو گرتوہ۔ ہرچہ ندہ لہ ہندئی لہ یاساکانی ٸیراندا بہ کہسانی خوار تمہن ۱۸ سالان دہ لین مندال و میرمندال، بہ لام لہ ہندئی یاسای دیکہ دا بو تمہنی مندالی تمہ تیکی خوارتر لہ بہرچاو گیروہ۔ بہ پی مادہی یہ کہ می یاسای پالپشتی لہ مندال و میرمندال، مندال بہ کہ سپیک دہوتریت کہ بالغ نہ بوو پیت و میرمندال بہ کہ سپیک دہوتریت کہ تمہنی خوار ۱۸ سالان بیت بہ لام لہ باری شہرعیہ وہ «بالغ» بوو پیت۔ لہ یاسای مہدہنی و یاسای سزای ٸیسلامیشدا بو کوران تمہنی ۱۵ سالان و بو کچانیش تمہنی ۹ سالانی مانگی دیاری کراہ (مادہی ۱۲۱۰ی یاسای مہدہنی و مادہی ۱۴۷ی یاسای سزای ٸیسلامی)۔ لہ ہندئی مادہی دیکہی یاسای مہدہنیدا باسپیک بہ ٸیوی «تمہنی گہ شہ کردن» ہاتو تہ ٸاراوہ؛ بہ واتایہی دیکہ مندالی بالغ دہ بی بتوانی کاروباری مالی پاپہر پین۔ تمہنی ہہراشبوونیش جیاوازہ بہ لام بہ گوپرہی پھوتی دادوہری، ٸینسان پاش تمہنی ۱۸ سالان بہ کہ سپیک ہہراش دپتہ ٸہ ژمار مہگر پیچہ وانہ کہی بسہ لمیت۔ ہہروہا ٸیمکانی ٸہوہش لہ ٸارادایہ کہ دادگا کہ سپیک بالغی خوار تمہن ۱۸ سالان بہ کہ سپیک ہہراش و رہشید بناسپت۔ ٸہگر سہرنجی تمہنی بہرپرسیارہتی سزای بدہین ٸہوہمان بو دہردہ کہوئی کہ یاسا، تمہنی بالغوونی شہرعی وہ کوو تمہنی بہرپرسیارہتی سزای چاو لیدہ کات بہ لام ٸہو کہ سانہی کہ تمہ نیان گہیشوتہ تمہنی بالغوون بہ لام خوار ۱۸ سالان رپوشوپن و سزای تاپہتی بو داناون کہ لہ گہل ہین گہورہ سالان جیاوازہ۔ بہ پی مادہی

۱۰۴۱ یاسای مەدەنیی ئیران، کچان لە ۱۳ سألان و کورانیس لە تەمەنی ۱۵ سألاندا دەتوانن هاوسەرگیری بکەن. سەبارەت بە دامەزراندنیس، کەسانی خوار تەمەن ۱۸ سألان ناتوانن لە دەزگا حکومییە کاندادا بەزێرن بە لۆم لە یاسای کاردا، بە کارگرتنی کەسانی خوار تەمەن ۱۵ سألان قەدەغەیه.

هەروا کە دەیبینن یاساکان لە هەر بابەتیکدا تەمەنتیکی جیاوازیان بۆ مندالی و گەورەسالی لە بەرچاو گرتوو. پڕژوبلای و ئالۆزی لە یاساکانی ئیراندا سەبارەت بە دیاریکردنی تەمەنتیکی دیاریکراو بۆ تەمەنی مندالی، دژیەکی و پارادۆکسیکی زۆری هیناوتە گۆرێ. بۆ نمونە کچیکی ۱۴ سألان ناتوانن بچیتە دەفتەرخانە و بە لگەیکە واز بکات، بە لۆم هەر ئەو کچە دەتوانن هاوسەرگیری بکات چونکا لانیکەمی تەمەنی هاوسەرگیری بۆ کچان تەمەنی ۱۳ سألان دیاری کراوه! سەیر لەوەدایە ئەگەر هەر ئەو کچە هاوسەرگیری بکات و پاشان بیههوی داوا مارەییە کە ی بکات، خۆی ناتوانن ئەو کارە بکات چونکا نەگەییووتە تەمەنی یاسایی و دەبن سەرپەرشتە کە ی ئەو کارە ی بۆ بکات. یان کورپکی تەمەن ۱۵ سألان مافی ئەو ی نییە بە بئ سەرپەرشت خۆی لە قوتابخانە ناونوس بکات بە لۆم ئەگەر تووشی تاوانی کوشتن - یان هەر تاوانیکی دیکە ی شایانی سیدارە - بییت وەکوو گەورە سألان سزاکە ی مەرگ دەبییت!

وەکوو رەخنە بە کە ی دیکە دە کورپ بپرسین: بۆچی تەمەنی بە لۆم و بەرپرسیارە تیبی سزایی، ۹ سالی مانگی بۆ کچان و ۱۵ سالی مانگی بۆ کوران دیاری کردوو؟ یاسادانەر بە شوینکە و تووی یاسای شەرع برۆای بەو یە کە کچان پش لە کوران بە لۆم دەبن. تەنانەت ئەگەر ئەمەش قەبوول بکەین دەبن بپرسین: بە لۆم و بە تیبکی جینسییە چ پتووندیە کە ی بە بەرپرسیارە تیبی سزاییە و هە یە کە بابە تیبکی دەروونیە؟ بە واتایە کە ی تر بۆچی کچان ۶ سال پش لە کوران بەرپرسیارە تیبی سزایی دە کەوتە ئەستۆیان؟ بە دنیاییە وە دانانی بەرپرسیارە تیبی سزایی لە ئەستۆی ئینسانە کان بە پتی جنسییەت بە هیچ جۆرک لە گە ل پتوورە زانستییە کاندانا ناگونجیت.

سەبارەت بە تەمەنی دەسپکی مندالیس لە یاسادا مادە یە کە ی روون و ئاشکرا بوونی

نییه هەر بۆیه له نیوان نووسه رانی یاسایشدا ناکۆکی ههیه. به لأم به گشتی به سه رنجدان به مادهی ۹۵۷ ی یاسای مه ده نی ده توانین بلیین له و کاته وهی کۆر په له له سکی دایکیدا گورا، مندالی ده ست پیده کات. کۆر په له خواهه نی هه موو مافه مه ده نییه کانه، به مه رجیک به زیندووی له دایک بییت. بۆ هه ونه: هه موو کۆر په له یه ک میراتی ده که ویت به مه رجیک به زیندووی له دایک بییت.

و یده چی یه کیک له و بابه تانه ی له یاسای ئیراندا ده بی پیداجوونه وه ی له سه ر بکریت رتساکانی پیوه نیدار به پیوه ری ته مه ن بۆ مندالان و میرمندالان بییت. ره نگه ته مه نی ۱۸ سالان په سندرترین پیوه ری ته مه نی بییت بۆ کۆتایی ته مه نی مندالی.

له ئه نجامدا ده توانین بلیین که ده سپیکی مندالی له کاتی گورانی تۆو له سکی دایکدا ده ست پیده کات و کۆتایی ته مه نی مندالی ۱۸ سالی ته واوی هه تاوییه. له یاساکی ئیراندا سه باره ت به مندال، رتوشوینی جیاواز به پیی ته مه نی مندال دانراوه. له به شه کانی داها تودا سه باره ت به م بابه ته زیاتر باس ده که یین.

کار	هاوسه رگیری	به ر پر سياره تی مه ده نی	به ر پر سياره تی سزایی	کۆتایی مندالی	ده سپیکی مندالی	سیسته می یاسایی
گورانی تۆو به مه رجیک زیندوو له دایک بییت	کچان ۹ سالان، کوران ۱۵ سالان	کچان ۹ سالان، کوران ۱۵ سالان	۱۸ سالان (ته مه نی هه راشبوون)	کچان ۱۳ سالان، کوران ۱۵ سالان	۱۵ سالان	ئیران
له دایکبوون	۱۸ سالان	به روونی دیاری نه کراوه به گشتی ۱۸ سالان	به گشتی ۱۸ سالان	به گشتی ۱۸ سالان	به گشتی ۱۸ سالان	تیونه ته وه یی

رېښوونې بهرڙه وندېي بالاى منډال چييه؟

له بواړې مافې منډالدا ياسايه كي زور گرینگ به نيوي «بهرڙه وندېي بالاى منډال» هه يه. له ماده ي دووي په يمان نامه ي مافې منډالدا ثامازه به م ياسايه كراوه. هه روه ها له ماده ي ٤٥ ي اساي پالپشتي له منډال و ميړ منډال، ماده كاني ١١٦٩ و ١١٨٤ ي اساي مه دهنې، ماده ي ٨٨ ي اساي سزاي ئيسلامې و ماده ي ١٥ ي اساي پالپشتي له منډالني بي سهر پهرشت و سهر پهرشتي خراپ له ده سته واژهي وه كوو «بهرڙه وندېي» يان «تامه زرږوونې منډال» كه لك وهرگيراهه. به گشتي ياساي په چاو كړدنې بهرڙه وندېي بالاى منډال واتاي ئه وه يه كه له برياره كاني سه بارت به منډالدا ده بي تهن دروستي جه سته يي و ئاوه ز و به گشتي بهرڙه وندېي منډال له سهر هه موو شتيكه وه بيت. ئهم بهرڙه وندېي ده تواني مالي بيت وه كوو بزيوي منډال، يان نامالي بيت وه كوو په روه رده و خوئندنې ئه و. شوناسي منډال، خه ون و خوليا و پروانگه ي منډال، پاراستني منډال، راهي تاني منډال، خوړاكي منډال، ئاسايشي منډال، خانوو و ژينگه ي منډال، بنه مال ه ي منډال، چاوديري منډال، تهن دروستي و ده رمانې منډال و بابه تي وه كوو ئه وان ه ي سهر وه نمونه ي بهرڙه وندېي منډال ن. به گشتي، هه م حكومه ت و هه م هاوولاتي يان له سهر يانه له هه موو بابه ته كاني پتوه نديدار به منډاله وه، بهرڙه وندېي كانيان له بهرچاو بگرن. بو نمونه ئه گهر پارله مان ده يه وي ياسايه ك په سند بكات ده بي ليك بدرپته وه كه ئايا ئهم ياسايه له بهرڙه وندېي منډالدا هه يه يان نا. بو نمونه: له ولاتي ئيران له راستاي سياسه تي زياد كړدنې هه شيمه تدا، ياساي گه نجپتي و زياد كړدنې هه شيمه ت په سند كرا. له م ياسايه دا زور ليك له پشكيني كاني پتوه نديدار به تهن دروستي كورپه له (ساواي ناو زك) قه ده غه يان سنووردار كراوه. ئه م ياسايه به جوړ ليك دژ به ياساي منډاله، چونكا ئه گه ربي له دا يكوونې منډال يكي نه خو ش يان كه مئه ندام زياد ده كات. هه روه ها حكومه ت هه ر پراړ ليك ده ر بكات ده بي مافې منډال له پيشه وه ره چاو بكات. سه بارت به باوان و

سهر پهرشتى منداليش ههر به و جور هيه. يان نه گهر دادگايه ك پپراگه يشتت به سهر دوسيه يه كي پيوه نديدار به منداليكه وه ده كات ده بى تا نه و شوپنه ئه لوى به قازانجى منداله كه ياسا شى بكاته وه. بو نمونه: نه گهر كه سيك كه تهمه نى له نيوان ۱۵ تا ۱۸ سالاندايه و كه سيكي كوشتووه و دواتر دهر بكه وئى نه م منداله عه قلى پيى نه شكاه و تيگه يشتنى له چيه تى كار هه نه بووه. قه ساس ناكريته وه. نه گهر گومان بكرىت له وهى كه نه م منداله ناقلى پيى شكاهه يان نا، ده بى بابه ته كه به قازانجى منداله كه شى بكرىته وه.

رئساي پيشگيري له هه لاواردن چيه؟

به گشتى كاتيك باس له مافىك ده كه ين واته خاوه نى نه و مافه به بيته وهى له هه ندى لايه نه وه هه لاوئردى ده بى له و مافه به ههرمه ندى بيت. به واتابه كي تر بو به ههرمه ندى له مافدا هه لاواردن قه ده غه يه. هه لاواردن واته نه وهى كه كه سيك له بهر نه ته وه، رهنگى پيست، شوپنه وارى ره گه زى، بيده سه لاتي، بارى كه سيكى، نايين و مه سه ب، بير و باوه ر يان نه نديشه، جنسيهت و بابه تى له مجوره له هه ندى مافى بيه ش بكرىت. به م بابه ته ده ئين: «رئساي پيشگيري له هه لاواردن». سه باره ت به مندالنيش ههر به و جور هيه. هه م له په يماننامه ي مافى مندال (ماده ي ۲) و هه ميش له ياسا ناوخوييه كاندا ئامازه ي پيكراره.

نه گهر ئاوورپك له ياساي ئيران بده ينه وه تپده گه ين كه هه ندى جار هه لاواردن دژى مندالان له ئاست مافه كانيان هاتوته ئاراهه. نه م هه لاواردنانه برپك جار ياسايه؛ بو نمونه مندالانى بيانى (به تايهت هاوولاتياني نه فغانستان) ئيزنى خوئنديان له هه موو قوتابخانه يه ك نيه و زور جارار قوتابخانه كان ناو نووسيان ناكه ن و وه ريان ناگرن. هه روه ها له ياساي بنه رپه تيدا هاتوووه كه ئاييني فهرمى و لات ئيسلامه و ته نيا مه سيحيه كان و جووله كه كان و زهرده شتيه كان مافيان هه يه ئايينه كه يان

به پړيوه بيهن. ئه مهش به جوړيک له گه ل به هرهمه نديى مندالان له مافى خوږان دژايه تيبى هه يه. ئه م هه لاواردنانه به هوى ياساويه. هه ندى جار هه لاواردنه کان ياسايى نين و به کرده و دپنه ئاراهه؛ بو نمونه حکومت ژيرخانى شياو و گونجاوى بو راهينان و په روه ردهى مندالانى که مته ندام دابين نه کردوو.

مافه کاني مندال پاش له دايکبوون و ئهرکه کاني دايک و باوک

هه ر به و جوړه ي له به شه کاني پيشوودا باسما ن کرد، له گه لکوو توو له سکی دايکدا گوورا ده بيته خاوه نى هه نديک ماف. به لام زوربه ي ئه و مافانه ي بو مندالان له بهرچاو گيراوه پاش له دايکبوون مسوگه ر ده بن. هه ندى له م مافانه پاش له دايکبوون و هه نديکى تريان له ته مه نه کاني دواتردا دپنه ئاراهه. له دريژه ي باسه که دا، ئه و مافانه ي که پيوه نديى به له دايکبوونه وه هه يه شى ده کړينه وه:

۱. مافى ناو: مندال پاش له دايکبوونى ده بى نيوى هه بيت. ئه رکی سه رشانى دايک و باوک که ده بى نيوى لى بنين و حکومتيش ده بى ناوه که ي تو مار بکات. له وانه به هه ر ولايتک بو نيوانى مندال هه ندى ريسا و ريوشوينى هه بيت به لام ئه م ريوشويتانه ده بى شياو و ناوه زپه سن بن. بو نمونه: له ئيراندا دانانى نيوى بيانى و نامو له سه ر مندال قه ده غه يه. حکومت به وه رگرتنى که لکى خراپ له م برياره، سياييه کى له ناوه کان ئاماده کردوو و باوک و دايک زور جار ناچارن له نيو ئه و سياييه دا ناويک هه لېژېرن. به پيى راپورته زور و به رده سته کان، ريکخراوه ي به پړيوه به رايه تيبى پيتاسه له هه ندى ناوى ئيتنيکه جياجياکانى ناوخوى ئيران خو ي ده بوپري. هه ر بويه دايک و باوک ناچار ده بن ئه و ناوه ي هه ليا بنژاردوو هه بيگورن، يان ئه وه ي که له سه ر داواکه يان سوور بن و

رېځگايه کي ياسايي چهند ساله بگرنه بهر. ههندی جار نهوه بينزروه که منداله که ته مننی گه شتوته ۷ سالان به لام به هوی دزايه تیی دايه ره ی بهرپوه به رایه تیی پیناسه له گهل ناوی پیناسه راکراوی دایک و باوکیدا، منداله که پیناسه ی نه بووه. نه م جوړه هه لسوکه وته، هه لاواردنه و شیاو و ناوه زپه سند نییه.

۲. مافی تو مارکردنی له دایکبوون: ههر دواي نهوه ی مندال له دایک بوو، دایک و باوکی ده بی له دایکبوونه که ی راگه یه نن و پیناس یان کارتی میلیلی بو وه بگرن. ئیداره ی بهرپوه به رایه تیی پیناسه ش له سه ریته تی له زووترین کاتدا، بو مندالی له دایکبوو به لگه ی ناسنامه بنووسیت. له یسای رېکخراوه ی بهرپوه به رایه تیی پیناسه دا، چوښه تیی راگه یاندنی له دایکبوون و به لگه ی پتویست به جوانی شی کراوه ته وه و باسکردنی لپره دا سوودیکی نه وتوی نییه. وه کوو ره خنه یه ک ده توانین نه مه بلین که ههر له و یاسایده هاتووه که هرکی راگه یاندنی له دایکبوون له نه ستوی باوک یان باپیره یه و نه گهر نه و دوانه له هه ویلدا نه بوون ئینجا دایک ده توانی له دایکبوون را بگه یه تیت. نه م پرپاره ش جوړیک هه لاواردنه و ناعه قلا نییه. چونکا دایکیک به ههر هوکاریک له دایکبوونی منداله که ی را بگه یه تیت ده بی بیسه لمین که مپرده که ی له هه ویلدا نییه.

۳. مافی هاوولاتیبوون: هاوولاتیبوون له ئیراندا سره به نه و پیودان و رېسایانه یه که له یسای مه ده نیدا هاتووه، له راستیدا ههر مندالیک باوکی ئیرانی بیت، ئیرانی دپنه نه ژمار و هاوولاتیبوونی ئیرانی هه یه. هه روه ها نه و که سانه ی له دایک و باوکیکی بیانی که یه کیکیان له ئیران له دایک بوویت ئیرانی دپنه نه ژمار. له ماده کانی ۹۷۶ ی یسای مه ده نی به دواوه، رېساکانی پیوه نیدار به هاوولاتیبوون هاتووه. به کیک له و کیشه گه ورانه ی له م بواره دا هه یه هاوولاتیبوونی نه و مندالانه یه که دایکیان ئیرانی و باوکیان بیانیه. له یسای مه ده نیدا نه م مندالانه ئیرانی نایه نه نه ژمار. له سالی ۱۳۸۵ د یسای «دیاریکردنی چاره نووسی

هاوولاتیوونى ئەو مندالانەى دايكيان ئيرانى و باوكيان بيانىيە» پەسند كرا،
 ھەرچەندە كىشەكانى دوو ئەوئەندە كرا! سالى ۱۳۹۰يش ياسايەكى ديكە
 بۆچاكسازىي ياساكەى سالى ۱۳۸۵ پەسند كرا كە برىك دۆخەكەى باشتى
 كرا. لە ئەنجامدا لە مانگى رەزبەرى سالى ۱۵۱۳۹۸ ياساى ديارىكردى
 چارەنووسى ئەو مندالانەى دايكيان ئيرانى و باوكيان بيانىيە پەسند كرا. بە
 پىي ئەم ياسايە ئەو مندالانەى لە ئەنجامى ھاوسەرگىرىيى ژنانى ئيرانى
 لەگەل پياوانى بيانى لە دايك ئەبن، پيش تەمەنى ۱۸ سالان بە داخوазى
 دايكيان كە ئيرانىيە و ئەگەر كىشەى سياسىيان نەبىت، دەبنە ھاوولاتىي
 ئيرانى. ئەم مندالانە ئەگەر تا تەمەنى ۱۸ سالان لە لايەن دايكيانەو
 داخوазىيان بۆ نەكرىت پاش تەمەنى ۱۸ سالان خۆيان دەتوانن داخوазى
 ھاوولاتیوونى ئيرانى بن، كىشەى سياسىيونىشان لە لايەن وەزارەتى
 ئىتلاعات و رىكخراوہى ئىتلاعاتى سپاى پاسدارانەو بە دواداچوونى
 بۆ دەكرىت. ئەگەرچى دەكرىت وەكوو ھەنگاوىكى ئەرىنى چاوە لەم
 پەسندكراوہ بەكەين بەلام بە كراوہ، لە لايەن ھەيزە ئەمىيەكانەو بە بۆ
 سەلماندى سەلاحيەتى ئەم كەسانە زۆر بەرد دەخرىتە سەر رىگيان.

كىشەبەكى ديكە كە بەتايەت لە بەلوچستان ھەيە «مندالانى بى
 ناسنامە»ن. رىزەبەكى زۆر بەرچاوى مندالانى ئەم ناوچە باوہكوو
 خۆيشيان و دايك و باوكيشيان لە ئيران لە دايك بوون، بەلگەى پىناس و
 ھاوولاتیوونيان نىيە. ھەر بۆيە لە زۆرىك لە مافەكانيان (بۆ ئوموونە مافى
 خوئىندن) بىبەش كراون. حكومەت پىي واىبە ئەم كەسانە «ھاوولاتىي جى
 گومان»ن. پەوتى پىراگەبىشت بە داخوазى وەرگرتى ھاوولاتیوونى ئەم
 كەسانە زۆر ئالۆز و دژوارە و زۆر دەخايەتت. زۆر جارىش داخوазى ئەم
 كەسانە بە بيانوى سياسىيونىانەو قەبوول ناكرىت.

بىگومان كىشەى ھاوولاتیوون و نەبوونى پىناس، كىشەبەكى زۆر بۆ مندال
 دىنيتە گۆرۆ و بە شىوہەكى جىددى مافى ئەم مندالانە دەخاتە مەترسىيەو،
 بۆ ئوموونە ناتوانن بخوئىنن يان لە خزمەتگوزارىي تەندروستى بەھرمەند بن.

۴. مافی نه سەب: ئەمە بەه و واتایه که له بنه‌ره‌تدا ده‌بی دایک و باوکی مندالێک دیاری بکریت. به هۆی ئەوهی دایک و باوک له ئاست مندال هه‌ندی ئەرکیان له سهر شانه پێویسته بناسرین بۆ ئەوهی دیاری بکریت ده‌بی کێ ئەرکی دایکایه‌تی و باوکایه‌تی راپه‌رێنن. بۆ هه‌مونه له یاسای ئێراندا ئەرکی سه‌رشانی باوکه بژیوی منداله‌که‌ی دابین بکات. بژیو بریتیه له خانوو و خورد و خۆراک و پێداویستیه سه‌ره‌کییه‌کانی مندال. بژیو بابه‌تیکی زۆر گرینگه و زۆریک له مافه‌کانی مندال ده‌کونه ژێر کاریگه‌رییه‌وه. جا ئەگه‌ر مه‌علووم نه‌بیت باوکی منداله‌که‌ کێیه بێگومان ئەم منداله‌ تووشی کێشه‌ی جو‌راوجۆر ده‌بیت. هه‌ر وه‌ها بابه‌تی میرانگری و زۆریک له مافه‌کانی دیکه که جێه‌جیوونیان به‌سه‌راوه‌ته‌وه به مه‌علووم بوونی دایک و باوکه‌وه.

سه‌باره‌ت به مه‌علوومبوونی دایک کێشه‌یه‌کی ئەوتۆ نایه‌ته ئاراهه، به‌لام ئەوهی زیاتر ده‌بیته کێشه و گرفت، دیارنه‌بوونی باوکه. به پێی یاسای ئێران ئەگه‌ر ژن و پیاویک به شیوه‌ی فه‌رمی هاوسه‌رگه‌رییان کردبیت، ئەو منداله‌ی له دایک ده‌بیت هین ئەو پیاویه مه‌گه‌ر ئەوهی پێچه‌وانه‌که‌ی به‌سه‌لمیت. ئەم بابه‌ته وه‌کوو باو پێی ده‌لێن: «قاعیده‌ی فه‌راش». به‌لام ئەگه‌ر هاوسه‌رگه‌ری تو‌مار نه‌کرا‌بیت یان هاوسه‌رگه‌ری به شیوه‌ی کاتی بووبیت و نه‌سه‌لمیتێت و باوک نکۆلی لی بکات و حاشا له‌وه بکات که مندالی ئەو بیت، لێره‌دا دایک یان سه‌ره‌رشته‌که‌ی ده‌بی بیسه‌لمیتن باوکی منداله‌که‌ کێیه. له‌م جو‌ره بابه‌تانه‌دا ده‌بی «داخو‌ازی سه‌لماندنی نه‌سه‌ب» بێته ئاراهه. داخو‌ازی سه‌لماندنی نه‌سه‌ب له‌وانه‌یه به تاقیکاری دی ئین ئەی به ئەنجام بگات، به‌لام به داخه‌وه له یاسای ئێراندا پێسه‌یه‌کی پوون که نیشاندهری ئەوه بیت تاقیکاری دی ئین ئەی به ته‌نیا هۆکاریکی سه‌لمینهر دیته ئەژمار بوونی نییه. هه‌ر بۆیه دادگا‌کان له‌م بابه‌ته‌دا پریاری جیاواز درده‌که‌ن و له‌وانه‌یه تا دیاریکردنی چاره‌نووس له دادگا‌دا، باوکی مندال دیاری نه‌کریت و منداله‌که‌ بی باوک وه‌مینیت.

بابه‌تیکی گرینگی دیکه، بارودۆخی یاسایی مندالێکه که له دهره‌وه‌ی

پېوه نډیې هاوسه رگری له دایک ده بیت. له یاسا کانی تیراندا باروډوخی یاسایی مندال به پی پی جوړی پېوه نډیې دایک و باوکیان جیاوازه. به داخوه ټه و مندالانه له دهره وهی پېوه نډیې هاوسه رگری له دایک ده بن «مندالی ناشه رعی» دپنه ټه ژمار. ټه م جوړه مندالانه له به شیک له مافه کانیان به ته وای بیبه ش ده کریڼ. بو ټه مونه به پی یاسای مه ده نیی تیران، بابه تی میرات له نیوان ټه منداله و دایک و باوکیدا یه کلایی ده بیته وه. واته ټه منداله له دایک و باوکی خوی میرات نابات و باوک و دایکیش له منداله میراتیان ناکه ویت. ههروه ها بو دامه زراندن له هندی شویندا، «له دایک بوونی پاک» وه کوو مه رج دانراوه. له دایک بوونی پاک واته مندال ده بی خولقاوی هاوسه رگری به کی شه رعی بیت. ټه م یاسایانه هه لاوردن و پیچه وانه ی یاسا و به رژه وه نډیې بالای مندالن؛ چونکا هر له سه ره تاوه به ناوونیکه ی ناشه رعی بوون مندال دپیته ناو کومه لگا و له درژه شدا له هندی مافی ره وای بیبه شی ده کات، به بیته وهی مندال دهستی له پېوه نډیې دایک و باوکیدا هه بو بیت. له رابردوودا، وه رگرتی پیناسه بو ټه م جوړه مندالانه زور دژار بوو و زور جارن ئیداره ی به رپوه به رایه تی پیناسه، پیناسه ی به مندالانه نه ده دا. دواتر له سالی ۱۳۷۶ دیوانی بالای ولات به پی بپاریکی چونه تی ره وال (وحدت رویه) ټه م کیشه یه ی چاره سه ر کرد.

به هو ی گرینگ بوونی ټه و پریاره وه، لیره دا چاو یک به ده قه که یدا ده خشیننه وه:

«بپاری چونه تی ره والی لیژنه ی گشتی دیوانی بالای ولات، ژماره ۶۱۱-۳/۴/۱۳۷۶»

به پی پرگه ی ټه لف ماده ی یه کی یاسای به رپوه به رایه تی پیناسه په سندکراوی سالی ۱۳۵۵ یه کیک له ټه رکه کانی ریکخواوه ی به رپوه به رایه تی پیناسه، ټومارکردنی له دایک بوون و ده رکردنی پیناسه یه و یاسادانه ر له م بابه تدا له نیوان مندالی شه رعی و ناشه رعی هیچ جیاوازیه کی دانه ناوه و تبینی ماده ی ۱۶ و ماده ی ۱۷ ی یاسای ناوبراو به نیسه ت ټه و بابه تانه ی که هاوسه رگری دایک و باوکیان ټومار نه کراوه و له راگه یانندی له دایک بوون

و ده‌کردنی ناسنامه‌دا هاوده‌نگییه‌ک نه‌بیت یان ئه‌وه‌ی که باوک و دایکی مندال نادیار بن چاره‌نووسی دیاری کردوو، به‌لام له‌بابه‌تیکدا که مندال تووی زیناح بیت و زیناکار بو وه‌رگرتنی پیناسه‌هه‌نگاو هه‌ئه‌گریت، به‌که‌لکوه‌رگرتن له‌گشتیبوون و گشتاندنی ئه‌و ماده‌ناوبراوانه و بابته‌ی ۳ و بابته‌ی ۴۷ی رپسای دادوهری له‌پروانگه‌ی خومه‌ینییه‌وه، که‌سی زیناکار باوکی یاسایی مندال دیته‌ئه‌ژمار و هه‌موو ئه‌رکه‌کانی پپوه‌ندی‌دار به‌باوکه‌وه بو نمونه‌وه‌رگرتنی پیناسه‌له‌ئه‌ستوی ویه و به‌پپی ماده‌ی ۸۸۴ی یاسای مه‌ده‌نی ته‌نیا بابته‌ی میرات نایانگریته‌وه. له‌م پرووه‌وه‌ پیریاری لقی ۳۰ی دیوانی بالای ولات که له‌گه‌ل ئه‌م پرایه‌دا ده‌گونجیت به‌پرای زورینه‌ی ئه‌ندامانی لژنه‌ی گشتیی دیوانی بالای ولات شیای په‌سندکردنه و له‌گه‌ل پپوه‌ره‌شه‌ری و یاساییه‌کانیشدا ویک دیته‌وه. ئه‌م بریاره‌به‌پشته‌ستن به‌ماده‌واحیده‌ی یاسای پپوه‌ندی‌دار به‌چۆنیه‌تیی ره‌وآلی دادوهری په‌سندکراوی مانگی پووشپه‌ری سالی ۱۳۲۸ بو لقه‌کانی دیوانی بالای ولات و دادگاگان له‌بابته‌ی هاوشپوه‌دا پپویسته‌پپوه‌یی لئ بکریت.»

* یاسای شکلی سه‌باره‌ت به‌ئیدعای سه‌لماندن یان په‌تکردنه‌وه‌ی نه‌سه‌ب: ئیدعای سه‌لماندن یان په‌تکردنه‌وه‌ی نه‌سه‌ب کاتیک دیته‌ئاراوه‌که‌ناکوکی له‌سه‌ر نه‌سه‌بی که‌سیک دروست ببیت. له‌کاتی وادا پپویسته‌که‌سی خاوه‌مه‌اف به‌داخوازییه‌ک سکالا تو‌مار بکات. به‌پپی ماده‌ی ۴ی یاسای پاپشستی له‌بنه‌ماله‌په‌سندکراوی سالی ۱۳۹۲، دادگای شیای پپیراگه‌یشتن به‌م بابته‌ته، دادگای بنه‌ماله‌یه. سه‌باره‌ت به‌شیوازی سه‌لماندنی نه‌سه‌ب یان په‌تکردنه‌وه‌ی نه‌سه‌ب، که‌سی سکالا‌که‌ر ده‌بی به‌لگه‌ی قایلکه‌رانه‌پیشکه‌ش بکات. هه‌موو به‌لگه‌کانی سه‌لماندنی ئیدعا که له‌ماده‌ی ۱۲۵۸ی یاسای مه‌ده‌نیدا باسیان لیکراوه، له‌ئیدعاکانی پپوه‌ندی‌دار به‌نه‌سه‌بیشدا به‌که‌لکن. له‌تیوان ئه‌م به‌لگانه‌دا، «دان پیدانان» گرینگترین میتو‌د و به‌لگه‌ی سه‌لماندنی ئه‌م جو‌ره‌ئیدعایه. ئه‌م پروونکردنه‌وه‌ش پپویسته‌که‌ئه‌گه‌ر دژ به‌که‌سیک ئیدعای نه‌سه‌ب بیته‌ئاراوه و ئه‌و که‌سه‌ئیدعاکه

قه‌بوول بکات و پیوه‌ندیی نه‌سه‌بی قه‌بوول بکات، ئیتر پیویست به هینانی به‌لگه‌ی دیکه ناکات. هه‌ل‌ب‌ت قه‌بوول‌کردنی دان پییدانان به نه‌سب له لایه‌ن دادگاوه به هه‌ندی مه‌رجه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه. به پیی ماده‌ی ۱۲۷۳‌ای یاسای مه‌ده‌نی: «دان‌پییدانان به نه‌سب کاتئ دروسته که سه‌ره‌تا ده‌سته‌به‌ربوونی نه‌سب به پیی نه‌ریت و یاسا ئیمکانی هه‌بی‌ت. پاشان ئه‌وه که‌سه‌ی دان به نه‌سه‌بیا نه‌راوه پشتراستی بکاته‌وه، مه‌گر بابه‌ته‌که سه‌باره‌ت به مندالیکی سه‌غیر بی‌ت که دان به‌وه‌دا نه‌راوه مندالی ئه‌وه که‌سه‌یه به مه‌رچیک دژبه‌ری نه‌بی‌ت.» هه‌روه‌ها به پیی ماده‌ی ۱۱۶۱‌ای ئه‌م یاسایه: «سه‌باره‌ت به‌وه ماده یاساییانه‌ی سه‌روه‌وه هه‌ر کاتئ می‌رد راشکاوانه یان به ئاماژه‌ه‌ دان‌ی به باوکی‌تی خۆیدا نای‌ت، ئیدعای حاشالی‌کردنی مندال له ئه‌وه قه‌بوول ناکریت.»

به زمانیکی ساده، ماده‌ی یه‌که‌م به واتای ئه‌وه‌یه که ئه‌گر پیاویک قه‌بوول‌ی بکات ئه‌وه منداله مندالی ئه‌وه، ته‌نیا کاتئ قسه‌که‌ی وه‌رده‌گیردی‌ت که سه‌ره‌تا قسه‌که‌ی ری‌ی تی بچیت؛ واته بو ئه‌مونه ئه‌گر ئه‌م پیاوه ساله‌ها پیش له دایکبوونی منداله‌که له دایکی جودا بوویته‌وه و ئیمکانی پیوه‌ندیی جنسی له‌گه‌ل دایکیدا نه‌بوویت، به دلنیا‌یه‌وه دان پیاوانی ئه‌م پیاوه ری‌ی تی ناچیت و وه‌رنا‌گیردی‌ت. پاشان ئه‌وه‌ی که ئه‌گر منداله‌که با‌لغ بوویت، ده‌بی قه‌بوول‌ی بکات ئه‌وه پیاوه باوکی‌تی؛ مه‌گر ئه‌وه‌ی که نابالغ بی‌ت. ئه‌گر نابالغ بی‌ت پیویست به قه‌بوول‌کردنی منداله‌که ناکات. به‌لام ئه‌گر پیشتر که‌سیکی دیکه وه‌کوو باوکی منداله‌که ناسرابی‌ت، ئیتر ته‌نیا دانپیاوانی پیاوه‌که پیوه‌ر نای‌ت. ماده‌ی ۱۱۶۱‌یش به‌وه واتایه که ئه‌گر پیاویک قه‌بوول‌ی کردبی‌ت باوکی منداله‌که‌یه، دواتر بو‌ی نییه بلن هه‌له‌م کردووه یان درۆم کردووه و پاشانیش ناتوانی‌ت خوازیاری ئه‌وه بی‌ت دادگا له سه‌ر باوک نه‌بوونی ئه‌وه بریار ده‌ر بکات.

به‌لگه‌یه‌کی گرینگی دیکه که ده‌توانن له ئیدعای سه‌لماندن یان

ره تکرده وهی نه سه بدا به که لک بیت، تاقیکاریه پزیشکییکانه به تایهت تاقیکاری دی ئین ئه ی. هه رچه نده سه بارهت به راده ی بایه خی یاسای تاقیکاری دی ئین ئه ی له دادگاکانی ئیراندا بوچوونی جیاواز هه به، به لام ده کرئ بلئین به سه رنجدان به وهی که ئه ماره ی دادوهی له یاسای ئیراندا وه کوو به لگه یه کی دادوهی دپته ئه ژمار، تاقیکاری دی ئین ئه ی وه کوو ئه ماره یه ک وهرده گیردریت. «ئهماره» له یاسادا به واتای نیشانه یه. واته هه ندئ به لگه ی وه کوو دانپیانان و شاهه تیدان، راسته وخو ده توانئ ئیدعاکه سه ملئین. به لام برپیک شتی دیکه وه کوو ئه نجامی تاقیکاری دی ئین ئه ی ته نیا وه کوو نیشانه یه ک دپنه ئه ژمار. ئهم تاقیکاریه ده بیته هوئ تیگه یشتنی دادوه و به سه رنجدان به وهی که ئه نجامی تاقیکاری به مسوگه ریبه وه نه سه ب دیاری ده کات، باشترین به لگه ی سه لماندنی ئیدعایه بو سکالای پتوه نندیدار به نه سه به وه. له ره وتی دادوه ری ئیرانیشدا ئه گه ر بو سه لماندن یان ره تکرده وهی نه سه ب دانپیانان له ئارادا نه بیت تاقیکاری دی ئین ئه ی به پیی هه لومه رج قه بوول ده کریت. پیویسته به بیر هیئانه وه یه ئه گه ر دادگا فه رمانی تاقیکاری دی ئین ئه ی بدات ئهم کاره ده بی له پزیشکی یاسای ئه نجام بدریت.

تپچوو یان بژیوی مندال

یه کپیک له هه وونه کانی مافی مندال، مافی بژیویه. واته باوک و دایک یان سه ره رشتی مندال و له برپیک بابه تیشدا حکومت ده بی تپچوو هه کانی ژبانی مندال دابین بکه ن. ئه مه ئه رکه و ته نانته له برپیک بابه تدا جپیه جئ نه کردنی ئهم ئه رکه وه کوو تاوان دپته ئه ژمار. له ماده ی ۱۱۹۹ ی یاسای مه ده نیدا هاتووه: «بژیوی مندال له ئه ستوی باوکه. پاش مردنی باوک یان له ئه گه ری ده سکورتی و نه داریی ئه ودا له ئه ستوی که سوکاری باوکیه تی به ره چاوکردنی الاقرب فالاقرب. له ئه گه ری نه بوونی

باوک و که سوکاری باوکیدا یان ده سکورتی و هه ژاریی ئەواندا، بژیوی له ئەستۆی دایکه،» هەر بهو جوړه‌ی ئەم ماده باسی لێده‌کات له قۆناخی یه‌که‌مدا باوک به‌رپرسیاری تێچوووه‌کانی ژیا‌نی مندال‌ه، ئە‌گه‌ر به‌هەر هۆیک نه‌توانی دابینی بکات سه‌ره‌ ده‌گاته باوه‌گه‌وره و خزمانی دیکه و پاشان دایک. مه‌به‌ست له بژیوی، پێداو‌یستیه سه‌ره‌کیه‌کانی وه‌کوو خانوو، جل‌وبه‌رگ، خو‌راک، تێجووی خویندن تا کو‌تایی خولی دواناوهندی و بابته‌تی له‌م جوړه‌یه. ده‌بی سه‌رنجی ئەوه‌ بده‌ین که دابینکردنی بژیو ئەرکه و دابین نه‌کردنی وه‌کوو تاوان ده‌ناسرێت. به‌ پێی ماده‌ی ٥٣ یاسای پالێشتی له‌ بنه‌ماله: «ئە‌گه‌ر که‌سیک توانایی مالیی هه‌بێت و بێته‌وه‌ی ژنه‌که‌ی لاریه‌که‌ی له‌ ژیا‌ن هه‌بێت بژیوی پێ نه‌دات و بژیوی ئەو که‌سانه‌ی دیکه‌ش وا له‌ سه‌ر شانی ئەون پێیا‌ن نه‌دات، به‌حه‌پسی ته‌عزیری پله‌ شه‌ش مه‌حکووم ده‌بێت. به‌ داوا‌چوونی سزایی ئەو به‌سه‌راوه‌ته‌وه‌ به‌وه‌ی سه‌کالا‌که‌ری تایه‌تی هه‌بێت و له‌ ئە‌گه‌ری وازه‌ینانی ئەو که‌سه‌ له‌ سه‌کالا‌که‌ی له‌ هه‌ر ساتیکدا، به‌ داوا‌چوونی سزایی یان جێبه‌جێکردنی سزا کو‌تایی پێ دێت.»

کێشه‌یه‌کی گرینگ که‌ له‌م بواره‌دا دێته‌ ئاراوه‌ نه‌دانی تێچوووه‌کانی مندال پاش جیا‌بوونه‌وه‌ی ژن و مێرده. زۆر جار بینه‌راوه‌ باوکی مندالێک که سه‌ره‌رشته‌یه‌که‌ی له‌ ئەستۆی دایکه‌ته‌تی له‌ دانی بژیوه‌که‌ی خو‌ ده‌بوێرێ. له‌م بابته‌تانه‌دا چه‌ندین پێ‌گه‌چاره‌ بو‌ وه‌رگرته‌ی بژیوی هه‌یه. دایک یان ئەو که‌سه‌ی سه‌ره‌رشته‌یی مندال له‌ ئەستۆیه‌تی ده‌بی بچیته‌ ئەو داد‌گایه‌ی وا بپاره‌که‌ی ده‌رکردوه‌ و داوای ده‌رکردنی بپاری جێبه‌جێکردن بکات. بو‌ ئەم کاره‌ پتویست ناکات سه‌کالا‌نامه پێشکه‌ش بکرێت به‌لام ئە‌گه‌ر له‌ بپاری داد‌گادا چاره‌نووسی بژیو دیاری نه‌کرا‌بێت، ده‌بی سه‌کالا‌نامه بنووسرێت و داوای بژیوی مندال بکرێت. له‌ هه‌ر حاڵیکدا لقی جێبه‌جێکاری بپار، سه‌ره‌تا به‌ پرا‌گه‌یانندی نامه‌ی جێبه‌جێکردن بو‌ باوکی منداله‌که‌، داوای لێ ده‌کات بژیوی منداله‌که‌ بدات. ئە‌گه‌ر مه‌یسه‌ر نه‌بو

که نه شیایوی دایک و باوک بو سهرپرشتی منداله کانیان ده رده خه ن. هه ندی له م هوکارانه له یاسا کانداهاتوو و هه ندی کیکان نه هاتوون. بو نمونه: له زوربه ی ولاتاندا ئالووده بوون به ماده هوشبه ره ره کان یان نه لکول، چه وساندنه وهی مندال و ههروه ها به دره وشتی له گه ل مندال له هوکاره کانی نه شیایوین له چاودیری مندالدا. له یاسای ئیراندا ئامازه کراوه به چند نمونه که شیایوی له خاوهن مافی سهرپرشتی ده سیترته وه. له م جوړه کاتانه دا یاسادانه ریکارگه لیککی له بهرچاو گرتوو. به م لیکدانه وه که نه گهر که سیک که سهرپرشتی مندالی له نه ستویه نه گهر شیایوی سهرپرشت بوون نه مینئ، چیر ناتوانئ منداله که لای خوی راگریت چونکا به رژه وه ندیی منداله که نه وه ده خوازیت. به واتایه کی تر نه گهرچی سهرپرشتی مندال مافی دایک و باوکه به لام نه م مافه، سنوورداره و ده کرئ لیان بسه نرته وه. له نه نامدا ده توانین له م بواره دا بنه مایه کی گشتی دیاری بکه یین نه ویش نه وهی که کاتئ شیایوی خاوهن مافی سهرپرشتی به هه ر هوکاریک نه مینیت، مافی سهرپرشتی ته واو ده بیت. به لام بابه ته که به مه کوتایی نایه ت چونکا نه گهر لئ سه ندنه وهی مافی سهرپرشتی بو په چاو کردنی به رژه وه ندیی مندال بوویت، پیویسته منداله که بدرته ده ست که سیک یان شوینیک که شیایوی سهرپرشتی کردنی هه بیت. هه ر بویه یاسادانه ر نه م بابه ته یان له بهرچاو گرتوو. نه وهی که له نه گهری نه شیایوی دایک و باوکدا، کیه ا شیایوی سهرپرشتی مندالن ریس و ریشوینی جیاواز و تا راده یه ک ئالوژی هه یه.

به گویره ی یاسای ئیران سهرپرشتی مندال له کاتی ژانی هاوبه شدا به شیوه ی هاوبه ش له نه ستوی دایک و باوکه و پاش مردنی یه کیکان ده که وپته نه ستوی نه وه یان که ماوه. له نه گهری جیا بونه وهی دایک و باوکدا، سهرپرشتی مندال تا هه وت سالان له نه ستوی دایک و پاشان له نه ستوی باوکه، مه گهر ناکوکی له ئارادا بیت که نه ویش دادگا دیاری ده کات. ههروه ها نه گهر نه وه که سه ی سهرپرشتی منداله که ی له نه ستویه

مەرجه کانی سەرپەرشتیبون له دەست بدات، به بریاری دادگا سەرپەرشتیی مندال دەدرێتە ئەو باوکە یان ئەو دایکە ی که شیاوە (مادەکانی ۱۱۶۹ تا ۱۱۷۳). بەلام هەندی جار باوک و دایک -هەر دووکیان- مەرجه کانی شیایوی سەرپەرشتیبونیان نییە. له کاتی وادا چارەنووسی مندالە که چۆن دەبێت؟ بۆ نمونە: له ئێراندا دایک و باوکانتیک ئەببیزین که گیرۆدە ی مادە ی هۆشبهرن، یان زۆر جار بینزاه دایک و باوکی مندالیک ماوه یه کی زۆر چه پسیان بۆ پراوه ته وه. بیگومان له بابه تی وادا مه سلّه ته تی مندالە که و کۆمه لگا ئەوه ده خوازیت سەرپەرشتیی مندالە که بدرێتە کهسانی دیکه. بۆ ئەوه ی ئەو ری وشوێنانە ی یاسا بۆ کاتی نه شیایوی دایک و باوک دیاری کردوو زیاتر روون بیته وه، به پێی چه ن گریمانە بابه ته که لیک ده دینه وه.

گریمانە یه ی یه که م: ئەگەر دایک و باوکی مندالیک چ له ژبانی هاوبه شدا بن و چ له یه ک جودا بوو بیتنه وه، هه ردووکیان به هۆکارگه لیک شیایوی سەرپەرشتیبونی مندالە که یان نه مێیت، سەرپەرشتیی مندال ده که و پته ئەستۆی باوه گه وره. چونکا باوه گه وره (وه لی قه هری) دێته ئەژمار و ئەگەر زیندوو بیت و شیاو بیت، ئەرکی سەرپەرشتیی مندال له ئەستۆی وی ده بیت. له ره وتی دادوه ری ئێراندا ئەگەر باوک و دایک شیایوی سەرپەرشتیی مندالە که یان نه بیت، ده یسپێرنه باپیره ی واته باوکی باوکی.

گریمانە ی دووه م: ئەگەر دایک و باوک به هەر هۆکاریک شیایوی سەرپەرشتیی مندال نه بن و باوه گه وره ش له ژباندانە مابیت یان شیایوی پاراستنی مندالیان نه بیت سه باره ت به سەرپەرشتیی مندال دادگا بریار ئەدات. ئەم بریاره به پێی مه سلّه ته تی مندالە که ده بیت. بۆ نمونە سپاردنی به که سێکی دیکه، یان دیاریکردنی سەرپەرشتیک بۆ ئەو یان چاودێری که سێک بۆ پاراستینی مندالە که ده بیت. له هەر حالیکدا دیاریکردنی شیوازه که ی له ده سه لاتی دادگادایه. ئەم بریاره کاتیکیش دایک و باوک توانای چاودێرکردنی مندالیان نه بیت دێته ئاراوه؛ بۆ نمونە کاتی

دایک و باوک دیار نه بن یان له بهندیخانه بن. مادهی ۱۱۷۳ ی یاسای مهدهنی په رږاوه ته سهر بڼه ماکانی بریار له سهر ټه و مندالانه ی که باوک و دایکیان شیایو سهر په رشتیبوون نین. به پی پی ټه مده: «ههر کاتی به هو ی چاودیری نه کردن یان بی ټه خلاق ی دایک یان باوک که سهر په رشتی منداله که یه، ته ندروستی جهسته یان په روه رده ی ټه خلاق ی منداله که له مه ترسیدا بیټ، دادگا ده توانی به داخوازی که سوکاری مندال یان به داخوازی به پرپرسی ناوه ندی دادوه ری ههر بریار یک بو سهر په رشتی منداله که به باشی بزانیټ ده ری بکات...» جیگای ټامازه یه که دادگا ده بی به له به رچا وگرتی مه سلله حه تی مندال بریار بدات. هه روه ها ده بی ټه وهش روون بکه ی نه وه که دادگا ناچار نییه به وه ی که منداله که بسپیړټه که سوکاری وه کوو مامه و پووری؛ به لام له دادگا کانی ټیراندا ټه گهر خزمو که سی مندال داخوازی سهر په رشتی بکه ن به وانی ده سپیړن. هه لبت ناچار نه کردنی دادگا له سپاردنی مندال به خزمو که سی مندال، ته نیا له بواری سهر په رشتی کردن دایه. واته ټه گهر سهر په رشتی مدال مه علوم بیټ و شیایوی سهر په رشتی هه بیټ به لام که سانی خاوه ن مافی سهر په رشتی شیایوی سهر په رشتی یان نه بیټ، دادگا به بریاری خو ی منداله که ده سپیړټه که سیکی دیکه. به لام ټه گهر سهر په رشته که ش شیایوی ټه و کاره ی نه بیټ، بریاره که جوړیکی تر ده بیټ که له گرمانه کانی دواتردا ټه م بابه ته شو ټه ده که ین.

بابه ټیکی دیکه که پیویسته لیږه دا ټامازه ی پی بکه ین ټه و شتانه ن که مافی سهر په رشتی له دایک و باوک ده ستیننه وه. به پی پی دوا یین به شی ماده ی ۱۱۷۳ ی یاسای مه دهنی: «ټه و بابه تانه ی خواره وه ټه وونه ی پاریزگاری نه کردن یان بی ټه خلاق ی ههر کام له دایک و باوکن:

۱. توو شبوون به ټه لکو ل، ماده ی هو شبر و قومار

۲. ناوبانگ ده رکردن به بی ټه خلاق ی و ناپاکی

۳. توو شبوون به نه خو شینه ده روونیه کان به دیاری کردنی پزیشکی یاسای

۴. وه رگرتنی که لکی خراب له مندال یان ناچارکردنی به کردهی نائه خلاقی وه کوو ناپاکی و خرابه کاری، سوآلکردن و قاچاخچیتی

۵. لیدان و بریندارکردنی به ردهوام.»

ده بئ ئاگادار بین ئه و خالانهی باسمان لیکرد ته نیا وه کوو نموونه هیناومانن. بابه تی دیکه ش زۆرن که نموونهی نه شیاوویی باوک و دایکن بۆ سه رپه رشتیی مندال، وه کوو مه حکوومبوونی دایک و باوک به چه پسی درژماوه.

به پئی مادهی چواری یاسای پآلپشتی له بنه ماله، ناوهندی شیاو بۆ پپراگه یشتن و لپسه ننده وهی مافی سه رپه رشتی و سپاردنی به که سه یکی دیکه، دادگای بنه ماله یه. بۆ داخواری لپسه ننده وه و سپاردن به که سه یکی دیکه پیو بیسته سکالا پپشکه ش بکریت و داواکاری دادگا لیره دا ده کریت خزمو که سی مندال، باوک یان دایک، به رپه رسی ناوهندی دادوهری و له بریک بابه تیشدا سه رپه رشت یان دادستان بییت.

گریمانهی سه یه م: ئه گهر باوک یان دایک یان باپیره یان سه روه سییتی دیاریکرو له لایه ن ئه وانه وه یان سه رپه رشت شیاوویی سه رپه رشتبوونی نه بییت، بابه ته که ده چپته خانهی یاسای پآلپشتی له منالانی بئ سه رپه رشت و ئه وانهی سه رپه رشتی خراپیان هه یه. ئه م یاسایه که له سالی ۱۳۹۲دا په سندن کرا، په رژاوه ته سه ر ئه و خالانهی که مندال سه رپه رشتی نییه یان سه رپه رشته که ی شیاوویی پیو بیستی بۆ سه رپه رشتبوون نییه. ده بئ سه رنجی ئه وه بده ین که به رپه رسیاره تی سه رپه رشت، حیزانه ت و سه روه سییتی و فه رمانکردن ده گرتیه وه. به پئی رپوشوینه کانی ئه م یاسا ئه گهر باوک و دایک یان باپیره یان سه رپه رشت یان سه روه سییتی دیاریکرو له لایه ن باوک و باپیره وه شیاوویی سه رپه رشتیی مندالی نه بییت، دادگا سه رپه رشتیه که ی ئه دات به که سه یکی دیکه. برگه ی (د) مادهی هه شتی یاسای پآلپشتی له مندالانی بئ سه رپه رشت و خاوه ن سه رپه رشتی خراب و هه روه ها مادهی ۱۰ ی ئه و یاسایه ئه و شته یان له به رچاو گرتووه. له م گریمانهدا،

ياسای نوابراو سه‌بارهت به‌وه‌ش که دادگا کن وه‌کوو سه‌په‌رشت ديارى بکات ته‌رکى ديارى کردوه. به پيى تيبينى دووه‌مى مادهى هه‌شتى ياسای نوابراو: «ته‌گه‌ر خزمى پله دوو داخوازى سه‌په‌رشتى بکات و ته‌و مه‌رجاهى تپدا بپت، سه‌په‌رشتى پى ده‌درپت و ته‌گه‌ر چهنده‌س له‌وان داخوازى ته‌و شته‌بکهن و هه‌لومه‌رجيشيان وه‌کوو يه‌ک وا بپت، سه‌په‌رشتى له‌رپگای تيروپشکه‌وه ديارى ده‌کريت. ته‌گه‌ر خزمکه‌سى پله دوو له‌ئارادا نه‌بن له‌تپوان خزمکه‌سى پله سپدا هه‌ر به‌و شيوازه جيپه‌جى ده‌کريت.»

ته‌م ياسايه له‌درپزه‌دا په‌رژاوه‌ته سه‌ر بابه‌ته شکلييه‌کانى ديارى‌کردنى سه‌په‌رشت. بابه‌تپکى گرینگ که ده‌بپ لپره‌دا ئامازه‌ى پى بکريت ته‌وه‌يه که مته‌وه‌للى کاروبارى سه‌په‌رشتى مندالانى بن سه‌په‌رشت و سه‌په‌رشتى خراپ، رپکخراوه‌ى بيپه‌زيستيه؛ به‌لام ناوه‌ندى ديارى‌کردنى سه‌په‌رشت و ده‌رکردنى بريار، دادگای بنه‌ماله‌يه. واته ده‌بپ داخوازى سه‌په‌رشتى بدرپته رپکخراوه‌ى بيپه‌زيستى و له‌ته‌گه‌رى په‌سندکردنى مه‌رجه‌کانى داواکارى سه‌په‌رشتى، رپکخراوه‌ى بيپه‌زيستى بو ده‌رکردنى بريار بابه‌ته‌که ده‌نيرپت بو دادگای بنه‌ماله.

له‌کو‌تايپدا پتويست به‌باسکردنه که له‌ياسای ئيراندا سه‌رپيچى له‌ته‌رکه پتوه‌نديداره‌کان به سه‌په‌رشتيه‌وه، تاوانى بو ديارى کراوه. به پيى مادهى ٤ى ياسای پالپشتى له بنه‌ماله په‌سندکراوى سالى ١٣٩١: «هه‌ر کاتى به‌رپرسىارى سه‌په‌رشتى له‌ته‌رکه ديارى‌کراوه‌کانى خو‌ى ببويرپت يان رپ له‌يه‌کتربينى مندال و که‌سانى خاوه‌ن ماف بگريت، بو جارى يه‌که‌م به‌سزای نه‌ختى پله هه‌شت و له‌ته‌گه‌رى دووپاتبوونه‌ويدا به‌توندرين سزاه‌ه‌کوم ده‌کريت.»

به‌رپوه‌بردنی دارایی منډال

به هوی نه‌وهی منډال توانای پټویستی بو ږاپه‌راندنی کاروباری دارایی خوئی نییه، یاسای ولاته‌کان که‌سیکی دیکه به به‌رپرساری به‌رپوه‌بردنی داراییه‌که‌ی ده‌زانن. هم که‌سه به زوری دایک یان باوکه. به گویره ییاسای ئیران باوک و باپیره سه‌رپه‌رشتی بی ټه‌ملا و ټه‌ولای منډال دینه ټه‌ژمار و له ټه‌گه‌ریی بوونی ټه‌واندا، که‌سی دیکه بوئی نییه بیټه به‌رپوه‌به‌ری دارایی منډال. ټه‌گه‌ر باوک یان باپیره به هوی پیری یان په‌که‌وتووویه‌وه یان به هر هوی‌که‌ی دیکه‌وه توانای به‌رپوه‌به‌رایه‌تی دارایی منډالی نه‌بیټ، دادگا وه‌کوو «پرواپټکراو» که‌سیک دیاری ده‌کات بو ټه‌وه‌ی له په‌نای باوکی یان باپیره‌یدا به‌رپوه‌به‌رایه‌تی داراییه‌کانی منډال بکات. ټه‌گه‌ریش باوک یان باپیره‌ی نه‌بیټ دادگا «سه‌رپه‌رشتیار» دیاری ده‌کات. سه‌رپه‌رشتیار ټه‌رکی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی دارایی منډالی له ټه‌ستویه. ده‌بیټ ټه‌وه‌ش بزاینن که ده‌سه‌لاتی سه‌رپه‌رشت یان سه‌رپه‌رشتیار له به‌رپوه‌به‌رایه‌تی دارایی منډالدا، ده‌سه‌لاتیکی سر له به‌ر و بی چاودیری نییه. واته ټه‌وه که‌سه ده‌بیټ به‌رټه‌وه‌ندیی منډال په‌چاو بکات و هه‌روه‌ها له ژیر چاودیری دادستاندا سه‌باره‌ت به دارایی منډال ږپار بدات. سه‌باره‌ت به باوک و باپیره و سه‌رپه‌رشتیار و سنووری ده‌سه‌لاتیان ده‌بیټ ټه‌وه‌ خالنه‌ی خواره‌وه په‌چاو بکړین:

داشداریی باوک و باپیره، له کاتی له دایکبوونه‌وه ده‌ست پیډه‌کات و تا کاتی بالغبوون درټزه‌ی هه‌یه. مه‌گه‌ر ټه‌وه‌ی منډال به پټی یاسای مه‌ده‌نی «لیوه» بیټ که له‌م حالته‌دا پاش بالغبوونیش داشداریی باوک و باپیره درټزه‌ی ده‌بیټ.

باوک و باپیره هه‌ردووکیان وه‌کوو داشداریی بی ټه‌م لا و ټه‌وه لای منډال دینه ټه‌ژمار به‌لام به‌کرده‌وه، داشداریی باوک له پیش باپیره‌وه‌یه. له نه‌ریتی کومه‌لگاپشدا هه‌ر وایه و له ټه‌گه‌ریی نه‌بوونی باوک یان نه‌شیاوی

يان په ككه ووتوويي ئه ودا نه وچار ده سه لاتي باوه گوره دپته ئاراهه. جيا له نهریت و په وتی دادوهی، مادهی ۱۵ یاسای پاپشتی له بنه ماله و په سندکراوی سالی ۱۳۵۳ ئاماژه ده کات به سه رتر بوونی باوک له باپیره.

به پئی مادهی ۱۱۸۳ یاسای مه دهنی له هه موو باه تیکی پتوه نندیدار به دارایی و مافه داراییه که نه وه، باوک و باپیره نوپنه ری یاسایی مندال، ته نانه ت نه گهر ه زانته به دایکیش بیت. واته بو نمونه نه گهر ژن و پیاوړیک لیک جودا بوو پتینه وه و سه ره رشتی منداله که دراپته دایکی، دیسان باوکی به پرپی به پتوه بردنی داراییه کانی منداله، نه دایکی.

باوک یان باپیره ده بی له باری جه سته یی و ده روونیه وه توانای به پتوه به رایه تیی دارایی ئه و که سه ی هه بیت که سه ره رشتی ده کات و هه روه ها که لکی خراپی لی وه رنه گریت و مه سلله حه ت و به رژه وه ندبی منداله که په چاو بکات.

نه گهر هه ر کام له باوک یان باپیره له ژياندا نه مایتن یان له باری نه توانین، که لکی خراپ وه رگرتن، که مته رخمی و هتد شیاوی پیوستی نه بیت، داشداری ده درپته که سیکي دیکه.

نه گهر باوک یان باپیره له ژياندا نه مایتن یان مه حجوور (پیش پیگیراو له ده ستلیدان له مالی خو به هوی بیتاقلی) کرایت بو منداله که سه ره رشت دیاری ده کریت. (مادهی ۱۱۹۵ یاسای مه دهنی) مه حجوور واته توانایی بیر و زهینی خوئی بو به پتوه به رایه تیی دارایی مندال له ده ست بدات. نه گهر یه کتیک له خزمانی مندال یان به پرپی ناوه ندی دادوهی بتوانی بیسه لمیتنی که باوک یان باپیره خه ریکن دارایی مندال ته خشان په خشان ده کهن و به فیروئی ده دن و به رژه وه ندیی منداله که په چاو ناکهن، سه ره رشتی لی ده ستپننه وه و له جیاتی ئه و سه ره رشت دیاری ده کهن. (مادهی ۱۱۸۴ یاسای مه دهنی)

نه گهر باوک و باپیره به هوی پیری، په ککه وته یی، نه خوشین و هتد

توانایی پیوستن بۆ به پۆیه بردنی کاروباری دارایی منداله که نه بیئت، دادگا «زهی میهن» ده کات. واته که سیکی پرواییکراو بۆ یارمه تیدانی باوک یان دایک دیاری ده کهن که واژوی ههردووکیان له به پۆیه به رایه تیی دارایی منداله که دا بایه خسی ده بیئت.

ئه گهر باوک یان باپیره به هۆی ونبوون، چه پس یان به ههر هۆیه کی دیکه وه نه توانیئت کاروباری منداله که ی راپه رینییئت و که سیکی دیکه شی به جیی خۆی دیاری نه کرد بیئت، دادگا بۆ به پۆیه به رایه تی و راپه راندنی کاروباری منداله که بۆ ماوه یه کی کاتی که سیکی متمانه پینکراو دیاری ده کات. (ماده ی ۱۱۸۷ ی یاسای مه ده نی)

باوک و باپیره ده توانن بۆ پاش مردنی خۆیان سهروه سیئت دیاری بکه ن. (ماده ی ۱۱۹۲) باوک یان باپیره ده توانی سنووری ده سه لاتی سهروه سیئت دیاری بکات. ئه گینا سهروه سیئت له داراییه کانی مندالدا هه مان ده سه لاتی باوک یان باپیره ی هه یه. (ماده ی ۱۱۹۰ ی یاسای مه ده نی) ئه گهر سهروه سییتی دیاریکراو له لایه ن باوک یان باپیره وه له به پۆیه بردنی داراییه کان خۆ بپویرئ یان به هۆکارگه لی وه کوو پیری یان که مئه ندام بوونه وه توانایی پیوستنی نه بیئت یان ده غه لی و ناپاکی بکات، به بی ئیزنی خۆی ئه و ئه رکه ی لی ده ستیژیتته وه. (ماده ی ۱۱۹۱ ی یاسای مه ده نی)

سه باره ت به سه ره پرشستیاریش یاسای مه ده نیی ئییران هه ندی پرسیا و پۆشوینی له بهرچاو گرتووه بۆ ئه وه ی مافه داراییه کانی مندال پيشیل نه کریت و داراییه که ی به باشترین شیواز به پۆیه بپریت. ماده کانی ۱۲۱۸ تا ۱۲۵۶ ی یاسای مه ده نی که سه باره ت به سه ره پرشستیار و ئه رک و ده سه لاته کانی ئه وه، گرینگترین ئه رک و ده سه لاته کانی به م جوړه باس کردووه: به پۆیه به رایه تیی سامان و دارایی مندال: سه ره پرشستیار ده بی به ره چاوکردنی قازانج و بهرژه وه ندیی مندال به باشترین شیواز دارایی و سامانه که ی راپه رینییئت. ههروه ها، به په سندرکدی دادستان سه ره پرشستیار ده توانی مرده مالی منداله که بفرۆشیت یان به بارمه داینیئت. سه باره ت

به زینده مآلی مه حجوریش سه رپه رشتیار ئه و دهسه لاته هی هیه سامان و داراییه که هی بفرۆشیت و به پووله که هی شتی دیکه بکریت یان به هه ر جوریک له به رژه وهندی مه حجور دایه هه لسوکه وت بکات.

فرۆشتنی ئه و دارایی و سامانه ی مندال که خه سار ده بن: سه رپه رشتیار بو ی هیه ئه و دارایی و سامانه ی مندال که له وانه یه خه سار بن بیانفرۆشیت و به داهاتی فرۆشه که ی، شتیکی دیکه بکریت یان ئه و جورهی به قازانجی مه حجوره بو ی خه رج بکات.

عاملانندن و باشکردنی باری ژیا نی مندال: به پیی ئه وه ی که ماده ی ۷۹ ی یاسای بنه ماله با سی ده کات، په کیکی له ئه رک و به رپه سیاره تیه کانی سه رپه رشتیار و سنووری دهسه لاته کانی ئه وه به که ئه وه پری هه ولی خو ی بدات له عاملانندن و په چا وکردنی به رژه وهندی منداله که دا.

ئیزی کارکردن به مندال: ئه گه سه رپه رشتیار به سه لاهی بزانییت، ده توانی ئیزن بدات مندال کار بکات. هه لبهت به له به رچا وگرتنی ئه وه ی که کارکردنی که سانی خوار ته مه ن ۱۸ سالان به ته واوی فه ده غه یه، سه رپه رشتیار بو ی نییه ئیزی کارکردن به مندالی ژیر سه رپه رشتی خو ی بدات. به لام کارکردنی می ر مندالانی ۱۵ تا ۱۸ سالان به پیی هه ندی مه رج ئازاده و هه ر به م هۆیه وه سه رپه رشتیار بو ی هیه له م بابه تانه دا ئیزی کارکردن بدات.

هاوسه رگیری و جیا بونه وه ی مندال: ئه گه ر پزیشک په سندی بکات و دادستان ئیزن بدات، سه رپه رشتیار ده توانییت په یمانی هاوسه رگیری بو مندال جیبه جی بکات یان ئه گه ر پیویست بوو، به ئیزی دادستان کاروباری جیا بونه وه ی ئه نجام بدات.

مافی خویندن ؟

یه کیکی دیکه له گرینگترین مافه کان که بۆ مندال ره چاو کراوه، مافی خویندنه. ئەم مافه به واتای ئەوهیه که هه موو مندالیک مافی ئەوهی ههیه له قوتابخانه بخوینئ. له مافه دا نابئ هیچ سنووریک له بابتهی نهتهوه، ئایین و ئاینزا، بیر و باوهر یان جنسیهت بیته ئاروه. ههروهها که لکوه رگرتن له مافه ده بئ خوړایی بیت. هه به م هویهوه حکومه ته کان له سه ریانه پیداوستی پبویست بۆ خویندنی مندالان دابین بکهن. ئەم مه رجه ته نیا به بنیاتنانی قوتابخانه حکومیه کان دهسته بهر نابیت، به لکوو حکومه ته کان له سه ریانه له یاسای خویندا رپوشوینه کان ره چاو بکهن بۆ ئەوهی هه موو مندالان بتوانن به شیوازیکی یه کسان له پیداوستییه کانی خویندن به هه ره مه ند بن. ههروهها خویندن ده بئ له راستای پشقه چوون و گه شهی هزری مندالدا بیته ئەنجام. واته ده بئ هه م ده سراگه یشتن به پیداوستییه کانی خویندن بۆ هه موو مندالیک ئاسان بیت و هه م خویندن ستاندارد بیت.

«په یماننامه ی مافی مندال» له سئ ماده دا په رزاهه ته سه ر مافی خویندنی مندال. به هۆی گرینگیی ئەم ماده گه له و رووبوونی ناوه روکه که یان و ههروهها په یوه ستبوونی حکومه تی ئیران به م په یماننامه وه، ده قی هه ر سئ ماده که لیره دا دئین:

ماده ۲۸

ولآتانی به رده نگی په یماننامه که، به فه رمی دان به مافی په ره ورده و خویندن بۆ مندال ده ئین و بۆ ده ست پیراگه یشتنی هه نگاو به هه نگاوی ئەم مافه و به پیی ره خسانی ده رفه تی یه کسان، ئەم هه نگاوانه ده ئین: ئەلف) زۆره ملی بوون و خوړایی بوونی خویندنی سه ره تایی بۆ هه مووان. ب) گه شهی شیوازی جوړاوجۆری خویندنی دواناوه ندی (بۆ نمونه پیشه یی

و گشتی)، له بهر دهستدابوونی ئەم جوړه له خویندن بۆ هه‌موو مندالان و هه‌لگرتنی هه‌نگاوی پټیوست له چه‌شنی پټشکه‌شکردنی په‌روه‌رده‌ی خوږایی و یارمه‌تیی مائی له ئە‌گه‌ری پټیوست بووندا.

ب) له بهر دهستدابوونی خویندنی بالآ بۆ هه‌مووان به پټی توانایی و له هه‌ر پڤگایه‌کی گونجاوه‌وه.

ت) له بهر دهستدابوونی زانیاری و پټیوئنی په‌روه‌رده‌یی و پټشه‌یی بۆ هه‌موو مندالان.

ج) هه‌و‌لدان بۆ‌هاندانی ئاماده‌بوونی پڤکوپټیکی مندالان له قوتابخانه و که‌مکردنه‌وه‌ی ئاماده‌نه‌بوونیان.

٢. ولاتانی لایه‌نی په‌یماننامه، هاوکارییه نټونه‌ته‌وه‌یه‌کانیان له بابه‌ته‌که‌نی پټوه‌نیدار به په‌روه‌رده و فټرکاری به تایه‌ت له بواری نه‌خویندنه‌واری له سه‌رانسه‌ری جیهاندا و ئاسانکاری بۆ ده‌سپراگه‌یشتن به زانیاری پټشه‌یی و زانستی و شټیوازه‌کانی مودټرنی په‌روه‌رده‌یی، هان ده‌ده‌ن و په‌ری پټ ده‌ده‌ن. له‌م پټوه‌ندییه‌دا، سه‌رنجټیکی تایه‌ت ده‌خرټنه‌سه‌ر پټداو‌یستیه‌کانی ئه‌و ولاتانه‌ی له حائی پټشکه‌وتندان.

ماده ٢٩

ولاتانی لایه‌نی په‌یماننامه پټیک هاتوون له سه‌ر ئه‌وه‌ی که ئه‌و بابه‌تانه‌ی خواره‌وه ده‌بټ به‌شټیک له په‌روه‌رده و فټرکاریی مندالان بن:

ئه‌لف) که‌شه‌ی که‌سایه‌تی، به‌هره و تواناییه‌ زه‌ینی و جه‌سته‌یه‌کانی مندالان.

ب) په‌ره‌پټدانی رټزگرتن له مافی مرؤف و ئازادییه‌ بنه‌ره‌تیه‌کان و بنه‌ماکانی چارنامه‌ی رټکخراوی نه‌ته‌وه‌کان.

پ) په‌ره‌پټدانی رټزگرتن له باوانی مندال، شوناسی فه‌ره‌ه‌نگی، زمان و به‌هاکانی ئه‌و و به‌ها نه‌ته‌وه‌یه‌کانی و نیشتمانه‌که‌ی و شارستاییه جیاوازه‌کان له‌گه‌ل هی خۆی.

ت) ئاماده‌کردنی مندال بۆ ژیانټیکی به‌رپرسیارانه له کۆمه‌لگای ئازاددا به

رۆحیه‌یه‌کی (پراوپری) لیک تیگه‌یشتنی ناشتی و خۆپراگری و یه‌کسانی ژن و پیاو و ناشته‌بایی نیوان خه‌لک و گرووپه‌ ئایینی و نه‌ته‌وه‌یه‌کان و که‌سانی دیکه .

ج) په‌ره‌پیدانی پزگرتن له سروشت.

ماده ۳۰

له‌و ولاتانه‌ی که‌مینه‌ نه‌ته‌وه‌یی و ئایینی یان که‌سانی خۆجیی ده‌ژین، ئه‌و منداله‌ی له‌م که‌مینانه‌یه‌ ده‌بی مافی به‌هرمه‌ندی له‌ فهره‌نگی خۆی و عاملاندن و به‌ کاره‌یتانی ئایین یان زمانه‌که‌ی خۆی هه‌بیت. له‌ یاسای ناوخۆی ئێرانیشدا مافی خویندن بۆ مندالان له‌ به‌رچا و گیراوه. له‌ ئه‌سلی ۳۰ یی یاسای بنه‌ره‌تیدا هاتوو که «حکومه‌ت له‌ سه‌ریه‌تی تا کۆتایی خولی دواناوه‌ندی ئامرازه‌کانی خویندنی خۆپرای بۆ هه‌مووان دابین بکات و ئامرازی خویندنی بالایش تا سنووری ده‌سه‌لاتی ولات به‌ خۆپرای دابین بکات.»

به‌ پێی «یاسای دابینکردنی که‌ره‌سته و پیداو‌یستییه‌کانی خویندنی مندالان و مێرمندالانی ئێرانی» باوک و دایک له‌ سه‌ریانه‌ منداله‌کانیان له‌ قوتابخانه‌ ناونوس بکه‌ن. هه‌روه‌ها حکومه‌تیش به‌ پێی ئه‌م یاسایه‌ و رێسا پێوه‌ندیداره‌کانی دیکه‌وه، ده‌بی پیداو‌یستییه‌کانی خویندن بۆ مندالان دابین بکات. له‌ ماده‌ی هه‌وتی یاسای پالپشتی له‌ مندالان و مێرمندالاندا ناونوس نه‌کردنی مندالان له‌ لایه‌ن دایک و باوکیه‌وه‌ وه‌کوو تاوان هاتۆته‌ ئه‌ژمار. به‌ پێی ئه‌م ماده‌: «هه‌رکام له‌ دایک و باوک، سه‌ره‌پرشت یان سه‌ره‌پرشتی یاسایی مندال و مێرمندال و ته‌واوی ئه‌و که‌سانه‌ی به‌رپرسیاره‌تی چاودێری، راگرتن و په‌روه‌رده‌ی مندالیان له‌ ئه‌ستۆیه، ئه‌گه‌ر به‌ پێچه‌وانه‌ی رێساکانی یاسای دابینکردنی که‌ره‌سته و پیداو‌یستییه‌کانی خویندنی مندالان و مێرمندالانی ئێرانی په‌سندکراوی ۱۳۵۳/۴/۳۰ له‌ ناونوسکردن و دابینکردن و پیکه‌یتانی دۆخی خویندنی مندال و مێرمندالی

خواه مەرجی خویندنی تا کۆتایی خولی دواناوهندی خو بوپۆرێ یان بە هەر شیوازیکی پیش بە خویندنی بگریت، بە سزای نەختیی پلە حەوتی یاسای سزای ئیسلامی مەحکووم دەکریت.»

لە یاسای ئێراندا رێسا و رێشویئیکی زۆر لە بواری پەروردهدا پەسند کراوە. سەرەرای ئەمانە کێشه و گرفتیکێ زۆر لە ئێراندا هەیه که مافی خویندنی مندالان دەخاتە ژێر پرسیارهوه. لە خوارهوه هەندیکی لەو کێشه و گرفتانه دینینه بەر باس:

۱. بە پێی راپۆرتەکان لە هەندی ناوچهی وه کوو سیستان و به لووچستان پزّهیهکی بهرچاو له مندالان دهرهسیان به قوتابخانه نیه. ئەو شوپناش قوتابخانهیان ههیه ههم له بواری بینا و ههم له بواری پیداو یستی پەروردهیهوه زۆر لاوازن. سروشتیه که له وهها دۆخیکدا ناتوانین بلیین مافی خویندنی مندالان لهو ناوچانهدا هاتۆته دی. حکومهت بوی نیه له هەندی ناوچهدا پیداو یستی پەروردهیی دابین بکات و له هەندی ناوچه دابینی نەکات. واتە حکومهت دەبێ بو سهرانسهری ولات پیداو یستی پەروردهیی یه کسان دابین بکات. ئەم نایه کسانیه تهنا ته له قوتابخانه کانی یه ک شاریشدا بهرچاوه. بو مومونه بینهوه که هەندی له قوتابخانه کان له بواری پیداو یستییهوه زۆر ته یارن بهلام هەندیکیان تهنا ته پیداو یستییه سهره تاییه کانیان نیه. ههروهها زۆر بهی قوتابخانه حکومیه کان له چوارچۆیهی یارمه تیدانی قوتابخانهدا پوو له باوانی قوتابی وه رده گرن. ئەمه له حالیکدایه که له بنه پرتدا تهواوی قوتابخانه کانی ولات ده بێ ستانداردیکێ هاوشۆیه یان هه بی ت.

۲. یاسا و رێسا پەروردهیهکان به تاییهت «رێسای بهرپۆه به رایه تی قوتابخانه کان» به شۆیه کی جیددی ئامانجه کانی پەروردهی به بابتهی ئابینیه وه گرێ داوه. به واتیهک پەرورده له ئێراندا له ژێر ده سه لات یپوه ره ئایدۆلۆژییه کاندایه. هه ره له سه ره تاوه کچان و کوران لیک جودا ده کرینه وه، له هه لباردنی مامۆستا باندا هه ول ده دریت زیاتر که سانیک

دامه زرين پروامه‌ند بن به بنه‌ماکانی ئایینی ئیسلام، ناوه‌روکی کتیبه‌کان پرن له‌بابه‌تی ئایینی و ئیدئۆلۆژیک و پلانی قوتابخانه‌کان له‌سه‌ر ئه‌ساسی بیروبوچوونی ده‌سه‌لات به‌سه‌ر قوتابییاندا به‌رپوه‌ده‌چیت. به‌دنیاییه‌وه ئهم جوړه‌پوانینه‌بو پهره‌رده‌له‌گه‌ل مافی پهره‌رده‌یی مندالاندا ناته‌بايه. ۳. له‌ئیراندا باوه‌کوو زۆریک له‌مندالان زمانی دایکییان فارسی نییه به‌لام ناچارن له‌قوتابخانه‌به‌زمانی فارسی بخوینن. له‌ئه‌سلی ۱۵ یاسای بنه‌په‌تی ئیراندا هاتوو که زمانی فه‌رمیی ولات زمانی فارسییه به‌لام خویندنی ئه‌ده‌بیاتی نه‌توه‌کانی دیکه له‌قوتابخانه‌کان نازاده. جیا له‌وقسه و باسانه‌ی سه‌باره‌ت به‌م ئه‌سه‌له له‌ئارادایه، تا ئیستاش ئهم ئه‌سه‌له به‌کرده‌وه ده‌رنه‌هاتوو و مندالانی ناپارس ناچارن به‌زمانیکی دیکه واته به‌زمانی فارسی بخوینن؛ بیئوه‌ی مافی ئه‌وه‌یان هه‌بی‌ت لانیکه‌م زمان و ئه‌ده‌بیاتی خو‌یان بزائن. له‌ماده‌ی ۳۰ یی په‌یماننامه‌ی مافی مندالدا که له‌سه‌روه‌و ناماژه‌مان پیدا راشکاوانه‌ده‌لیت: مندالیک که سه‌ر به‌نه‌توه‌کانی دیکه‌یه‌ده‌بی مافی به‌هره‌مه‌ندی له‌فه‌ره‌نگی خو‌ی و عاملاندن و به‌کاره‌یتانی ئایین یان زمانه‌که‌ی خو‌ی هه‌بی‌ت. ئهم مافه‌تا ئه‌و راده‌گرینگه‌که له‌په‌یماننامه‌ی مافی مندالدا ماده‌یه‌کی بو‌ ته‌رخان کراو. جیا له‌زمان، مندالانی ناپارس و ناشیعه و نامسو‌لمان له‌قوتابخانه‌کان بو‌یان نییه له‌چوارچۆیه‌ی فه‌ره‌نگی خو‌یاندا په‌روه‌رده‌بن. به‌دنیاییه‌وه ئهم‌بابه‌ته‌له‌گه‌ل مافی خویندنی مندالدا ناته‌بايه.

۴. یه‌کیکی دیکه له‌و کیشه و گرفتانه‌ی مافی خویندنی مندالانی له‌ئیراندا تووشی قه‌یران کردوو، کیشه‌ی سینفی مامۆستایانه. مامۆستایانی قوتابخانه له‌ئیراندا مووچه‌ی پیوستیان پت نادریت. هه‌روه‌ها شیوازی دامه‌زراندنیان له‌ده‌زگای په‌روه‌رده‌یان له‌قوتابخانه‌ئه‌هلبیه‌کاندا به‌شیوه‌ی کاتییه و هه‌ر بو‌یه له‌باری شوغلییه‌وه ئه‌منییه‌تیان نییه. ئهم کیشه و گرفتانه‌ده‌بیته‌هۆی ئه‌وه‌ی ئاستی په‌روه‌رده‌دابه‌زیت و به‌جو‌ریک مافی خویندنی مندال پششیل بی‌ت.

مافی تەندروستی ؟

مافی تەندروستی یەکیک لەو مافانەیە کە بۆ هەموو مرۆڤێک بە فەرمی ناسراوە. لەم پێوەندییەدا بە هۆی دۆخی لاوازی جەستەیی مندالان و گریڤراویان بە دیتارنەوه، ئەم مافە سەبارەت بە مندالان گرینگییەکی زیاتر پەیدا دەکات. سەبارەت بەوەی کە مافی تەندروستی چییە و چ بەتەگەلێک لە خۆ دەگریت پرایەکی بەکەست بوونی نییە، بە جۆرێک ئەم مافە لەگەڵ «مافی خۆشبووی» دا پێکەوه گریڤ دراوان. بەم پێیە مافی تەندروستی تەنیا مافی دەرمان و پاکوخواونی نییە، بەلکۆو بارودۆخیکی سەقامگیری جەستەیی و دەروونییە. لە مادە ۱۲ی «پەیمانای مافی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهنگی» دا کە حکومەتی ئێرانیش پێیەوه پەیوەست بووه و مندالانیش لە خۆ دەگریت هاتوو کە:

۱. ئەو حکومەتانی لایەنی ئەم پەیمانەن مافی هەموو کەسێک بە بەهرەمەندبوون لە باشترین حالەتی سڵامەتی جەستەیی و دەروونی شیوا بە فەرمی دەناسن.

۲. ئەو ژیوشوینانەی دەولەتانی لایەنی ئەم پەیمانە بۆ دەستەبەرکردنی تەواوی ئەم مافە دەیکرنە بەر، بریتین لە هەنگاوی پێویست بۆ داڕێژکردنی ئەو کارانەی خوارەوه:

ئەلف) هێنانەخواری پێژەیی ئەو مندالانەی بە مردوویی لە دایک دەبن و هەروەها مردنی مندالان و داڕێژکردنی گەشەیی تەندروستی ئەوان.

ب) باشترکردنی پاکوخواونی ژینگە و پاکوخواونی پێشەسازی لە هەموو لایەکەوه.

پ) پێشگیری و چارەسەرکردنی نەخۆشییە گشتگیر و ناوچەییەکان و نەخۆشییەکانی دیکەش. هەروەها خەبات و بەربەرەکانی دژی ئەم نەخۆشییانە. ت) پێکھێنانی بارودۆخی گونجاو بۆ داڕێژکردنی ناوەندە پزیشکییەکان و

یارمه تیبه پزیشکیه کان بۆ هه مووان له ئه گهری تووشبوون به نه خوشی.»
ههروهها به پتی روانگهی ژماره ۱۴ ای لیژنه ی ئەم پهیمانە، ناوهرۆکی مافی
تەندروستی بریتیه له: دهستراگه یشتن به ئاوی خواردنه وهی سالم، خۆراکی
سالم و پیویست، خانوو، کارکردن له ژینگه په کی تەندروستدا، راگه یاندنی
زانباری و فیکراری پیوه نیدار به تەندروستی و به رانه ری جنسیه تی.

له ماده ی ۲۴ په یماننامه ی مافی مندالیشدا جهخت له سه ر مافی
تەندروستی مندال کراوه. له م ماده دا هاتوه:

۱. ولاتانی لایه نی په یماننامه، مافی مندال بۆ به هره مه ندی له سه رووترین
ستانداردی تەندروستی و ئاسانکاری پیویست بۆ چاره سه ری نه خوشی و
توانابه خشی به فه رمی ده ناسیت. ئەوان هه ول ده دن بۆ ده سه ته به رکردنی
ئه وه ی که هه چ مندالیک له گه یشتن به م مافه و ده سه تراگه یشتن به
خزمه تگوزاریه تەندروستیه کان بیهش نه بیت.

۲. ولاتانی لایه نی په یماننامه که تا جیه جیوونی ته واوی ئەم مافه به
دوادا چوونی بۆ ده که ن و به تایهت له و بوارانه ی خواره وه دا هه نگاوی
پیویست هه لده گرن:

ئەلف) که مکرده وه ی رێژه ی مردنی ساوبان و مندالان.

ب) ده سه ته به ری دا بینکردنی راویژه پزیشکیه کان و چاودیری تەندروستی
پیویست بۆ هه موو مندالان به جهختکردن له سه ر په ره پیدانی چاه دیرییه
سه ره تایه پزیشکیه کان.

پ) به ره به کانی له گه ل نه خوشیه کان و خۆراکی خراپ، بۆ نه وونه له
چوارچیه ی چاودیرییه سه ره تایه تەندروستییه کان و له رێگای به کاره ینانی
ته کنه لوژییه به رده سه ته کان و له رێگای دا بینکردنی سه رچاوه خۆراکیه به هه یزه کان
و ئاوی خواردنه وه ی سالم و ره چاوکردنی مه ترسییه کانی پیسی ژینگه.

ت) ده سه ته به رکردنی چاودیری پێش و پاش زاوژی.

ج) ده سه ته به رکردنی ئەوه ی که هه موو چینه کانی کۆمه لگا به تایهت

باوانى مندال زانيارىيان له سهر ته ييه همه ندىيه كانى خوراك و شيرى دايك و پاكخواوينى تاكه كسى و پاكخواوينى ژينگه و پيشگرتن له پرودواوه كان هه بيت. دهسره سىيان به فيركارى هه بئ و له بوارى كه لكوهرگرتن له زانياريه سه ره تاييه كانى ته ندروستى مندال و خوراكا پالپشتى ده كرين.

چ) په ره پيدانى چاوديرى ته ندروستى پيشگرانه، پيشكه شكردن رينوينى پيوست به باوكان و دايكان و راهينانى ته كووزى بنه ماله و خزمه تگوزارى. ۳. ولاتانى لايه نى په يمانامه هه موو هه و ليكى خويان ده خه نه گهر بو سپنه وهى شيوازه ده رمانيه نه ريتى و خورافيه كان سه بارهت به ته ندروستى مندال.

ههر چه نده په يمانامه مافى مندال وه كوو ياساى ولات وايه به لام له ياسا ناوخوييه كاندا، مافى ته ندروستى مندال زور له بهرچاو نه گيراوه. بهم حاله شه وه ياسا پالپشتى له مندال و ميروندال هه ندى بابه تى ره چاو كر دووه كه پالپشتى له مافى ته ندروستى مندال و ميروندال ده كات. بو نمونه وتراوه كه هه موو مندال و ميروندال ده بئ بيمه ي ته ندروستى هه بيت. هه روه ها له م ياسا يه دا «بارودوخيك كه ژيان يان ته ندروستى جه سته يى و ده روونى مندال و ميروندال بخاته مه ترسيه وه و تووشى ئاسته نكي بكات، به جوړى كه پيوستى به ده ستيوه ردان و چاره سهرى بيت» بو مندال وه كوو مه ترسيه كى جى ددى دپته نه ژمار. له دوخى وادا هه ندى له ري كخراوه كان (بو نمونه ري كخراوه ي بي هزيستى) نه ركه له سهريان هه نگاوه لگرن بو ره واندنه وه ي مه ترسى له سهر مندال. له ياسا به رنامه ي گه شه كر نيشدا بو ده سته به روونى ته ندروستى مندال هه ندى بابه تى ره چاو كراوه. له ريساى به رپوه به رايه تى قوتابخانه كاندا پي كه پتنانى مهرجى ته ندروستى و پاراستن له قوتابخانه كان له ري گاي دابى نكردى ته ندروستى ژينگه ي قوتابخانه، جه ختى كر دووه له سهر دابى نكردى ئاو و خوراكى ته ندروست له قوتابخانه و كونترول كردنى ته ندروستى قوتابىيان. له ريساى به رپوه به رى دابى نكارى، پاراستن و بردنه سه رپى ته ندروستى جه سته يى و ده روونى و كوومه لايه تى قوتابىيان حكومهت له سه ربه تى خزمه تگوزارى ته ندروستى پيشكه ش

به قوتابییان بکات. جیما له‌مانه، له به‌رنامه‌ی قوتابخانه‌ی بره‌وی‌پیدره‌ی
ته‌ندروستی‌شدا ټه و ټه‌رکه خراوه‌ته سه‌ر شانی حکومه‌ت که راه‌پانانی
ته‌ندروستی پیشک‌ه‌شی قوتابییان بکات.

یاسای مه‌ده‌نی و هه‌روه‌ها یاسای پالپشتی له مندال و می‌رمندال بۆ پیرانه‌گه‌یشت
به ته‌ندروستی مندال ده‌سته‌به‌ری چپه‌جیکردنی په‌چاو کردووه. بۆ ټه‌وونه
له ماده‌ی ۱۱۷۳ یاسای مه‌ده‌نیدا وتراوه ټه‌گه‌ر به هوی نه‌پاراستنی منداله‌وه
جه‌سته‌ی بکه‌وټه مه‌ترسیه‌وه، دادگا بریارینکی گونجاو بۆ منداله‌که ده‌ر ده‌کات.
ټه‌گه‌ر ټه‌م مه‌ترسیه‌که زور بیت دادگا ته‌نانه‌ت ده‌توانی شیاوی سه‌رپه‌رشتبوون
له سه‌رپه‌رشتی منداله‌که بستینټه‌وه و بیدات به بی‌هزیستی.

ټیران ټه‌ندامی «رینک‌خراوه‌ی ته‌ندروستی جیهانی» و «سندووقی مندالانی
ټیونه‌ته‌وه‌ی» یه و له‌گه‌ل ټه‌م دوو رینک‌خراوه‌یه‌دا به‌رنامه‌ی هاوبه‌شی بۆ
بردنه‌سه‌ری ته‌ندروستی مندالانی ټیرانی به‌ریوه بردووه. به‌م حاله‌شه‌وه، به‌راه‌ی
پنویست نه‌په‌رژاوه‌ته سه‌ر ته‌ندروستی می‌رمندالان. له نیو می‌رمندالانی ټیراندا
هه‌لسوکه‌وتی مه‌ترسیداری ته‌ندروستی وه‌کوو خو‌راکی خراپ، کیشانی سیگار و به
کاره‌ینانی ماده‌ی هوشبه‌ر، هه‌لسوکه‌وتی مه‌ترسیداری جنسی و هه‌روه‌ها خو‌کوژی،
نه‌خوشییه‌ ده‌رونییه‌کان، که‌مه‌ندامبوون و مردن به هوی روودای هاتوچووه له
په‌ره‌سه‌نددابه. به‌گشتی ټاستی خو‌شبزیوی بنه‌ماله‌کان و ټاستی زانیاری ټه‌وان
راسته‌وخو کاریه‌ری له سه‌ر ته‌ندروستی مندالان هه‌یه. سروشتیه‌ که‌ پلانی
زیادبوونی حه‌شیمه‌ت و زاوزی زیاتر به بی‌ه‌وه‌ی ټاستی داها‌نی بنه‌ماله‌کان
گونجاو بیت، مافی ته‌ندروستی مندالان خه‌وشدار ده‌کات.

مافی به‌شداریکردن له بریاراندا ؟

ټه‌م مافه به‌کورتی به واتای ټه‌وه‌یه که ټیزن بدرټه مندال بۆ ټه‌وه‌ی به
له به‌چاوگرتنی ته‌مه‌نی، له کاروباری پیوه‌ندیدار به خویدا گوپی لئ بگیدری
و به‌شداري بدرټ. ټه‌م مافه په‌کټیک له مافه سه‌ره‌کیه‌کانی منداله و ټه‌و

پروانگه نه ریتیه کال ده کاته وه سه بارهت به وهی که مندال ژیردهسته و گریدرایو
 گوره که یه تی و ناتوانی سهر به خو بیت. له مادهی ۱۲ ی پهیمانامه ی مافی مندالدا
 به پوونی هاتووه که: «ولتانی لایه نی پهیمانامه دهسته به ری نه وه ده که ن
 نه گهر مندالیک توانای نه وهی هه بیت بیچم به پرواکانی بدات ئیزی نه وهی پی
 بدریت سه بارهت به هه موو نه و بابه تانه ی پیوه ندییان به خو یه وه هه یه نازادانه
 ده ریان بپریت و به پیی ته مه نی بایه خ بو بیروپراکه ی دابریت.»

ئه م مافه ده توانی به شیکی زور له ناوه نده کان بگریته وه. بو هه ونه بنه ماله،
 په روه رده، سیسته می دادوه ری، میدیا و هتد. له به لگه ئیونه ته وه یه کاندای بو
 که لکوه رگرتن له م مافه سنوریکی تابهت دیاری نه کراوه، هه ر به م هه وکاره
 ده توانین بلین هه ر بابه تیک پیوه ندییی به منداله وه هه بیت ده بی بیسترت.
 بیگومان مه به ست له م مافه نه وه نییه که قسه کانی مندال به ته واوی جیه جی
 بکرتن به لام بریاردان سه بارهت به مندال به بی گویدان به داخوازیه کانی له
 هه موو بواریکیشدا گونجاو نییه.

بو هه ونه نه گهر میرمندالی له ته مه نی دواناوه ندیدایه و ده یه وهی رسته ی
 خویندنه که ی دیاری بکات، بیگومان ده بی پرز له پراکه ی بگریدریت. لیره دا دایک
 و باوک بو یان نییه منداله که ناچار به خویندن له رسته یه کدا بکه ن که حه زی لی
 نییه. یان نه گهر دایک و باوک لیک جودا بوونه وه و مندال له ته مه نی کدایه که
 ده توانی هه ستی خو ی ده ربریت دادگا ده بی بو دیاریکردنی سه ره رشت، راسته وخو
 یان له پنگای ده رووناسه وه رای منداله که وه ر بگریت و له بریاره که دا ره چاوی
 بکات. جیلوه یه کی دیکه ی نه م مافه ده توانی له بابه تی په روه رده دا بیت. به و
 جوړه ی که ده بیت ئیزن به مندال بدریت له کاروباری په روه رده و قوتا بخانه دا تا
 راده یه ک به شداری بکات. نه م بابه ته له سونگه ی بیکه پتانی ریخواوه قوتا بییه کاندای
 مه یسه ر ده بیت. هه ونه یه کی دیکه ی نه م مافه له دوسییه سزاییه کاندایه. نه گهر
 مندالیک به ته مه نی ناوه زه پسند گه یشتییت و بیته قوربانیه تاوانیک یان خو ی
 تاوانیکی نه نجام دایت، ده بی له ره وتی پیراگه یشتندا بوونی هه بیت و له لایه ن
 ناوه نده دادوه رییه کانه وه گوپی لی بگریدریت. نه م کاره دادپرسینه که دادپه روه رتر

ده کات. هه روا که پښتر باسماں کرد جوښه تپي به کارهيناني ئه مافه پيوه نديي به تهمهن و ئاوه زي منداله که وه هه يه. له هه ندي و لاتندا تهمه نني ۱۲ سالان وه کوو تهمه نيک ديارى کراوه که مندال ده تواني به شيوازی به ربلاو له مافه که لک وه گرگرت.

ليژنه ي مافه کاني مندال که سه رچاوه ي شيکردنه وه ي په يمانامه ي مافه کاني مندال و چاوه ديږي جيبه جيکردنيه تي بو روونتر بوونه وه ي مافي گوږي ليگرتن و به شدارى له بريارداني بابه تي ماده ۱۲، هه ندي روونکردنه وه ي له م ماده خستوته روو. بو نمونه ئه وه ي که مندال نابي به ته واوي له ژير کاريگه يري دايک و باوکيدا بيت به لام به ته واويش مافي ديار يکردني چاره نووسى خو ي نيبه. ليژنه که له شيکاريه کي دیکه دا وتوويه تي باوک و دايک به بيانووي ئه وه ي چاکه ي منداله کاني خو يانيان ده ویت بو يان نيبه مافي ئه وان له به رچاوه نه گرن. ئه م ليژنه له شوپنيکي دیکه دا ده لي و لاتاني ئه ندام ده بي له ياساکاني خو ياندا ئه م مافه به فه رمى بناسن و بواري پيوست بو جيبه جيکردني بره خستين.

له ياسا و ريساکاني ناوخو ي ئيراندا بو نمونه له برگه ي ۸ م ماده ي ۲ ي ريسا ي جيبه جيکردني ماده ي ۶ ي ياسا ي پاپشتي له مندالان و ميړمندالان، ئه م مافه ته نيا بو ئه و مندالانه به فه رمى ناسراوه که له به رده م مه ترسيدان يان تاواننيکيان به نيسبت کراوه و وتراوه به شدار يکردني مندال و ميړمندال له کاروباري پيوه نديدار به خو ي و گوږگرتن له روانگه کاني ده بي له لايه ن به رپرسانه وه به هه ندي بگيردريت. هه روه ها له برقي شوپني ياسا ي پاپشتي له مندالان و ميړمندالان هه ندي نمونه ي ئه م مافه به فه رمى ناسراوه. بو نمونه داواکاريه که ساني خوار تهمهن ۱۸ سالان له باري ياساييه وه به دوا داچووني سزايي بو ده کريت. واته ئه گه ر که سيکي خوار تهمهن ۱۸ سالان رووداني تاواننيک دژي خو ي رابگه يه نيت و داوا ي به دوا داچووني بو بکات، دادستان ده بي داواکاريه که ي قه بوول بکات و له مه ر سازکردني دوسيه له دژي تاوانبار هه نگاو هه لگريت و بو ي نيبه ده سپيکي به دوا داچووني سزايي به ستيته وه به پيشکه شکردني به لگه له لايه ن که سي خوار تهمهن ۱۸ سالانه وه. به مجوره ش هه ندي به ربه ست و سنورله هه مبه ر مافي

گوئی لیگرتن و به شداریکردنی مندال ده بیژیت. به تایهت ئه وهی که له یاسای مه ده نیی ئیراندا وتراوه سه ره رشتیی مندال تا ته مننی حه وت سالان له ئه ستوی دایکه و پاش ئه وه له ئه گه ریی نا کو کیدا دادگا بریار ده دات؛ که به شیوه ی باو ده درتته باوک. ئه گه رچی دادگا ده توانی بو دیاریکردنی سه ره رشت، رای منداله که وه رگرت به لام به پیچه وانه ی یاسای زوربه ی ولتان دادوهر له ئیراندا ئه وه ئه رکه ی له سه ر شان نییه. هه ر به و جوړه ی که له زوربه ی دوسییه کاندا دادوهری بنه ماله ته نیا به له به رچاوگرتنی وته کانی دایک و باوک و لی کو لینه وه له بارودوخی ئه وان بابته سی سه ره رشتی چاره سه ر ده کات. هه روه ها له یاسای مه ده نیی ئیراندا وتراوه که به پررسانه یی بنه ماله له تایه ته مندییه کانی میرده. ته نانه ت به شیوه یه کی سنووردار مافی لی دانیشی به باوک و دایک داوه. ئه گه ر بابته ی به پررسانه یی له په نای داشداریی باوک و بایره دا دابننن، تیده گه ین که له یاسای ئیراندا بریاردان سه باره ت به مندال سپی درراوه ته باوک. ئه م بابته ده بیته هوئی ئه وه ی له چوارچیوه ی بنه ماله دا گوئی له را و بوچوونی مندال نه گیردیت.

مافی ستانداردیکی شایسته بو ژیان

به رای زوربه ی مروقه کان بنه ماله یه کی که له کو له که سه ره کییه کانی کو مه لگایه. به گشتی بنه ماله له په روه رده و گه شه ی مندالدا گرینگایه تیه کی تایه تی هه یه. هه ر بو یه له به لگه نامه نیو نه ته وه ییه کاندا و له یاسا ناوخوییه کانیشدا پالپشتیه کی تایه ت له بنه ماله کراوه. سه ره کیتزین هوکاری ئه م پالپشتیه یانه پیوستی مندال به ژینگه ی بنه ماله یه (ماده ی ۱۶ ی راگه یه نراوی جیهانیی مافی مروقه، ماده ی ۲۳ ی په یمانی نیونه ته وه یی یاسای مه ده نی و سیاسی و ماده ی ۱۰ ی په یمانی نیونه ته وه یی مافی ئابووری و کو مه لایه تی و فه ره نه گی). له په یماننامه ی مافی مندالیشدا بنه ماله وه کوو ژینگه یه کی سروشتی بو گه شه و ئاسایشی مندال به حیساب هاتووه و حکومه ته کان له سه ریانه رپوشوینی پالپشتی له بنه ماله له به رچاو بگرن. له په یماننامه یه دا مافی به هره مه ندی له بنه ماله، ده سنیشانکردنی دایک و باوک

و له ژیر چاودیری و سه‌ره‌رشتیی ئه‌واندا بوون و دانه‌پران له دایک و باوک و پاراستنی پیوه‌ندی نیوان ئه‌وان به بهره‌وامی جه‌ختی له سه‌ر کراوه. له ماده‌ی پینجی په‌یمانامه‌که‌دا و تراوه بهره‌رسیاره‌تیی یه‌که‌می حکومه‌ته‌کان له ئاست مندالان ریزگرتن له دور و نه‌خشی بنه‌ماله‌یه. له ماده‌ی ۲۰ یه‌یمانامه‌که‌شدا هاتوو که «مندال نابیی به شیوه‌ی کاتی یان هه‌میشه‌یی له ژینگه‌ی بنه‌ماله و سووده‌کانی بییه‌ش بییت و ده‌بی له لایهن حکومه‌ته‌وه بخریته ژیر چاودیرییه‌وه و یارمه‌تی بدریت.» له ماده‌ی ۹ یه‌یمانامه‌که‌دا باس له‌وه ده‌کات که «۱. ولاتانی لایه‌نی په‌یمانامه‌ زه‌مانه‌تی ئه‌وه ده‌دهن که مندالان سه‌ره‌پای داواکاری کردنیان له باوک و دایکیان جودا نه‌بنه‌وه، مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی بهره‌رسانی خاوه‌ن سه‌لاحیه‌ت به پینی یاسا و ریساکان و مه‌رجدار به لیکۆلینه‌وه دادوه‌رییه‌کان به‌وه ئه‌نجامه‌ بگه‌ن که ئه‌م جیا‌بوونه‌وه له به‌رژه‌وه‌ندی منداله‌که‌دایه. ئه‌م جوړه‌ بریارانه له‌ونه‌یه له‌بابه‌تگه‌لیکی تایه‌تیی وه‌کوو که‌لکی خراب له مندال یان گوینه‌دانی دایک و باوک به مندال یان له کاتی جیا‌بوونه‌وه‌ی دایک و باوکدا پیویست بکات و له‌م حاله‌ته‌دا ده‌بی سه‌باره‌ت به شوینی نیشه‌ته‌جیبوونی منداله‌که‌ بریاریک ده‌رچیت.»

به‌گشتی به‌هۆی ئه‌وه‌ی مندال هه‌م له باری جه‌سته‌یی و هه‌م له باری ده‌روونییه‌وه پیویستی به‌دیترا‌نه، یاسا و ریسای ولاتان به‌ندوبه‌ستیکی قایمیان بو‌گه‌ش‌ه‌ی مندال له ژینگه‌ی بنه‌ماله‌دا دیاری کردوو. ئه‌م به‌ندوبه‌ستانه له لایه‌که‌وه پالپشتیکه‌رن و له لایه‌کی دیکه‌وه بهره‌ستن. له یاسا‌کانی ولاتیشدا باوه‌کوو هه‌ول دراوه پالپشتی له بنه‌ماله‌ بکریت به‌لام ئه‌گه‌ر بارودۆخی مندال له بنه‌ماله‌دا بکه‌ویته مه‌ترسییه‌وه، یاسا بو باوک و دایک و سه‌ره‌رشتی منداله‌که ده‌سته‌به‌ری جیبه‌جیکردنی مه‌ده‌نی و سزایی دیاری کردوو. بو‌ه‌موونه‌گه‌ر بنه‌ماله به‌پنجه‌وانه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی مندال هه‌لسوکه‌وت بکات و ته‌ندروستی بخاته مه‌ترسییه‌وه، داگا‌ بو‌ی هه‌یه شیایی دایک و باوک بخاته ژیر پرسیاره‌وه و منداله‌که‌ بسپیریته‌ ریکخراوه‌ی بیهریستی. یان ئه‌گه‌ر بنه‌ماله‌ تووشی تاوانی مندال ئازاری بییت، سزای بو‌ که‌سی ئازاردەر له به‌رچاو گرتوو. له‌م نیوه‌نده‌دا له‌وانه‌یه مندالیک به‌هۆکارگه‌لیک له بنه‌ماله‌که‌ی دوور که‌وتیته‌وه. له‌م حاله‌ته‌دا یاسا

هه‌وێی داوه مندالێه که له ژینگه‌یه‌که‌ی وه‌کوو بنه‌ماله‌دا دابنێت. به‌گشتی باوه‌کوو بنه‌ماله‌کان ده‌ورێکی کاریگه‌ریان له‌ په‌روه‌رده و گه‌شه‌ی مندالدا هه‌یه‌ به‌لام ئه‌مه به‌و واتایه‌ نییه‌ بنه‌ماله‌ چوون پێتی خو‌ش بێت له‌گه‌ڵ مندالێه‌که‌ی هه‌لسوکه‌وت بکات. به‌م حاله‌شه‌وه زو‌ر جار ده‌بێرێت له‌ وڵاتی ئیمه‌دا مندالێکی زو‌ر و زه‌وه‌ند هه‌ن که له‌ ژیان له‌ تێو بنه‌ماله‌یه‌کی ته‌ندروست بێهه‌شن و ناوه‌نده خاوه‌ن سه‌لاحیه‌ته‌کانیش هه‌یج هه‌نگاوێکی کاریگه‌ر هه‌لناگرن بۆ سه‌روسامان دانیان (وه‌کوو مندالێی سه‌ر شه‌قام). سه‌باره‌ت به‌ بابه‌ته‌کانی ئه‌م مزاره، له‌ به‌شه‌کانی دواتر دا زیاتر باس ده‌که‌ین.

مافی مه‌ده‌نی و سیاسیی مندال

مندالێش وه‌کوو گه‌وره‌سالان (هه‌لبه‌ت به‌ سه‌رنجدانی ته‌مه‌نی مندال) هه‌ندی مافی مه‌ده‌نی و سیاسیان هه‌یه. بۆ ئه‌مونه هه‌ر مندالێک مافی ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ بێر و پرای خو‌ی ده‌ربێرێت. یان ئه‌وه‌ی که مندالان مافی کۆبوونه‌وه‌یان هه‌یه. ئازادیی ده‌سه‌راگه‌یشتن به‌ زانیارییه‌کان یه‌کیکی دیکه‌ له‌ مافه‌کانی مندالانه. به‌ دنیاییه‌وه که‌لکوه‌رگرتن له‌م مافانه‌ له‌گه‌ڵ گه‌وره‌سالاندا یه‌کسان نییه. له‌ یاسای بنه‌رتیه‌ی ئێراندا ئه‌م مافانه‌ بۆ هه‌موو هاوولتیه‌ک به‌ فه‌رمی ناسراوه‌ به‌لام سه‌باره‌ت به‌ مندالان به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌ت یاسایان بۆ دانه‌رێژراوه. به‌لام له‌ په‌یماننامه‌ی مافی مندالدا که‌ حکومه‌تی ئێرانیش دانی پێدا ناوه، ئه‌م مافه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی و به‌ فه‌رمی بۆ مندالان ناسراوه.

وه‌کوو ئه‌مونه له‌ ماده‌ی ۱۲ی په‌یماننامه‌که‌دا هاتوه‌: «وڵاتانی لایه‌نی په‌یماننامه ده‌سته‌به‌ری ئه‌وه‌ ده‌که‌ن ئه‌گه‌ر ئه‌دالێک توانای گردوگۆکردنی بیروپراکاتی خو‌ی هه‌بێت، بتوانێت ئازادانه ئه‌م بیروپراکانه‌ی سه‌باره‌ت به‌ هه‌موو ئه‌و بابه‌تانه‌ی پێوه‌ندیه‌ به‌وه‌وه هه‌یه، ده‌ری بېرێت و به‌ پێی ته‌مه‌نی بایه‌خ به‌ بیروپراکاتی بدرێت.» بۆ ئه‌مونه ئه‌گه‌ر باوک و دایکی مندالێک لێک جودا بوونه‌ته‌وه و ئه‌و له‌ ته‌مه‌نیکدایه‌ که‌ تا راده‌یه‌ک چاکه‌ و خراپه‌ لێک ده‌کاته‌وه، دادگا ده‌بێت پرای

مندال که وهر بگریټ سه بهارت به وهی که حه زی لټیه تی له گه ل باوکی بزیت یان له گه ل دایکی و له چوارچټوهی پړسا هزریه کاندا بایه خی بو دانیت.

یان له مادهی ۱۳ ی په ماننامه دا له چوارچټوهی مافی نازادی بیروباوه پدا هاتووه که: « مندال مافی نازادی دهر پړینی بیروباوه پری هه یه. ئەم مافه بریتیه له نازادی کنه کردن، وهر گرتن و راگه یان دنی زانیاری و بیروباوه پ له ههر جوړیک بیت، به بی سهر نجان به سنوره کان، چ به شټوهی نو سراو بیت یان زاره کی یان چاپکراو بیت، یان به شټوازی به ره می هونه ری یان له پړگای ههر میدیایه که وه بیت به هه لټزاردنی مندال که.»

سروش تیه که له وانه یه ئەم مافه سنوردار بگریټ به لام ده بی سنورداریه که له جی خویدا بیت و به پوونی له یاسادا باس کرابیت.

سه بهارت به نازادی ناینزایش مادهی ۱۴ به راشکاو و توویه تی که حکومه ته کان پړز له نازادی ناینزای مندال ن بگرن و ریزپه په کان ده بی سنوردار و عه قلانی بن. هه روه ها سه بهارت به نازادی کوپونه وهی مندال نیش مادهی ۱۵ به فه رمی دیانی پیا ناوه و کو توویه تی «جیا له و سنورداریتیه ی یاسا راشکاوانه باسی لټکردووه یان بو پاراستنی به رژه وه ندی نه منیه تی نه ته وه یی یان نه منیه تی گشتی و سه قامگیری گشتی و ته ندروستی گشتی و مورال یان ماف و نازادی دیتران پیویسته، هیچ سنورداریتیه که له جیه جټکردنی ئەم مافانه دا نیه.»

نه گهر ناوړیک له دوخی تیران بده یه وه ده بینین که باوه کوو ئەم مافانه بو هه موو هاوولایتیه که به فه رمی ناسراوه به لام به کرده وه، زور سنوردار ده کرین. بو نمونه ههر جوړه کوپونه وه یه که له تیراندا سه رکوت ده کریت. کاتیک کچانی میړمندال له فوتابخانه کان سه بهارت به هیجایی زوره ملی کوپونه وه یان ری خست دیتمان به شټوهی کی نایاسایی و نااسایی له گه ل خویان و بنه ماله یاندا هه ل سوکه وتیان کرد؛ بو نمونه بریار لی وهر گرتن یان بانگیشت کردن بو ناوهنده نه منیه تیه کان.

سه بهارت به مافی ده سراگه یشتن به زانیاریه کانیش په یماننامه ی مافی مندال

حکومه ته کانی ټه رکدار کردووه که بوار بؤ ده سراگه یشتتی مندالان پره خستین به زانیاری و ټه و بابه تانه له له سه رچاوه نه ته وه یی و ټیونه ته وه بیه کانه وه ټاماده کراون و به تایبته ټه و بابه تانه له له پیوه ندی له گه ل بردنه سه ری ټاسووده یی کومه لایه تی و مه عنه وی یان ټه خلاق و ته ندروستی جه سته یی و رچی مندالان. ټه م زانیاریانه ده توانن له ریگای جوړاوجوړه وه بؤ نمونه له ریگای راگه یه نه گشتیه کان یان کتیه وه بگاته ده ست مندالان. هه لبت هه ر به و جوړه له به شه کانی پیشوودا و ټان ده سراگه یشتتی مندال به زانیاریه کان به تایبته بابه ته کانی ټیو جیهانی مه جازی، ده سراگه یشتتیکی ره ها نییه به لام کونترولکردنیشیان ده بی عه فلانی و لوژیکی بیت و ته نیا به مه به سته پالپشتی له مندال له به رانه ر بابه ته خه سارده ره کاندای بیت. به داخه وه ټه وه له ټیراندا ده بیینین، سنوردارکردتیکی جیددی ده سراگه یشتن به بابه ته کان له ریگای ټینته ریته وه یه. ټه م سنوردارکردنه سیستماتیکه زیاتر به مه به سته سیاسی دپته ټه نجام. له لایه کی دیکه شه وه ټینته ریته لواز له ټیراندا کیشه ی مندالانی له ده سراگه یشتن به بابه ته پیویسته کان زیاتر کردووه. ټه گه ر سه رنجتیکی چالاکیه کانی ناوه ندی ده نگ و په نگی ټیرانیش به دین ده بیینین به زنامه ی مندالان زیاتر مه به ستداره. هه ر بویه ده توانین بلین له ټیراندا مافی ده سراگه یشتتی ټازاد به زانیاریه کان تا راده یه کی زور سنوردار و خه وشاره.

مافی مندال له جیهانی مه جازی و کایه

کومپیوت ته رییه کاندای

یه کیک له بابه ته نوپکان له بواری مافی مندالدا، دؤخی مندال له جیهانی مه جازیدایه. له م چند سالی دواییدا به په ره سه ندنی توره کومه لایه تیه کان و که لکوه رگرتنی هه مووان له ټینته ریته، پیی مندالانیش که وتوته ټه و جیهانه وه. چالاکی مندالان له جیهانی مه جازیدا له ته مه نی خواره وه زیاتر به ریویتیکی دایک و باوک و له سالی میرمندایدا زیاتر له لایه خویه وه دپته ټه نجام. به شپک له چالاکی مندالان له توره کومه لایه تیه کاندای بؤ په یادکردنی پوول و

به شیکیشی بۆ سه رگه رمی و کات رابواردن یان فیربوون و وه ده ستخستنی زانیاری دپته نه نجام. په ننگه له سه ره تا وه زۆریه ی خه لک له خه ساره کانی ئاماده بوونی بئ سه ره وه به ری مندال له جیهانی مه جازیدا بیئاگا بوون، به لام دواتر هه ندی لیکۆینه وه نه نجام درا که سه لماندی هه ندی هه لسوکه وتی مندالان له جیهانی مه جازیدا، ته ندروستی و مافه کانیان ده خاته مه ترسییه وه. له وانه یه له جیهانی مه جازیدا که لکی خراپی جوړاو جوړ له مندال وهر بگيردیت. بۆ نمونه به ره و توندوتیژی رابکیشن بان که لکی خراپی جنسی لئ وه رگرن. به پیی نه و زانیاریانه ولاته کان به و نه نجامه گه یشتن رپوشوئیتیک له بهرچاو بگرن بۆ نه وه ی زیانه کانی چالاکیی مندالان له جیهانی مه جازیدا بگاته که مترین ئاستی خو ی. سه باره ت به کایه کۆمپوته رییه کانیش هه ر به و جوړه، چونکا له م سالانه ی دوا پیدا کایه کۆمپوته رییه کان بوونه ته بهرچاوترین سه رگه رمی مندالان و میرمندالان.

ته گه ر سه رنجیکی په یماننامه ی مافی مندال و دوو پرۆتۆکۆله که ی بده یین بۆمان روون ده بیتته وه که نه م به لگه نامه گه له به شیوه ی راسته وخۆ ئامازه به مافی مندال له جیهانی مه جازیدا ناکهن. ته نیا له رپگای ماده گشتیه کانه وه (وه کوو ته ندروستی مندال، بان مافی سنووری که سیی) ده توانین بلینن که دایک و باوک و سه ره پرشتی مندال و ههروه ها حکومت ده بن رپوشوئین بگرنه بهر بۆ نه وه ی مندال له خه ساره کانی جیهانی مه جازی بپارزیت. بۆ نمونه له ماده ی ۱۹ ی مافی مندالدا وتراوه که «ولتانی نه ندام هه موو هه نگاوینکی یاسایی و جینه جیکاری و کۆمه لایه تی و پهروه ده یی پیویست هه لده گرن بۆ نه وه ی له به رانبه ر هه ر جوړه توندوتیژییه کی جهسته بی یان ده روونی، ئازار، هه لسوکه وتی خراپ یان چه وساندنه وه و که لکی خراپی جنسی پالپشتی له مندال بکه ن له کاتی چاودپیری له لایه ن باوک یان دایک یان سه ره پرشتی یاسایی یان هه ر که سیکی دیکه که بهرعه ده ی پاراستنی منداله.»

له م راستایه دا حکومته کان له و رپگایانه ی خواره وه هه ول ده دن مندال له نازاره کانی جیهانی مه جازی بپارزن و تا نه و جیکای بۆیان ده ره خست مافه کانی له م ژینگه دا دابین بکه ن:

راهینانی دایک و باوک و مندال

کونترۆلکردنی بابه ته خه ساردهر و نایاساییه کان

دانانی فیلتری گونجاو

چاودیری به سهر پيشكه شكارانی خزمه تگوزاریه ئینته رنیتییه کان و کایه ئۆنلاینه کان

له یاساکانی ئیرانیشتا ریسا و ریشوینیتیکی روون و ئاشکرا بوونی نییه که له جیهانی مه جازیدا بپهرزێته سهر مافی مندال. ئەو ریشوینانهش که ههه یان گشتین، یان وهلامدهری پیداو یستیه کانی ئیستا نین. بۆ نمونه له یاسای پالپشتی له مندال و میرمندالدا، له چوارچێوهی ههلسوکهوتی خراپ و چهوساندنهوی ئابووری، ههه ندێ له ههلسوکهوته کان له ئاست مندال وه کوو ههلسوکهوتی زیانهین هاتونه ته ئەژمار. له مادهی یه که می ئەم یاسایه دا، ههلسوکهوتی خراپ بهم شیوه پیناسه کراوه: «ههر جوړه کرده وه یه ک یان ته رک ی کرده وه یه کی به ئانقه ست که ته ندروستی جهسته یی و دهروونی و ئەخلاق یان کۆمه لایه تی مندال و میرمندال بختاه به رده م مه ترسی و خه ساره وه؛ وه کوو لیدان، چه پسکردن، که لکی خراپی جنسی، بپریزی یان هه ره شه له ئاست مندال یان میرمندا ئیک ته گهر به مه به ستی ئەده بکردن نه بیته یان دانانی ئەو له بارودۆخیکی دژوار و نه گونجاو یان خو داری له یارمه تیدانی.»

هه ره وه ها چه وساندنه وی ئابووری ئاوا پیناسه کراوه: «به کارهینانی نایاسایی مندال و میرمندال به ناچارکردن یان دانانی له سهر کاریک یان خزمه تگوزارییه ک که له باری جهسته یی و دهروونی و ئەخلاق یان کۆمه لایه تییه وه به سه رنجدان به بارودۆخی مندال و میرمندال، بۆی مه ترسیدار بیته.» ئەگه رچی ههر به وه دوو پیناسه ده توانین بلێین چالاکیی ره ها و بیکونترۆلی مندال له جیهانی مه جازیدا دروست نییه و له بریک حالته دا ههلسوکهوتی دایک و باوک له ئاست مندال له جیهانی مه جازیدا جوړیک له توندوتیژییه، به لام به هۆی ئەوه ی نمونه کانی خه ساره له گریی مندال له جیهانی مه جازیدا روون نه بوته وه و بۆ پیشگرتن له پیشیلبوونی مافی مندال له جیهانی مه جازیدا ریشوینیتیکی نه گیراوه ته بهر، ئەم

رېسا و پړوشوینانه له كرده ودا كاریگه ریبیه کی نه وتویان نییه. له یاسای تاوانه کومپوتته ریبیه کان و یاسای شیوازی سزای نه و که سانه ی له بواری فیرکاری له ریگه ی بیستن و دبتنه وه (سمعی بصری) چالاکیی نایاسایی ده کهن، ههروه ها هندی هه لسوکه وت له جیهانی مه جازیدا تاوانی بو دیاری کراوه، به لام نه م بابه تانه هه م گه وره سالان ده گریته وه و هه م مندالان. به مجوره ش له ماده ی ۱۰ ی یاسای پاپشتی له مندالان و میرمندالاندا تاوانه کانی پیوه نندیدار به جیهانی مه جازی سه بارت به مندالان تاوانی بو دیاری کراوه. به پیی چهنده شیک له م ماده، نه و هه لسوکه وتانه ی خواره وه تاوانن:

- چه وساندنه وه ی جنسیی مندال و میرمندال له ریگای نواندن، ناچار کردن یان به کریگرتن بو نواندنی کاری سیکیسی یان که لکی خرابی جنسی

- له برده ستدا دانان یان نیشاناندانی ناوهروک یان بابه تی ناحه ز و سووک و چرووک به مندال یان میرمندال

- که لکوه رگرتن له مندال و میرمندال بو ناماده کردن و به رهه مه پینان و بلاوکردنه وه و کوی کردنه وه و نواندن و فروشتن و راگرتنی به رهه می سه معی و به سه ری ناحه ز و سووک و چرووک

- هاورده کردن، هه نارده کردن، کویکردن، بلاوکردنه وه، نواندن، ساتوسه ودا یان ناپله ودی ناوهروک یان به رهه می ناحه ز و دزیو که له واندا له مندال و میرمندال که لک وه رگیرابیت، یان گواسته نه وه و راگرتنی نه وانه

- سازکردنی پیوه ندی له گه ل مندال و میرمندال به مه به سستی هه ر جوړه نازاریکی جنسی یان پیوه ندی جنسی ناشه ری

سه بارت به کابه ی نه که کترونی و نولاین ده بی سه رنجی نه وه بده ین که «کابه کردن» به گشتی به کییک له مافه کانی مندال دپته نه ژمار. ماده ی ۳۱ ی په یمانامه ی مافی مندال سه رگه رمی و ناسووده یی و به شداریکردن له چالاکییه فه رهه نگی و هونه ریبیه کانی وه کوو مافیک بو مندال به فه رمی ناسیوه. له م ناراسته دا له شیکاری گشتی ژماره ۱۷ ی لیژنه ی مافی مندال ناماژه به وه کراوه

که کایه ئە لە کترۆنییه کان راستییەکی ژیانی مندالانە لە جیهانی مەجازیدا. هەر وەهه رێکخراوی نەتە وە کانی ش له رێسا کانی خۆیدا حکومه ته کانی ئە رکدار کردوو هه وهه رێگه چاره بو پاراستنی مندالان له تووشبوون به هه له بینه وهه.

له یاسای ئیراندا به شیک له رێسا گشتییەکان که له سه ره وه باس کرا، سه به رته به کایه کۆمپیوته رییه کانی ش ده گونجیت. جیا له وانه هه ندی رێسای تایبه تیش هه ن، بو نموونه «رێسای مۆله تی بنیاتنان و چاودێری به سه ر ناوه نده کانی هایشکردن و که لکوه رگرتن له کایه وینه یی و کۆمپیوته رییه کان». له یاسای تاوانه کۆمپیوته رییه کان و یاسای شیوازی سزای ئە وانه ی له رێگای دیتن و بیستنه وه (سمعی و بصری) چالاکی نایاسایی ده که ن هه ندی هه ول هاتۆته ئاراهه که له به رانه ر کایه کۆمپیوته ره ناحه ز و دزیوه کاندای پاپشتی له مندال بکه ن. به م حاله ش ئە م یاسا گشتییانه به هیچ جوړیک وه لآمده ری بارودۆخی تێستای کۆمه لگا نین. پتیویسته یاسادانه ر له یاسای پاپشتی له مندال و میرمندالدا بو پاپشتی له مافه کانی مندال له جیهانی مەجازی و هه ره وه ها بابه تی دیتن و بیست (سمعی و بصری) چه ندی ن ماده ره چاهه بکات. هه له به ت ده بی سه رنجی ئە وه بدریت که ته واوی سنووردارییه کان و رێسا ره چاوه کراوه کان له ئاراسته ی پاپشتی له مندالدا بیت، نه ک ئە وه ی هه موو بابه ته کان فیلتیر بکری ن و چه نده بابه تیکی تایبه ت له به رده م مندالدا بیت. بو نموونه هه ندی کایه به پاپشتی ئۆرگانه حکومییه کانی وه کوو به سیج به ره هم هاتوون که لایه نگری له نایدۆلۆژییه ک یان بیرنکی تایبه تی سیاسی به سه ر مندالدا ده سه پی ن یان ناوه روکیکی توندوتیژانه یان هه یه. ئە م جوړه یاریانه ئە گه رچی له وانه یه ناوه روکی ناحه ز و دزیویان نه بیت به لأم بیگومان کاریگه ری زیانده ری ده روینی له سه ر مندال ده بیت. وه کوو قسه ی کو تایی باش وایه ئاماژه به وه بکه ی ن که هه م حکومه ت و هه م سه ره پرشت و دایک و باوکی مندال ده بی چاره سه ریک بینه وه بو ئە وه ی مندال له زیانه کانی جیهانی مەجازی بپاریزن. به وا تیا هه ک پاراستنی مندال هه م له جیهانی راسته قینه و هه م له جیهانی مەجازیدا مافی منداله و ئە رکی سه رشانی حکومه ت و دایک و باوک.

ماده یهك ههن كه مه به ستییان پاراستنی سنووری كه سایه تیی منداله. بو نموونه له مادهی ٤١٣ی یاسای دادپرسیی سزاییدا هاتوو: «له دادگادا مندال و میرمندال، باوك و دایك، داشدار یان سه ره رشتی مندال و میرمندال، پاریزه، سكالآكه، ئه و كه سانهی له لیكوژینه وه سه ره تاییه كاندا رایان لی وه گیراوه، شایه تحال و ئاریكاری كوومه لایه تیی ریكخراوهی بیهزیستی ناماده ده بن. ناماده بوونی كهسانی دیکه له دانیشتنی پیترایگه یشتندا به ره زامه ندیی دادگا نازاده.» یان له مادهی ١٩ی یاسای پالپشتی له مندال و میرمندالدا هاتوو كه: «ههر كه سیك شوناس یان زانیاری و نه پنییه كانی مندال و میرمندالی زبان دیتوو یان مندالی بهر مه ترسی ئاشكرا بكات یان له ریگای راگه یه نه گشتیه كان یان به بلاوكردنه وه و نیشاندانی فیلم و وینه، ورده کاریه كانی تاوانی مندال و میرمندال شی بكاتوه به جوړیك كه بیته هوئی نافه رمانی دیتران، په ره سه ندنی تاوان، فیكردنی شیوازی ئه نجامدانی تاوان یان به رچاوكه وتنی ههر جوړه نازاریك به مندال یان میرمندال یان بنه ماله كهی، سزای چه پسی پله شه شی یاسای ئیسلامی به سه ردا ده سه پیئت.»

ده بیینن كه ماده كانی سه ره وه، نه پیناسه یه كی دروست له سنووری كه سایه تی ده خه نه روو و نه نموونه یه كی روون و به رچاو ده خه نه به رده ست. له بواری سنووری كه سایه تیدا به تایه ت سنووری كه سایه تیی مندالدا كیشه ی یاسایی زۆرن. بو نموونه له یاسای ئیراندا روون نییه كه پیوه ندیی ئیوان باوك و دایك و سنووری كه سایه تیی مندال چیه؟ یان روون نییه ده سه ته بهری جیبه جیكردنی پیشیلکاریی سنووری تاكه كه سیی مندال چیه؟ وهك نموونه ده توانین بهرسین ئایا باوك و دایك مافی ئه وه یان هه یه به بلاوكردنه وهی وینه ی مندالانی خو یان له توژه كوومه لایه تیه كاندا، شوناس و تایه تمه ندیی ئه خلاق و ناو نیشان و قوتابخانه كهی و... ئاشكرا بكهن؟ به دلنیا ییه وه ئه مانه ی باسمان كردن سنووری كه سایه تین و كه سیكی گه وره سال بوئی هه یه بلاویان بكاتوه، به لام ئایا لیره دا ره زامه ندیی منداله كه گرینگه؟ به داخه وه له یاسا كانی ئیراندا ئه م پرسیارانه وه لامیان نییه. بو پر كردنه وهی ئه م بو شایانه پرۆژه یاسای پالپشتی له سنووری كه سایه تی ناماده كراوه به لام تا ئیستا كه په سندنه بووه.

مافی مندال له دادپرسییه کاندای و پالپشتی له مندالی زیان دیتوو

ههر مندالیک له وانه یه وه کوو گه وره سالیکی تووشی ئازار و زیان دیتن بییت. واته که سیک له ئاست مندال تاوانیک ئه نجام بدات. ههروهها له وانه یه مندالینش تووشی تاوان ببن. که واته به سه رنجدان به دۆخی جهسته یی و دهروونی مندال و ئه گهریی زیان دیتنی زۆرتری ئه و له تاوان یان سزا، یاسا بو تپوه گلانی مندال له دادپرسییه کاندای میکانیزمیککی جیاوازی (به نیهت گه وره سالان) له بهرچاو گرتوو. ئه م میکانیزمانه بو پالپشتی له مندالی تاوانکار یان قوربانیی تاوان هاتووئه ته ئاراه. گرینگترین بابته کانی پرسیی دادپرسیی مندالان ئه مانه ن:

پیراگه یشتن له دادسه رای تایه تی مندالان و دادگای مندالان و میرمندالان

یاسای پپوشوینی دادپرسیی سزایی ئه وه ی دیاری کردوو که لیکۆلینه وه سه ره تاییه کانی تاوانی که سانی ته مه ن ۱۵ تا ۱۸ سالان، له دادسه ری تاییه تی مندالدا بیته ئه نجام. لیکۆلینه وه سه به ره ت به مندالانی ژیر ۱۵ سالان راسته وخۆ له دادگای مندالان و میرمندالان دیته ئه نجام. (ماده ی ۲۸۵) ههروهها پۆلی کاتی مندالی خوار ته مه ن ۱۸ سالان ده سه سه ره ده کات مافی ئه وه ی نییه لیکۆلینه وه ی سه ره تایي لئ بکات و ده بی به خیرایی بابته که به دادسه را یان دادگای مندالان رابگه یه نیت. «له ره وتی لیکۆلینه وه سه ره تاییه کاندای، ناوه ندی دادوه ری منداله که ده سپرته ده ست باوک و دایک یان سه ره پهرشتی یاسایی. ئه و که سانه له سه ریانه هه ره کاتی پپووست بییت مندال یان میرمندال راده ستی ناوه ندی دادوه ری بکه ن. مندالانی ۱۵ تا ۱۸ سالانیش ده بی خویان ئه و کاره بکه ن.» (ماده ی ۲۸۷)

ههروهها له دادگای مندالان و میرمندالان پیراگه یشتن بو تاوانی مندالانی خوار ته مه ن ۱۸ سالان ده کریت. دادگای مندالان به ئاماده بوونی دادوه ری و پراویژکاریک پیک دیت. (ماده ی ۲۹۸) به مجۆره، ئه گه ره تاوانی مندالی خوار ۱۸ سالان له و تاوانانه بییت که له ده سه لاتی دادگای ئینقلاب و سزایی یه کدا بییت و ده بی هاوکات چه ند دادوه پتی رابگه ن، له دادگای سزایی یه ک تایهت به پیراگه یشتنی تاوانی

میرمنداآن پیی راده گهن و توّمه تبار له هه موو ئه و مافه تاییه تانه ی که له دادگای مندالآن و میرمنداآن هه به تی، به هرهمه ند ده بیّت. (ماده ی ۳۱۵) دادوه رانی دادگای مندالآن ده بی لانیکه م پینج سال پیتشینیه ی دادوه ری و شیایی پیوستیان هه بیّت. (ماده ی ۴۰۹) راویژکارانی دادگای مندالآنیش ده بی که سانی خیبره و شاره زا بن. (ماده ی ۴۱۰) بریک جار له وانه یه به رژه وه ندیی مندالی تاوانبار له وه دا بیّت که خو ی له دادگا ئاماده نه بیّت. له م حاله ته دا دادوه ده توانی به بی ئاماده بوونی منداله که دانیشته که به ریوه بات. (ماده ی ۴۱۴) سه باره ت به و مندالنه ش که قوربانیی تاوانن یاسا فرمانی داوه تا ئه و شوینیه ی ده لو ی ئه و دو سیانیه ی ته مه نی قوربانیه کانیا ن خوار ۱۸ سالانه له و دادسه را و دادگایانه پی رگاه یشتنی بو بکریت که تایه ت کراون به م بابه ته. (ماده ی ۲۸ ی یاسای پالپشتی له مندالآن و میرمنداآن)

-پاراستنی نه پینیه کان له لیکۆلینه وه سه ره تاییه کان و دادپرسیندا:

مافیکی دیکه ی مندالآن له دادپرسییه سزاییه کاند، نه پینی بوونی لیکۆلینه وه سه ره تاییه کان و دادپرسیی ئه وان له دادگایه. یاسا بو ئه وه ی مندالیکی قوربانیی تاوان یان مندالیکی تاوانکار، له باری ده روونیه وه له داها توودا زبان نه بینیت، به گشتی هه م لیکۆلینه وه سه ره تاییه کان و هه م دادپرسی له دو سییه سزاییه کانی مندالانی به جو ریک نه پینی راگه یاندوو ه. به گشتی بنه ما له سه ر ئه وه یه که قوناخی لیکۆلینه وه سه ره تاییه کان له هه موو تاوانه کاند ده بی نه پینی بیّت و ئه مه سه باره ت به مندالآنیش دروسته. به لام له قوناخی دادگادا بنه ما له سه ر ئه وه یه که دادپرسییه کان به ئاشکرا بیته ئه نجام به لام ئه مه سه باره ت به مندالآن پیچه وانیه. واته ره وتی پی رگاه یشتن به دو سییه ی مندالآن له دادگایشدا تا راده یه ک ده بی نه پینی بیّت. له یاسای پالپشتی له بنه مالهدا هاتوو ه که ئاشکرا کردنی زانیاریی شوناس یان ورده کارییه کانی دو سییه ی که سانی خوار ۱۸ سالان که بوونه ته قوربانیی تاوان، قه ده غه یه. (ماده ی ۱۹)

-مافی به هرهمه ندی له پارێزهر:

ئه گهر مندالیکی تووشی تاوان بیّت ده بی بو به رگر یکردن له ئه و پارێزهری

بۆ بگيردريت. ئەگەر داىك و باوكى يان سەرپەرشتهكەى پاريزەرى بۆ ديارى بکەن ئەوا زۆر باشە، جيا لەمە دادسەرا يان دادگا لە سەرپەرته بۆ مندالەكە پاريزەر بگريت. ئەم تاوانانە بریتين لەو تاوانگەلەى كە پێراگەيشتيان لە دەسەلاتى دادگاى سزايى يەكدابە، يان ئەو تاوانگەلەى كە دەبى يەك لە پینجى خوینبایى بدريت، يان لە تاوانى تەعزیرى پلە شەش و بانتر لەوه. (مادهى ۴۱۵)

-پۆلىسى تايهت به مندالان:

لە ياسای دادپرسیی سزايیدا ئەوه لە بەرچاو گيراوه كە بۆ بە جیهينانى ئەركى كارگير لە ئاست مندالانى خوار تەمەن ۱۸ سالان دەبى لە ناو هیزی ئینتیزامیدا پۆلىسى تايهتى مندالان ساز بگريت. (مادهى ۳۱) ئەم بریاره زۆر باش و بە كەلكە. چونكا ئەو پۆلىسەى بۆ نمونە دەپەرژیتە سەر تاوانى مادەى هۆشبهەر يان دزی، سروشتیه كە رۆحیه و پرايهينانى پيوستى سەبارەت بە هەلسوكەوت لەگەل مندالان نەبیت. بە دلتياپیهوه هیزی شارهزای پۆلىس لە كاروبارى پتوهنديدار بە مندالاندا باشتەر دەتوانن لەگەل مندالێكى تاوانكاردا بچوولینهوه و بۆ دۆزینەوهى راستیهكانیش باشتەر هەلسوكەوت بکەن. لەم ياسایەدا پيشبینى كراوه كە بۆ دياربكردى سنوورى دەسەلاتى پۆلىسى تايهت، پرۆژه ياسایەك لە لایەن بەرپرسى دەسەلاتى دادوهریهوه ئامادە بگريت و بينترنە پارلەمان. هیزی دادوهرى پاش سالانتيك لە سالى ۱۴۰۰دا ئەم پرۆژه ياسایەى ئامادە كرد و ناردى بۆ پارلەمان. پارلەمانى شوورای ئىسلامى تا هەنووكە ئەم پرۆژه ياسایەى پەسند نەكردووه. هەر بۆیه بە كردهوه، تا ئیستاكە پۆلىسى تايهتى مندالان لە ئێراندا ساز نەكراوه.

-پرپارى دەسته بهرى سەبارەت به مندالان و مېرمندالان:

كاتى كەسێك توشى تاوانتيك دەبیت، دادسەرا يان دادگا ئەوه ديارى دەكەن كە تا كاتى دەرکردنى برپارى مسۆگەر، كەسى تۆمەتبار بە شیوهى

کاتی له گرتنگه وه مینن یان به زمانهت نازاد بکریت. بهم بریاره ده لاین: «بریاره ده سته به ریی دادوه ری». وه کوو بریاره ده سبه سه رکردنی کاتی، بریاره ده سته به ری یان بریاره بارمه. به سه رنجدان به وهی که مندالان له باری جه سته هی و رۆحیه وه لاواز ترن، یاسادانه بریاره ده سته به ری دادوه ری بو مندالانی خوار ۱۸ سالان له گه ل گوره سالان جیاواز راگه یاندوه. به واتایه کی تر بو مندالان سه ختگی ریه کی که متر به نیسبهت گوره سالان له بهرچاو گیراوه. (ماده ی ۲۸۷) بهم شیوه که راگرتنی کاتی تۆمه تبارانی خوار ته مه ن ۱۸ سالان له به ندیخانه ناپیت به لکوو له «کانوونی چاکسازی و پهروه رده» رایان ده گرن. پاشان ئه وهی که ده رکردنی بریاره ده سته به ری یان بارمه ته نیا می ر مندالانی تیوان ۱۵ تا ۱۸ سالان ده گریته وه. دواتر به سه رنجدان به وهی که به گشتی سزای ئه و تاوانانه ی که سانی خوار ۱۸ سالان توشی ده بن که متره له سزای هه ر ئه و تاوانه بو گوره سالان؛ به و هوکارانه ده سبه سه رکردن یان راگرتنی کاتی که سی خوار ته مه ن ۱۸ سالان که م ده بیته وه. له گه ل ئه مانه شدا له ده رکردنی بریاره راگرتنی مندالان به نیسبهت گوره سالان هه لومه رچیکی باشت له بهرچاو نه گیراوه. باشت و ابوو ئه م هه لومه رجه له گه ل دۆخی ته مه نیی مندالاندا بگونجایهت. بو نمونه ئه گه ر لیکۆلهر رای له سه ر ده رکردنی بریاره راگرتنی کاتییه، ده بن رای ده رووناسی منداله که وه ربگریت.

-خۆتیوه رانی ریکخراوه خه لکیه کان

یه کیک له و چاره سه ره پالشتیبانه ی یاسا بو مندالانی قوربانیی تاوان له بهرچاوی گرتووه ئه وه یه که ریکخراوه خه لکیه کان بۆیان هه یه له ئاست تاوان دژی مندالان، سکالا تۆمار بکه ن و له دادپرسییه کاندایه شداری بکه ن. کارگێرانی خانه ی داد و بهرپرسیانی دادوه ری له سه ریانه مندالانی تاوان دیتوو یان باوان و سه ره پرشتی ئه وان له یارمه تیدانی ریکخراوه خه لکیه کانی پتوه نیدار ئاگادار بکه ن. (ماده ی ۶۶) ئه م بریاره ش به قازانجی مندالانی قوربانیی تاوانه، چونکا له راستیدا ئه و ریکخراوانه ی سه بارهت به مافی مندالان به شیوه ی پرۆفیشنال

چالاکی ده‌کهن ده‌توانن ده‌ورپکی کاریگهر له په‌روه‌نده‌یه‌کی سزاییدا به قازانجی مندالی قوربانی بگيرن. هه‌ل‌به‌ت باشت و ابوو هم ماده ده‌سه‌ل‌اتيکی زياتری (بۆ هه‌وونه کۆکردنه‌وه‌ی به‌لگه) بهم ریکخراوانه بدابايه‌ت. به گشتی وێرای ئه‌و له‌مپه‌ره جیدیانه‌ی له به‌رده‌م ریکخراوه خه‌لکيه‌کاندا هه‌یه، توانای پتووستیان بۆ ده‌ورگيران له کۆمه‌لگادا نيه‌ه.

گشتیبوونی تاوانه‌کان دژی مندالان و میرمندالان: له یاسای ئیراندا پتیشینی کراوه که ئه‌و تاوانانه‌ی دژی مندالان و میرمندالان دینه ئاراوه، له‌و تاوانانه‌ن که لایه‌نی گشتیان هه‌یه. **(ماده‌ی ۳۱ یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال)** به‌م روونکردنه‌وه‌وه که هه‌ندێ له تاوانه‌کان لایه‌نی که‌سیان هه‌یه. ئه‌مانه ئه‌و تاوانانه‌ن که به‌ سکالای سکالاکه‌ری تابه‌تی ده‌ست پیده‌کهن و له ئه‌گه‌ری لیخۆشبوونی ئه‌ودا، به دواداچوونی سزایی کۆتایی پیدیت. وه‌کوو بی‌پێ‌زیکردن به که‌سیک یان لیدان و بریندارکردنی که‌سیک، که لێره‌دا که‌سی قوربانی ده‌بێ سکالا تۆمار بکات. هه‌ندێ له تاوانه‌کانیش لایه‌نی گشتیان هه‌یه (وه‌کوو به‌رتیل) که له بابه‌تی له‌و چه‌شنه‌دا پتووست به سکالای سکالاکه‌ر ناکات، به‌لکوو دادستان هاوکات له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی ئاگاداری بابه‌ته‌که بوو ده‌بێ بۆ به‌دواداچوونی تاوانبار هه‌نگاو هه‌لگریت. ئیستاکه له یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال هه‌ندێ تاوان له به‌رچاو گیراون که هه‌موویان لایه‌نی گشتیان هه‌یه. واته هه‌ر هاوول‌اتییه‌ک به ئاگاداری له‌وان ده‌توانی روودانی تاوان رابگه‌یه‌نیت و دادستان له ئه‌گه‌ری ئاگاداربوون له‌و تاوانه ده‌بێ دۆسییه‌ی سزایی بکاته‌وه. بۆ هه‌وونه ئه‌گه‌ر مندالیک له لایه‌ن مامیه‌وه لێی بدریت پتووست ناکات که ده‌بێ باوکی یان دایکی یان سه‌ره‌رشته‌که‌ی له دژی سکالا تۆمار بکات بۆ ئه‌وه‌ی مامی بانگێشت بکه‌ن، به‌لکوو هه‌ر که‌سیک ده‌توانیت ئه‌و کاره‌ی مامی به پۆلیس یان به دادستان رابگه‌یه‌نیت و دادستان ده‌بێ به دواداچوونی بۆ بکات. به‌م شیوه ئه‌گه‌ر ته‌نانه‌ت منداله‌که یان دایک و باوکیشی لێی خۆش بن دۆسییه‌که داخه‌ریت. ئه‌م رێشویینه له زۆر لایه‌نه‌وه به قازانجی مندالی قوربانیه؛ چونکا هه‌ندێ

جار له وانه يه باوک و دايکی مندال که تووشی تاوان بڼ و زور سروشتيه که نه وان له دژي خوځيان سکالا توّمار ناکهن، يان نه ندامانی دیکه ي بڼه ماله به هوّی ترسه وه ناوځرن دژي باوکيان سکالا توّمار بکهن. له بابته یی ناوهادايه که مه رجی یاسا سکالای سکالا کهری تايه تی نييه بوّ ده سپيکی به دوا داچوون. هه لّبه ت شایانی باسه که ته نیا تاوانه کانی مه به ستي یاسای پاپشتی له مندال و ميّرمندال لایه نی گشتیيان هه يه. هه ندی له تاوانه کانی دیکه ي دژي که سانی خوار ته مه ن ۱۸ سالان له وانه يه به سترابنه وه به سکالای سکالا کهری تايه تی. وه کوو بيّر زي بکردن يان نه دانی بژيو (نه فه قه). هه روه ها له لایه نی یاسايه وه بوّ ده سپيکی به دوا داچوونی سزایي که سيک که له ناست مندال تووشی تاوان بووه له گه لّ نه و کاته ی که قوربانیه که گوره سال بیت جياوازه. لایه نی یاسای واته نه و بابته تانه ی که دادستان دوّسيه ساز ده کات و بوّ به دوا داچوونی سزایي توّمه تبار هه نگاو هه لّده گريّت. له بڼه رته دا نه گهر که سيک تاوانیّک راده گه يه نيّت ده بی شوناسی ديار بیت، به لام سه باره ت به تاوان دژي مندال نه گهر شوناسی نه و که سه ی تاوانه که راده گه يه نيّت نه ديار و نه ناسراویش نيّت به دوا داچوون ده ست پيډه کات. ويّرای نه وه ی که مندالی قوربانی خویشی ده توانی داوای به دوا داچوون له دادستان بکات. (ماده ی ۳۰ یاسای پاپشتی له مندال و ميّرمندال)

که واته راپورّت کردنی تاوان دژي مندال به م دوو شيوازه ديّته نه نجام:

ئ) داخوازی مندال و ميّرمندال

ب) راپورّت و داخوازی نووسراو يان زاره کی که شوناسی راگه يه نهر يان نووسره که يان ديار نييه به مه رجیّک به لگه ی عه قلانی و گونجاوی بيّت. -ديار يکردنی سه رپه رشتی کاتی يان هه نگاو هه لگرتتی دادستان: به و جوړه ی له و مزاره ی پيشوودا باسما ن کرد له بریّک له و تاوانانه ی له ناست مندالان روو نه دهن له وانه يه پيويستيان به وه نيّت سکالای بوّ توّمار بکريّت. به هوّی نه وه ی مندال که بوّ خوّی (به تايه ت له ته مه نی خواره وه دا) شياوی

تۆمارکردنى سكالآ نىيە، پىويستە سەرپەرشتى مندالەكە كە لەوانە يە باوك
يان داىك يان كەسىكى دىكە بىت سكالآ تۆمار بكات. برىك جار لەوانە يە
سەرپەرشتى مندال لە سكالآ تۆمارکردن سەبارەت بە تاوانىك كە لە ئاست
مندال پرووى داوە خوۆ بېوېرىت. بۆ نمونە باوك و داىك خوۆيان لە ئاست
مندالەكە تووشى تاوان بووبن. يان كەسىكى دىكە تاوانەكەى ئەنجام داىت
بەلام داىك و باوكى بە ھۆكارى كە لتوورىيەو ھەز بەو ھەكەن كە
سكالآ تۆمار بكن؛ بۆ نمونە ئەو تاوانە بە گرینگ نەزانن كە لە ئاست
مندالەكە يان پرووى داوە. لە كاتى وادا ياساى رىئوشوئى دادپرسىنى سزايى بۆ
پاڤىشتى لە مندالى قوربانى دېتە مەيدان. لەم ياسا بەدا وتراو لە بابەتتىكدا
كە بە دواداچوونى سزايى گرى دراوى سكالآكە رىت و زيان دىتوو
مندال بىت و سەرپەرشت و سەرپەرشتىارى نەبىت يان دەستى بەوان
رانەگات و دانانى سەرپەرشتىك لەو كاتەدا بىتە ھۆى لە دەستچوونى كات
يان خەسار بۆ مندالەكە، تا كاتى نامادەبوونى سەرپەرشت يان سەرپەرشتىار
يان دانانى سەرپەرشت و ھەروەھا ئەگەر سەرپەرشت خوۆ تووشى تاوان
بوويىت يان دەستى تىدا بوويىت، دادستان كەسىك ھەكوو سەرپەرشتى
كاتى دىارى دەكات يان ھەر بۆ خوۆ بە دواداچوون بۆ سزاكە دەكات و
ھەنگاوى پىويست بۆ پاراستن و كۆكردنەو ھى بەلگەى تاوان ھەلدەگرىت
و بەر بە ھەلاتنى تۆمەتار دەگرىت. ئەم بريارە لە كاتىكىشدا كە كەسى
زىاندىتوو، سەرپەرشت يان سەرپەرشتىارەكەى بە ھۆكارگەلى ھەكوو بېھوشى
تواناى سكالآ تۆماركردىيان نەبىت جىبەجى دەگرىت. (مادەكانى ۷۰ و ۷۱) بە
واتايەكى سادە و ساكارتر، ئەگەر سەرپەرشت يان سەرپەرشتىارى منداللىك
كە بۆتە قوربانى تاوان، بە ھەر ھۆكارىك نەبېھەوئىت يان نەتوانىت بە
نوئىنەرايەتتى مندالەكە سكالآ تۆمار بكات، دادستان كەسىك ھەك سەرپەرشتى
كاتى دىارى دەكات بۆ ئەو ھى سكالآكە تۆمار بكات. يان ئەو ھى كە بە
بى دىارىكردنى سەرپەرشت، خوۆ ھەنگاوى ھەلدەگرىت و بە نوئىنەرايەتتى
مندالى قوربانى لە دژى كەسى تاوانكار سكالآ تۆمار دەكات.

تاوانى مندالان ؟

مندالانىش وهك گهوره سالان له وانه يه به هوكارى جوراوجوره وه كارى نه شياو و نه گونجاو نه نجام بدن. له وانه يه هم كاره نه شيوانه هه ندى جار بينه هوئى تاوان. له بوارى تيورييه وه، مندال ده توانى بكه رى هه موو تاوانىك بيت به لام مندالان به گشتى تووشى هه ندى تاوانى تايهت ده بن. بو همونه مندالىك ناتوانى به رتيلخور يان دزىكى گهوره بيت؛ چونكا كه سانى خوار ۱۸ سالان بويان نييه له حكومه تدا دامه زرين كه به رتيل وه رگرن. زوربه ي شه و تاوانانه ي مندالان تووشى ده بن ليدان و بريندار كردن و دزى كردن و تاوانى پيوه نديدار به ماده ي هوشبهره. له هه موو ولاتانى جيهاندا ته مه تىك ديارى كراوه كه مندالى خوار شه و ته مه نه شه گه ر تاوانىكيش بكات هيچ بهرپرسياره تيه كى سزايى نايگرته وه و سزا نادرىت. هه لبت سزانه دان به واتاى شه و نييه كه شه زهرده ي به زياندتيوو گه يشتوو قهره بوو ناكريته وه، به لكوو سه رپه رشتى مندال له سه ريه تى زهرده كه قهره بوو بكا ته وه. هه روه ها له وانه يه بو مندالى تاوانكار هه ندى رپوشويى عاملانن بو همونه راپوژى ده رووناسى بيته شه نجامدان. له هه ر حالدا مندالان له ته مه نى خواره وه دا له جه وه هه رى كاره كه ي خويان تيناگه ن و به رواله ت مه به ستيكيان بو شه نجامدانى تاوان نييه. به و جورى له سه ره تاي شه كتيبه دا ومان له ياساى تيراندا سه باره ت به ته مه نى مندالى ناروونيه ك هه يه به لام هه ر چونى بيت له ياساى سزايى ئيسلاميدا هاتوو كه ته مه نى بهرپرسياره تى سزايى، ته مه نى بالغوونه. ته مه نى بالغوون بو كچان ۹ سال و بو كوران ۱۵ سالى مانگى له بهرچاو گيراوه. (ماده كانى ۱۴۶ و ۱۴۷ ي ياساى سزايى ئيسلامى) شه م ياسايه شه وه ي په چاو كر دووه كه شه گه ر كه سانى نابالغ تووشى تاوان بن، له وانه يه هه نگاوى په روه رده يى و چاودپرى بو شه وان هه لېگيردرىت. (ماده ي ۱۴۸) ئيتر مندالانى سه رتر له م ته مه نه بهرپرسياره تى سزايان له شه ستويه. به م حاله ش ياساى تيران له و سزايانه دا كه بو مندالانى بالغى خوار ته مه ن ۱۸ سالان

له بهرچاوی گرتووه، هه ندی داشکانی بۆ کردووه. به واتایهک بهرپرسیاره تی سزایی کهسانی خوار ته مه ن ۱۸ سالان، له گه ل بهرپرسیاره تی سزایی کهسانی سه ر ته مه ن ۱۸ سالان جیاوازه. ماده کانی ۸۸ تا ۹۵ یاسای سزای ئیسلامی سه بارت به تاوان و سزای مندال و میرمنداله. ئه م سزایانه به سه رنجدان به جوړی تاوان (بۆ هه ونه هه ددی یان ته عزیری) یان ته مه نی مندال یان زوړی و که میی تاوانه که دیاری کراوه که له خواره وه به کورتی پوونی ده که یه وه: ۱. سه بارت به و مندال و میرمندالنه ی له کاتی پوودانی تاوانه که دا ته مه نیان له نیوان ۹ تا ۱۵ سالانه و تووشی تاوانی ته عزیری هاتوون، دادگا ئه م هه نگاوانه هه لده گریت:

- پاده سترکردنی به باوک و دایک یان سه رپه رشتی یاسایی، به وه رگرتنی به ئینیک سه بارت به ئه ده بکردن و په روه رده و چاودیری به نیسه بت ئاکارچاکیی مندال و میرمندال

- ناساندنی مندال یان میرمندال به ئاریکاری کومه لایه تی یان ده رووناس و هاریکاری ده گه ل ئه وان

- ناردنی مندال یان میرمندال بۆ ریکخواه یه کی فیرکاری و فه رهه نگی به مه به سستی خویندن یان فیربوونی پیشه

- هه لگرتنی هه نگاوی پیویست به مه به سستی ده رمانکردن یان وه لانانی ماده ی هوشبه ر له ژیر چاوه دیری پزیشکدا

- پیشگرتن له ئاموشۆ و پیوه ندیی مندال یان میرمندال له گه ل کهسانی خراپدا به ده سنیشانکردنی دادگا

- پیشگرتن له ئاموشۆی مندال یان میرمندال بۆ هه ندی شوینی دیاریکراو

- ئامۆژگاری کردنی له لایه ن دادوه ری دادگاوه

- پیراگه یاندن و ئاگادارکردنه وه یان وه رگرتنی به ئینی نووسراو بۆ دووباره نه کردنه وه ی تاوان

- راگرتنی له کانوونی چاکسازی و په روه رده له سی مانگه وه تا یه ک سال؛

سه‌بارهت به تاوانی ته‌عزیری پله یه‌ک تا پینچ

۲. مندالی کوری ۱۲ تا ۱۵ سالان ته‌گهر تووشی تاوانی حه‌د یان توئه‌سزا بیئت، له لایه‌ن دادگاهوه ئه‌م بریارانه دهر ده‌چپت:

- پیراگه‌یاندن و ناگادارکردنه‌وه یان وه‌رگرتنی به‌لینی نووسراو بو دووباره نه‌کردنه‌وه‌ی تاوان

- پارگرتنی له کانوونی چاکسازی و په‌روه‌ده له سنی مانگه‌وه تا یه‌ک سال؛ سه‌بارهت به تاوانی ته‌عزیری پله یه‌ک تا پینچ

۳. ئه‌و می‌مندالانه‌ی ته‌مه‌نیان له تیوان ۱۵ بو ۱۸ سالانه و تووشی تاوانی ته‌عزیری ده‌بن له‌گه‌ل ئه‌م سزایانه رووبه‌پروو ده‌بنه‌وه:

- پارگرتیان له کانوونی چاکسازی و په‌روه‌ده له دوو تا پینچ سال؛ سه‌بارهت به‌و تاوانانه‌ی که سزای یاسایی ئه‌وان پله یه‌ک تا سئیه

- راگرتن له کانوونی چاکسازی و په‌روه‌ده له یه‌کسال تا سنی سال؛ سه‌بارهت به‌و تاوانانه‌ی سزای یاسایی ئه‌وان پله چواره

- پارگرتن له کانوونی چاکسازی و په‌روه‌ده له سنی مانگه‌وه تا سالیک، یان دانی سزای نه‌ختی

- دانی سزای نه‌ختی یان ته‌نجامدانی ۶۰ تا ۱۸۰ کاتزمپر خزمه‌تگوزاریی خوږایی؛ سه‌بارهت به‌و تاوانانه‌ی سزای یاسایی ئه‌وان پله شه‌شه

- دانی سزای نه‌ختی؛ سه‌بارهت به‌و تاوانانه‌ی سزای یاسایی ئه‌وان پله حه‌وت و هه‌شته

۴. ته‌گهر مندالیکی بالغی ته‌مه‌ن خوار ۱۸ سالان تووشی تاوانیکی حه‌دی یان تاوانی شیواوی توئه‌سزا (وه‌کوو قه‌تل) بیئت، سزاکه‌ی ههر وه‌کوو سزای گه‌وره‌سالانه؛ مه‌گهر ئه‌وه‌ی به‌سملیئت له باری عه‌قلیه‌وه گه‌شه‌ی نه‌کردوو و له جه‌وه‌ه‌ری ئه‌و کاره‌ی کردوو‌یه‌تی تینه‌گه‌بشتوو. دادگا بو دیاریکردنی ئه‌م کاره زانیاری له پزیشکیی یاسایی ده‌خوازیت، به‌لام ناچار نییه به‌وه‌ی پای پزیشکی یاسایی قه‌بوول بکات. ته‌گه‌رچی ئه‌م یاسایه هه‌نگاویکی ئه‌رئینییه بو

به رگری له ئیعدامی مندالان، به لām له ئە گه ریی تووشبوون به هه ندی تاوان هیچ هیوایه ک نییه که له سیداره نه درین؛ هه ر به و جوړه ی که له م سالانه ی دوایدا پزیه کی به رچاو له مندالانی تاوانبار له سیداره دراون. ئە م بابه ته له باری یاساییه وه خوشداره و پیچه وانه ی به لئنه ئیونه ته وه ییه کانی ئیرانه.

تاوان له ئاست مندالان ؟

هه ر به و جوړه ی له وانیه مندالیک تووشی تاوان بییت، ئیمکانی ئە وه ش هه یه له ئاستیدا تاوانیک روو بدات و مندال بیته قوربایی تاوان. به دلناییه وه له دۆخیکی ئاوهادا مندال به نیسه ت گه و ره سال زیا تر تووشی خه سار ده بییت. له لایه کی دیکه شه وه له وانیه هه لسوکه وتیکی تایه ت له ئاست گه و ره سالان تاوان نه بییت به لām له ئاست مندال تاوان بیته ئە ژمار؛ بۆ موه نه نه دانی بژیوی مندال یان ناو نووس نه کردنی مندال له قوتابخانه. به م هۆیه وه، بابه تی هه ندی له تاوانه کان ته نیا مندالانن. یاسای ولاته کان به نیسه ت مندالانی قوربایی تاوان زنجیره ریسایه کی پالیشتیان ره چاو کردوه که له باسه کانی پیشوودا شیمان کردنه وه. له م باسه ماندا ده په رژئینه سه ر ئە و تاوانانه ی که له یاسای پالپشتی له مندال و میرمندالدا ره چاو کراون. ئە م تاوانانه له به شی سیه می یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال له ماده ی حه وت تا ۱۵۲۷ هاتوون:

۱. خو پاراستن له ناو نووسین و داینکردنی هه لومه رجی خویندنی مندال تا کو تایی خولی دوانه وندی و پیشگرتن له خویندنی (ماده ی ۷ یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال)

۲. هه ره شه، هاندان یان خه له تاندنی مندال به هه لاتن له ماله وه یان له قوتابخانه یان ده ست هه لگرتن له خویندن

۳. گرنگی پینه دان و خه مساردی که سانی دیکه ی بیجگه له دایک و باوک له ئاست مندال، که بیته هۆی یه کیک له و ئە نجامانه ی خواره وه:

- مردنی مندال

- له ده‌ستچوونی په کیک له هه‌سته‌کان یان به‌هره‌کان، برین، سه‌قه‌توون یان له کارکه‌وتی نه‌ندامیک، ئاقلل ټیکچوون یان سه‌ره‌له‌دانی دهردی بیده‌رمان یان نه‌خوشینی هه‌مشه‌یی جه‌سته‌یی یان دهروونی، یان بریندار کردن
- سه‌قه‌تکردنی په کیک له هه‌سته‌کان یان به‌هره‌کان، شکانی ټیسقان یان نه‌ندامه‌کانی دیکه یان سه‌ره‌له‌دانی نه‌خوشینی دهروونی
- بریندارکردنی سه‌روچاو یان گهردن

- نازاری جنسی سه‌رچاوه‌گرتوو له گرنگی پینه‌دان و خه‌مساردیی به‌رده‌وام

- نه‌نجامدانی نه‌م تاوانانه له لایه‌ن دایک و باوکیشه‌وه وه‌کوو تاوان دینه
نه‌ژمار، به‌لام لیره‌دا باوک و دایک که‌مترین سزایان بو له به‌رچاو گیراوه.
۴. نازاری جنسی منداً که به پپی جوړی نازار و سزاکانی جیاوازه. له یاسادا
نه‌م جوړانه له نازاری جنسی تاوانیان بو دیاری کراوه:

- نازاری جنسی خو ټیپه‌لسوون له لایه‌ن که‌سانی مه‌حرمه‌وه یان به
توندوتیژیسه‌وه

- نازاره خو ټیپه‌لسوونه‌کانی دیکه

- نازاری جنسی خو ټیپه‌لنه‌سوون

- چه‌وساندنه‌وه‌ی جنسی منداً له ریځگای نواندن، له ژیر فه‌رمان پاگرتن،
ناچارکردن یان به کرری گرتنی بو نواندنی کاری سیکسی یان که‌لکی خراپی
جنسی

- له به‌رده‌ستدا دانان یان نیشان‌دانی ناوه‌روک یان بابه‌تی ناحه‌ز و سووک و
چرووک به منداً یان می‌مندال

- که‌لکوه‌رگرتن له منداً و می‌مندال بو ناماده‌کردن و به‌ره‌مه‌پن‌ان و بلاوکرده‌وه
و کوپی کرده‌وه و نواندن و فروشتن و پاگرتنی به‌ره‌می سه‌می و به‌سه‌ری
ناحه‌ز و سووک و چرووک

- هاوردنه‌کردن، هه‌نارده‌کردن، کوپیکردن، بلاوکرده‌وه، نواندن، ساتوسه‌ودا یان

ئاپلەۋدى ناوەرۆك يان بەرھەمى ناھەز و دزىو كە لەواندا لە مندال و مېرمندال كەلك وەرگىرايىت، يان گواستەنەو و راگرتنى ئەوانە

- سازکردنى پىۋەندى لەگەل مندال و مېرمندال بە مەبەستى ھەر جۆرە ئازارپكى جنسى يان پىۋەندىپى جنسى ناشەرى

5. ھەر جۆرە سات و سەۋدايەك سەبارەت بە مندال بە ھەر مەبەستىكەو بە ئومونە بە مەبەستى سۆزمانى، چەوساندنەۋەى ئابوورى، لىكردنەۋەى ئەندامەكان، يان كەلكوەرگرتن لە مندال لە چالاكىي تاوانكارانە و دەلالى كىردن لەودا

6. كرىن و فرۇشتنى مندال

7. راگواستن، كرىن، فرۇشتن يان قاچاخ كىردنى ئەندامى مندال

8. پىنكەيتنانى سەبەبى خۇكوژىي مندال يان ئاسانكارى بۇ ئەو

9. چەوساندنەۋەى ئابوورىي مندال

10. خستتە بەردەست يان فرۇشتنى مادەى ھۆشبەر بە مندال، يان بە سەبەبكارەكى

11. ئاشكراردنى شوناس يان زانىارى يان نەپىيەكانى مندالپك كە بۆتە قورىانىي تاوان، بە جۆرپك كە تووشى ئازارى بكات

12. نەدانى بژىوى مندال (مادەى 53 ياساى پالېشتى لە بنەمالە)

13. خۇ بواردن لە ئەنجامدانى ئەركە ياسايەكانى پىۋەندىدار بە حىزانەت (مادەى 4 ياساى پالېشتى لە بنەمالە)

دۆخى مەترسىدارى مندال ؟

ھەندى كات لەوانەيە مندال بکەۋىتە بارودۆخىكەو كە پىۋىستى بە پالېشتى بىت. ئەم پالېشتىيە دەبى لە لايەن ئۆرگانە حكومىيەكانەو بە بىتە ئەنجام. بەم حالەتە دەلېن: «دۆخى مەترسىدار». بۇ ئومونە ئەگەر مندال لە لايەن باوك و دايك يان سەرپەرشتەكەيەو ناچار بە سۆلكردن كرايىت. يان مندال تووشى

نه خوځشی بوو بیټ و پیویستی به پالپشتی بیټ. له هه مووی ئه م بابه تانه دا جیا له وهی ده بی به نسبت سه به بکاری دؤخی مه ترسیدار دژکرده وه بیته ئاراهه به لکوو ده بی پالپشتی له مندال بکریټ و به هیز بکریټ. ریڅخراوه کانی وه کوو بیهزیستی، هیزی ئینترامی، وه زاره تی ته ندروستی، وه زاره تی بالا و وه زره تی کار هه کامیکیان له چوارچیوهی بهرپرسیاره تیهه کانیاندا هه ندی ئه رکیان له سه ر شانه. بو ځونه ریڅخراوهی بیهزیستی ده بی ئه و مندالانه ی له لایه ن بنه ماله یانه وه ده رکراون وه یاندوژی و سه قامیان بدات، یان وه زاره تی په روه رده ده بی به هاوکاری ریڅخراوهی به ریځه براهه تی پیئاسه، ئه و مندالانه ی له قوتابخانه ناوونوسیان نه کردوه وه یاندوژی و ناوونوسیان بکات. له ماده کانی چوار تا شه شی یاسای پالپشتی له مندال و میړمندالدا ئه رکه کانی ئه م ئورگانانه له ئاست مندالانی لاواز و خه ساره له لگر شی کراونه ته وه. ماده ی سی یاسای پالپشتی له مندال و میړمندال، ځونه کانی دؤخی مه ترسیداری مندالی به مجوره ی خواره وه باس کردوه:

ئ) بیخاوه نی مندال و میړمندال، یان بیموالاتی و خه مساردی له ئه نجامدانی ئه رکه یاسایی و شه رعیه کان به نیسبه ت ئه وان له لایه ن هه ر که سیکه وه که ئه رکداره.

ب) توو شبوونی هه رکام له باوک یان دایک، سه ره رشت یان سه ره رشتیاری یاسایی به نه خوځشین یان ده روون ئالوژی و نه خوځشین جسته یی و څه گری بیده رمان به لیکدانه وه ی پزیشکی یاسایی

پ) که وتنه زیندانی هه ر کام له دایک و باوک، سه ره رشت یان سه ره رشتیاری یاسایی

ت) توو شبوونی هه ر کام له دایک یان باوک، سه ره رشت یان سه ره رشتیاری یاسایی به ماده ی هوښه ر یان قوما ر

ج) بیئامووسی و ریڅستت یان به ریځه بردنی ناوه ندی خراپه کاری له لایه ن هه رکام له دایک و باوک، سه ره رشت یان سه ره رشتیاری یاسایی، یان ناوبانگ ده رکردنیان به خراپه کاری

چ) ههنگاو هه‌لنه‌گرتن بۆ تۆمارکردنی له دایکبوون یان وه‌رنه‌گرتنی ناسنامه یان به‌لگه‌ی پیناسه بۆ مندال یان می‌رمندال به بۆ هیچ بیانوو به‌ک

ح) دو‌اکه‌وتنی مندال و می‌رمندال له خۆیتندن

خ) ده‌رکردنی مندال و می‌رمندال له لایه‌ن بنه‌مه‌له‌وه

د) لاوازی جه‌سته‌یی یان زه‌ینی مندال و می‌رمندال، تووشبوونی به نه‌خۆشینی تایه‌ت یان ئالۆزی شوناسی جنسی

ر) پیشیلکردنی یاسای سزایی له لایه‌ن مندال‌ه‌وه یان نه‌جامدانی تاوان له لایه‌ن می‌رمندال‌ه‌وه، یان که‌لکوه‌رگرتن له‌وان له چالاکی تاوانکارانه، تیکه‌لبوون یان تیکه‌لکردنی مندال و می‌رمندال له کارگه‌لی وه‌کوو سو‌الکردن و قاچاخ و هه‌روه‌ها تووشبوونیان به ماده‌ی هۆشبه‌ر یان نه‌لکول

پ) هه‌ر جو‌ره بارودۆخیکی زیانده‌ری سه‌رچاوه‌گرتوو له هه‌ژاری، ئاواره‌بوون، په‌نابه‌ری، کۆچکردن یان بۆ ولاتی

ز) هه‌لسوکه‌وتی خراب له‌گه‌ل مندال و می‌رمندال یان چه‌وساندنه‌وه‌ی نه‌و

مافی مندالانی که‌مه‌ندام ؟

مندالان به‌ هو‌ی بارودۆخی جه‌سته‌یی و ده‌روونیانه‌وه پێوستیان به پالپشتی زیاتر هه‌یه، له هه‌مان کاتدا دۆخی خه‌ساره‌لگری هه‌موو مندالان وه‌کوو یه‌ک نییه، برێک له مندالان له‌وانه‌یه زیاتر مافیان پێشیل بکری‌ت، به تایه‌ت مندالانی که‌مه‌ندام که له لایه‌ن دایک و باوک و سه‌رپه‌رشته‌وه پێوستیان به چاودێریه‌کی زیاتره و ده‌بۆ له لایه‌ن رێکخراوه حکومیه‌کانه‌وه زیاتر پالپشتی بکری‌ن. برێک له یاسا نێونه‌ته‌وه‌یی و ناوخواهیه‌کان سه‌باره‌ت به مندالانی که‌مه‌ندام - به‌گشتی و به‌ تایه‌تی - هه‌ندێ رێشوینیان له به‌رچاوه‌گرتوووه. «په‌یماننامه‌ی مافی که‌مه‌ندامان» وه‌کوو به‌لگه‌یه‌کی نێونه‌ته‌وه‌یی و هه‌روه‌ها «یاسای پالپشتی له مافی که‌مه‌ندامان» دوو سه‌رچاوه‌ی یاسایی گرینگن له‌م

بواره‌دا. له په‌یماننامه‌ی مافی مندالیشدا ماده‌ی ۲۳ به تاییه‌تی په‌رژاوه‌ته سه‌ر مافی مندالانی که‌مه‌ندام. به هۆی گرینگیی ئهم ماده‌وه ده‌قه‌که‌ی لیره‌دا داده‌نئین:

۱. ولاتانی لایه‌نی په‌یماننامه‌ دان به‌وه‌دا ده‌تین مندالیک که له باری زه‌ینی یان جه‌سته‌یه‌وه که‌مایه‌سیی هه‌یه، ده‌بی هه‌لیکی بۆ بره‌خسیت که هه‌لگری شوو و بردنه‌سه‌ریی پروا به‌خۆیی ئه‌و بیت و ئاسانکاری بۆ به‌شداریکردنی چالاکانه‌ی مندال له کومه‌لگادا بکات بۆ ئه‌وه‌ی ژیاڼیکی نابروومه‌ندان‌ه‌ی هه‌بیت.

۲. ولاتانی لایه‌نی په‌یماننامه، مافی مندالانی که‌مه‌ندام بۆ به‌هرمه‌ندبوون له چاودێریی تاییه‌ت به‌ فه‌رمی ده‌ناسن و پێشکه‌شکردنی ئهم چاودێریانه به‌ پێی دۆخی باوک و دایک یان سه‌ره‌رشتی مندال، به‌م جووره‌ مندالانه و ئه‌و که‌سانه‌ی چاودێرییان ده‌که‌ن، ده‌سته‌به‌ر ده‌که‌ن.

۳. به‌ لیکدانه‌وه‌ی پێداویستی تاییه‌تی مندالی که‌مه‌ندام، یارمه‌تییه‌ دیاریکراوه‌کان له‌ په‌ره‌گرافی دووه‌می ئهم ماده‌دا، ده‌بی به‌ خۆرای و به‌ له‌ به‌رچاوترتی سه‌رچاوه‌ی دارایی دایک و باوک یان سه‌ره‌رشتیارانی مندال بێته‌ ئه‌نجام و ده‌بی جوړیک پلانی بۆ دابنیت که مندالی که‌مه‌ندام بتوانیت له‌ خزمه‌تگوزاریه‌کانی خویندن، په‌روه‌رده و راهێنان و خزمه‌تگوزاریی چاودێری و ته‌ندروستی، خزمه‌تگوزاریی تواناسازی، ئاماده‌یی بۆ کار و پیشه‌ به‌هرمه‌ند بیت به‌ جوړی که مندال هه‌لی پێشکه‌وتنی (به‌ تاییه‌ت پێشکه‌وتنی فه‌ره‌نگی و مه‌عنه‌ویی) بۆ بره‌خسیت.

۴. ولاتانی لایه‌نی په‌یماننامه له بن سێبه‌ری هاوکاریی ئێونه‌ته‌وه‌بیدا، زانیاریی پتویست له‌ بواری چاودێری ته‌ندروستی، پێشگیری، چاره‌سه‌ریی پزیشکی، ده‌رووناسی و کرده‌ی مندالانی که‌مه‌ندام (به‌ تاییه‌ت بلا‌بوونه‌وه و له‌ به‌رده‌ستدانانی زانیاریی پێوه‌ندیدار به‌ شیوازه‌کانی تواناسازی، راهێنان و خزمه‌تگوزاریی پرۆفیشنال) به‌ مه‌به‌ستی به‌ هێزکردنی ولاتانی لایه‌نی په‌یماننامه بۆ بردنه‌ سه‌ری توانایی و لێهاتوه‌کانی خۆیان و په‌ره‌پێدانی ئه‌زمونه‌کانیان له‌م بوارانه‌دا، ده‌به‌نه‌ سه‌ره‌وه. له‌م پێوه‌ندییه‌دا سه‌رنجیک‌ی تاییه‌ت ده‌خریته‌ سه‌ر

پیداویستییه کانی ټه وولاتانهی له حالئ گه شه کردندان.

له م بواره دا بؤ مندالانی که مټه ندام هه ندئ ماف له بهرچاو گیراوه. له یاساکانی ټیراندا بؤ مندالانی که مټه ندام بریارینکی تایبته دهرنه کراوه، به لام هه موو ټه و مافانهی له یاسای پالپشتی له مافی که مټه ندامان پرچاو کراوه مندالانی که مټه ندامیش ده گرتیه وه. بؤ نموونه له یاسای پالپشتی له مافی که مټه نداماندا هاتووه که حکومت ده بی له بواری تهندروستی و دهرمان و تواناسازی که مټه نداماندا هه نگاو هه لبرگرت. له م بواره دا وه زاره تی تهندروستی ټه رکدار کراوه بیمه ی تهندروستی ټه و که سانه به چوریک سامان بدات که خزمه تگوزاریه کانی جه سته یی و تهندروستی بگرتیه وه. یان له ماده ی حه وته مدها هاتووه که: «رئکخراوه ی [بئهیستی] له سه ریه تی به مه بهستی پالپشتی له راگرتن و چاودئیرکردنی که مټه ندامانی ده ستکورت و که مټه ندامانی چه ندلاپه نه ی ده ستکورت له بنه ماله دا پاش پئشکه شکردنی خزمه تگوزاریی فئیرکاری و راویژکاری به بنه ماله کان، سه بارت به دانی هه قی په رستاری یان ټاریکاری به سه رپهرشت یان هاوسه ری ټه م که سانه هه نگاو گه لبرگرت یان له رئگای ناوه نده پئوه نیدیداره کانی خویه وه یان پالپشتی له ناوه نده ناحکومییه کان (ناحکومی، هه ره وه زی، خئرخوازانه و رئکخراوه خه لکییه کان) خزمه تگوزاریی راگرتن و چاودئیری له م که سانه پئشکه ش بکات.» یان ټه وه له بهرچاو گیراوه که که سانی که مټه ندام ده توانن به شئوه ی خورایی له خزمه تگوزارییه وه رزشییه کان که لک وه ربگرن. (ماده ی هه شتی یاسای پالپشتی له مافی که مټه ندامان) و ههروه ها وه کوو پالپشتییه کی دادوه ری بریار دراوه که «ناوه نده کانی دادوه ری له سه ریانه ټه گهر که سیکی که مټه ندام پیویستی به سه رپهرشتیار بیته، له کاتی دانانی سه رپهرشتیاره که دا، له گه ل رئکخراوه ی [بئهیستی] راویژ بکات و رای ټه وان وه ربرگرت. ټه گهر که سیکی خاوه ن مهرج بؤ قه بوولکردنی سه رپهرشتیاری له ټارادا نه بیته یان ټه م بهرپرسیاره تیه له ټه ستؤ نه گرت، دادگا رئکخراوه وه کوو سه رپهرشتیار دیاری ده کات.» (ماده ی ۲۲ یاسای پالپشتی له مافی

که مټه ندامان)

هه روا که له بابه ته کانی پتشیوودا وتمان، له وانه یه مندالییک سه ره رشتی نه بییت. واته نه زانریت باوک و دایکی کینی و بو نمونه له شه قامدا فری دراییت. هه ندی جار له وانه یه سه ره رشتی مندال ئه رکه کانی خوئی به باشی جیبه جی نه کرد بییت و شیاوی لئ بستیزیتته وه. یان له وانه یه باوک و دایکی مندالییک به هوکارگه لیکی وه کوو که وتنه به ندیخانه، نه توانن منداله که یان راگرن و به خیی بکه ن. له یاسای ئیراندا هه موو ئه و بابه تانه ی وا له وانه یه سه ره رشتی خراپی مندالییک بناسریته وه، باس نه کراوه و ئه م ناسینه وه له ئه ستوی دادگا دایه. هه لبت له یاسادا چهند نمونه یه ک هاتوون، به لام نمونه کانی بی سه ره رشتی ته نیا ئه مانه نین. وه کوو نمونه له ماده ی ۱۱۷۳ ی یاسای مه ده نیدا ئه م بابه تانه هاتوون:

۱. ئالووه بوون به ئه لکول و ماده ی هو شبه ر و قومار

۲. ناوبانگ ده رکردن به بی ئه خلاق ی و خراپه کاری

۳. توو شبوون به نه خو شینه ده روونییه کان، به په سندرکردن پزیشکی قانونی

۴. که لکوه رگرتنی خراپ له مندال یان ناچارکردنی بو ئه نجامدانی کاری بی ئه خلاق ی وه کوو خراپه کاری و سوآلکردن و قاچاخچیتی

۵. لئیدان و شه لوکو تکردنی به رده وام و له راده به ده ر

لئیکدانه وه و ناسینه وه ی ئه وه ی که کامه مندال بی سه ره رشته و کامه مندال سه ره رشتی خراپی هه یه له ئه ستوی دادگایه. ئه گه ر مندالییک له دوخیکی ئاوادا بییت، دادگا بو ی هه یه بریاری جوړاوجوړ ده ربکات که له باسه کانی سه ره وه دا شیمان کردنه وه. یه کیک له و بریارانه، سپاردنی مندال به ریکخراوه ی بیته زیستیه. لیره دایه که بابه تی مندالی هه لگیراوه دپته ئاراهه. واته به پتی هه ندی مه رج که سانی خوازه ر ده توانن ئه و مندالانه ی له م ریکخراوه یه چاودیری ده کرین وه کوو مندالی خو یان قه بوولیان بکه ن.

مه‌رجه‌کانی یاسای پالپشتی له مندالانی بن سهرپه‌رشت باس کراوه، لیره‌ده به کورتی هم ئه و مهرجانه و هم هه‌ندی مافی مندالی هه‌لگیراوه دپینه بهر باس.

* ته‌نیا ئه و مندالانه‌ی که مه‌رجه‌کانی خواره‌وه‌یان هه‌بیت وه‌کوو مندالی هه‌لگیراوه ده‌درینه خوازه‌ر:

ئ) ئیمکانی ناسینه‌وه‌ی هه‌چکام له دایک، باوک یان باپیره‌ی له ئارادا نه‌بیت

ب) باوک، دایک، باپیره و سهرپه‌رشتی دیاریکراوی له ژاندا نه‌ما‌بیت

پ) ئه و مندالانه‌ی به پتی بریاری ناوه‌نده شیاوه‌کان، سهرپه‌رشتیکردنیان درابته‌هه‌ریکخراوه‌ی بیهزیستی و بو‌ماوه‌ی دوو سال له ریکه‌وتی سپاردنی ئه‌وان به بیهزیستی، باوک و دایک یان باپیره یان سهرپه‌رشتی دیاریکراوی بو سهرپه‌رشتیکردنی سهردانیان نه‌کردبیت

ت) هه‌چکام له باوک، دایک، باپیره یان سهرپه‌رشتیاری دیاریکراو له لایه‌ن ئه‌وانه‌وه، شیاوی سهرپه‌رشتبوونی ئه‌وانی نه‌بیت و به لیکدانه‌وه‌ی دادگای شیاو ئه‌م بابه‌ته ته‌نانه‌ت به (ضم امین) یان چاودیریش به ئه‌نجام نه‌گات

(ماده‌ی ۸)

تبینی: ته‌نیا ئه‌م که‌سانه ده‌توانن سهرپه‌رشتی مندالیک له ئه‌ستۆ بگرن:

ئ) ژن و میردیک که پینج سال له ریکه‌وتی هاوسه‌رگه‌ریه‌که‌یان تپه‌رپیت و مندالیان نه‌بووینت، به‌و مه‌رجه‌ی لایکه‌م یه‌کیکیان ته‌مه‌نی پتر له ۳۰ سال بیت. هه‌لبه‌ت ئه‌گه‌ر به لیکدانه‌وه‌ی پزیشکی قانونی هه‌ر نه‌توانن ببنه‌خواهن مندال، مه‌رجی پینج سال پتویست ناکات

ب) ژن و میردی خاوه‌ن مندال، به‌و مه‌رجه‌ی لایکه‌م یه‌کیکیان ته‌مه‌نی له ۳۰ سالن زیاتر بیت

پ) کچان و ژانی سه‌لت ئه‌گه‌ر ته‌مه‌نیان گه‌یشته‌ته ۳۰ سالن، ئه‌ویش ته‌نیا مافی سهرپه‌رشتی مندالی کچیان هه‌یه. ئه‌گه‌ر خوازه‌ر خزمکه‌سی مندال

بیت له وانه یه دادگا هندی له مهرانه پشتگوټی بخت (ماده ۵)

نه گهر خوازه راوهمه رچ بیت، دادگای بنه مال ه سهره تا به ماوه شه ش مانگ بوټی تاقیکردنه وه پیټی ده سپیټیت. پاش هم ماوه نه گهر ریټکخواه و بیټیستی شیاو بوونی خوازه ری په سند کرد و دادگایش به مه سلله حتی زانی، بریاری سهره رشتی همیشه یی بوټی ده ده کهن. (ماده کانی ۱۱ و ۱۲)

بوټی هوهی ه و مندالهی وه کوو مندالی هه لگراوه ده درټ به که سیک، به جوټیک ده سته به ری بوټی زانی هه بیت، یاسا بریاری داوه که خوازه ده بیټی به شیک له داراییه که ی بکات به ناوی ه و مندال هوه یان نه گهر ټیمکانی هوه نه بیت ده بیټی به لټین بدات له داهاتوودا ه و کاره بکات. هه لبت له هه لومه ریټکی تایه تا دادگا ده توانی هم بابته پشتگوټی بخت. هه روه ها خوازه ده بیټی به رعوټه بیت هه موو تیټوو په کی پیټوه نیدار به راگرتن و په روه ده و خوټندن دایین بکات و پیټیوسته به قازنجی مندال که خوټی بیمه ی عومر بکات. نه رکه کانی سهره رشت به نیسبت مندال یان میټمندال له باری راگرتن و په روه ده و بژیو و پزلیټان، وه کوو نه رکه کانی باوک و دایک به نیسبت مندالی خوټانه. (ماده کانی ۱۴ و ۱۵ و ۱۷)

پاش ده رچوونی بریاری مسوگه ری سهره رشتی، ناوه روکی بریاره که له لایه ن دادگاوه به دایره ی به ریټوه به رایه تی پیټیاسه و دایره ی بیټیستی را ده گه یه نرټ. ئیداره ی به ریټوه به رایه تی پیټیاسه له سهره تی ناو و ناوی بنه مال هی مندال یان میټمندالی ژیر سهره رشتی و هه روه ها ناوه روکی بریاری سهره رشتی بوون له به لگه کانی ناسنامه و پیټیاسه ی سهره رشت یان ژن و میټدی سهره رشتا توټار بکات. هه روه ها ئیداره ی به ریټوه به رایه تی پیټیاسه له سهره تی پیټیاسه هی کی نوټی بوټی مندال یان میټمندالی ژیر سهره رشتی به نووسینی ناو و ناوی بنه مال هی سهره رشت یان ژن و میټدی سهره رشت بنووسیت و له به شی شهره کاند، ناوه روکی بریاری سهره رشتی بوون و ناو و ناوی بنه مال هی راسته قینه ی (له نه گه ری دیار بووندا) بنووسیت. (ماده ۲۲)

بریاری سهره رشتی، ټیمکانی هه لوه شانده وه ی هه یه. واته نه گه رسهره رشت

مه رجه پښويسته کاني نه ميښت يان به نيسبهت منداله که هه لسوکه وتی خراپی هه ټيت، يان نه وهی که دايک و باوکی منداله که په یدا بن و سه لاجيهه تی پښويستيان هه ټيت، دادستان بابه ته که به دادگا راده که په ټيت و دادگايش برياری سه ربه رشتيهه که هه لده وه شپښته وه.

په خنه يه که که ده کړی له ياسای ټيرانی بگريت نه وه يه که له ټيښي مادهی ۲۶ ياسای پالپشتی له مندالانی بڼ سه ربه رشت و سه ربه رشت خراپدا وتراوه: « هاوسه رگری چ له کاتی سه ربه رشت بووندا و چ دواي نه وه، له نيوان سه ربه رشت و مندالی هه لگي راوه دا قه ده غه يه مه گه ر نه وهی دادگايه کی شياو پاش وه رگرتنی راوښی ريکخراوه، نه م کاره له به رژه وه نديی مندالی هه لگي راوه دا بيښت.» به بوونی نه م ماده ټيمکانی نه وه هه به سه ربه رشت بتوانت له گه ل مندالی هه لگي راوه یدا هاوسه رگری بکات. زور ټک له چالاکانی بواری مافی مندال له و باوه رده دان نه م بابه ته له وانه يه بيته هوئی نه وهی که لکی خراپی جنسی له مندالی هه لگي راوه بگريت.

هه ندي پرسى گرينگى مندالانى ټيران

ته مه نى هاوسه رگری

يه کيک له و پرسه گرينگانه ی بواری مافی مندال له ټيراندا، لانیکه می ته مه نى هاوسه رگری به. به پيی مادهی ۱۰۴۱ ی ياسای مه ده نى ته مه نى هاوسه رگری بو کچان ۱۳ سالان و بو کوپان ۱۵ سالان دیاری کراوه. هه لبت هه ر له و ماده دا وتراوه که به ره زامه نديی باوک يان باپيره و برياری دادگا، هاوسه رگری له ته مه نى که متريشدا ټيمکانی هه يه. به پيی هه ندي بیروباوه ر نه م برياره له شهرعی ټيسلام وه گي راوه، له حالیکدا بابه تی بالغبوون و ناماده بوون بو هاوسه رگری باسيکی رژه يه. جيا له وه ناتوانين بلين نه گه ر

کەسێ لە باری جنسییەوه بەلخ بوویت لە باری دەروونییەوه ئامادە ی
 هاوسەرگیرییە. بە پێی ئەو ئامارانەی جاروبار لە لایەن هەندی ناوەندەوه
 بۆ دەبێتەوه، سالانە هەزاران مندالی خوار تەمەن ۱۳ سالان و سەرتر لە
 ۱۳ سالان هاوسەرگیری دەکەن. تا ئێستاش ئەو هەولانەی بۆ بردنەسەر ی
 تەمەنی یاسایی هاوسەرگیری هاتوونەتە ئاراوه بە هۆی دژایەتیکردنی تونداژۆ
 ئایینیەکانەوه نەگەشتۆتە ئەنجام. دیاردە ی «منداڵ هاوسەری» لە ئێراندا
 کیشە و گرفت ی زۆری بە دواوه بووه. بۆ نمونە ئەو کچانە ی لە منداڵدا
 هاوسەرگیری دەکەن زۆربەیان دەس لە خۆیندن هەلەگرن. پێژەیهکی بەرچاو
 لەم منداڵە ناتوانن دووگیان بین. بە هۆی نزیک ی کردنەوه تووشی زیان
 دەبن. یان بەشیکیان پێش گەشت بە تەمەنی ۱۸ سالان لیک جودا دەبنەوه.
 بەمجۆرە جیا لە منداڵ هاوسەری، لەگەڵ دیاردەکانی منداڵ دایکی و منداڵ
 بپوژنی پووبەرۆو دەبینەوه. هەر بەم هۆکارانەوه، منداڵ هاوسەری دەبێتە
 هۆی لە دەستچوونی زۆریک لە مافە سەرەتاییەکانی منداڵان. مافی خۆیندن
 و مافی تەندروستی و ئاسوودەیی گرینگترینی ئەم مافانەن.

سیاسەتی زیادکردنی حەشیمەت

لە میژسالە ئێران سیاسەتی زیادکردنی حەشیمەتی گرتۆتە بەر. لەم بوارەدا
 یاسا و پێسایەکی زۆر پەسند بووه. گرینگترین یاساکان «یاسای پالپشتی لە
 بنەمالە و گەنجیستی حەشیمەت» ە؛ لەم یاسایەدا ناوەندە حکومییەکان لە
 سەریانە پێشوین و پالپشتی ماددی و ناماددی خۆیان لە بوا ی زیادکردنی
 سکوزا بخەنە گەر. هەرۆهەا لە باربردن زۆر ئەستەمتر بووه و تەنانەت
 سەبارەت بە دەسپراگەشتن بە دەرمانی سکوزا سەختگیری هاتۆتە ئاراوه.
 ئەم سیاسەتە لە لایەکەوه و دۆخی نالەبار ی ئابوورییش لە لایەکی دیکەوه،
 بێگومان مافی منداڵان خەوشدار دەکات. لە دایکبوونی منداڵان بە بێتەوه ی
 بنەمالەکانیان بتوانن هەلومەرجێکی ستانداردیان بۆ بە خێوکردنیان هەبیت

دهبیته هوئی ئه وهی که مافه کانیاں به تایه تی مافی ته ندروستی و مافی خویندن و مافی ئاسووده بیان سنووردار بییت. پینداگری نامه نیتیقی حکومته بو سکوزا و فریودانی هاوولاتیان بو مندالدار بوون، به بیئه وهی پشتیوانتیکی ئابووریی هه بییت، مافی مندال ده خاته مه ترسییه وه.

مندالانی سهر شه قام

یه کیک له و پرسه گرینگانه ی سه بارهت به مندالان له ئیراندا هه یه دیارده ی مندالانی سهر شه قامه. به پیی ماده ی یه که می پرسیای پیراگه یشتنی مندالانی سهر شه قام «مندالی خوار ته مه ن ۱۸ سالان که به رده وام یان جاروبار له شه قامدا ده ژی، جا چ ئه و منداله هیشتا له گه ل بنه ماله یدا له پیوه نیدا بی و سهر په نابه کی هه بی یان ئه و منداله ی که شه قام به مالی خوئی ده زانیت و پیوه نیدی له گه ل بنه ماله ی له ئاستیکی زور که مدایه یان هه چ پیوه نیدی کی له گه ل بنه ماله ی نه ماوه» مندالی سهر شه قام دیته ئه ژمار.

ئهم مندالانه به هوکاری جوړاوجوړه وه بو وینه بی سهر په رشتبوون یان سهر په رشتی خراپ و دوخی ناله باری ئابووریی بنه ماله، له شه قامه کاندا سوال ده که ن یان شت ده فرۆشن. ئهم بارودووخه ده یان خاته به رده م مه ترسیی جوړاوجوړه وه. بو نمونه له وانیه باندى فرۆشتنی ماده ی سرکه ر بیانبه نه باند ه که یانه وه یان بکه ونه بهر مه ترسیی قاچاخى مندال یان ئه ندامانی جهسته یان. زور جاریش که لکی خراپی جنسییان لئ وهرده گیردریت. بیگومان ئهم مندالانه له گه وره سالییشدا تووشی خه سار دین و ئه گهری ئه وه ی هه یه نه توانن ژیانیکی ته ندروست و شه رافه تمه ندانه یان هه بییت.

له یاسای ئیراندا هه ندی یاسا و پرسیا بو بهرگریکردن له م دیارده یه و سهر وساماندانی مندالانی سهر شه قام له بهرچاو گیراوه. له ماده ی سیی پاپشتی له مندالان و میرمندالاندا هه ندی بابهت ره چاو کراوه که له ئه گهری دهسته بهر بوونی ئه وان هدا هه لومه رجی مندال به مه ترسیدار دیته

ئەژمار و ھەر بەھۆکارە پێویستی بە پالپشتییە. بۆ نمونە ھەلومەرجی نالەباری سەرچاوەگرتوو لە ھەژاری، یان چەوساندنەووی و دەست ھەلگرتن لە خویندن دووخی مەترسیدارن. لەم حالەدا ریکخراوەی وەکوو بێھزیستی لە سەریانە پالپشتییە منداڵ بکەن. بۆ نمونە ریکخراوەی بێھزیستی لە سەریەتی بە یارمەتی ھێزە ئینتزامییەکان منداڵانی سەر شەقام پەیدا بکات و لە بواری پارگرتن و تواناسازی ئەواندا ھەنگاو ھەلگرت. ھەر وەھا لەم یاسایەدا بۆ ئەو کەسانە بوونەتە ھۆکاری نازارگەیاندن بە منداڵان، سزا لە بەرچاوە گیراوە. بۆ نمونە لە مادە ۱۵ ئەم یاسایەدا چەوساندنەووی منداڵ تاوانی بۆ دیاری کراوە. ھەر وەھا ئەگەر بە ھۆی کەمتەرخەمی و چاودێری نەکردنەووی منداڵ تووشی خەساری جەستەیی و دەروونی ببێت، سەبەبکارە کە سزای دیاریکراوی یاسای پالپشتی لە منداڵ و مێرمنداڵی بە سەردا دەسەپێت.

یاسایەکی دیکە لەم بوارەدا، یاسای پالپشتی لە منداڵانی بێ سەرپەرشت و سەرپەرشتی خراپە، بە لیکدانەووی دادگایەکی شیاو، ئەگەر منداڵ بێ سەرپەرشت بێتە ئەژمار لەوانە بە بدرتە دەست ریکخراوەی بێھزیستی. لێرەدا ئەرکی سەرشانی بێھزیستی ئەم منداڵانە پارگرت و بە ھێزیان بکات. بە پێی ئەم یاسایە، بێھزیستی دەبێت سەبارەت بە دیتنەووی بەدیلی بنەمالە ھەنگاو ھەلگرت. ھەر وەھا بە پێی ھەندێ مەرج سەرپەرشتیی ئەم منداڵانە وەکوو منداڵی ھەلگیراوە بە کەسانی خوازەر دەدرێت.

پێسای سەروساماندانی منداڵانی سەر شەقام لە یاسا گرینگەکانی دیکە یاری منداڵانی سەر شەقامە. لەم پێسایەدا ریکخراوەی بێھزیستی بەرەو دە یاراستنی منداڵانی سەر شەقام و تواناسازی ئەوانە لە ناوەندیکی تاییەتدا. ئەم ناوەندانە چوار دەستن:

ئ) ناوئەند و شوینی پلە یەک: ئەو ناوئەند و شوینە نیشەتەجۆ و گەرۆکانەن کە بێئەووی منداڵ لەووی وەمینی، خزمەتگوزاری سەرپێیی پیشکەش بە خووی و بنەمالە دەکەن

(ب) ناوه‌ندی و شوپنی پله دوو (مانه‌وهی کورتخایه‌ن): ټه ناوه‌ندانه‌ی که بو
ماوه‌ی ۲۱ رۆژ مانه‌وه‌ی مندال دابین ده‌کهن

(پ) ناوه‌ندی پله سن (مانه‌وه‌ی ټیوا‌ماوه): ټه ناوه‌ندانه‌ی بو ماوه‌ی سائیک
مانه‌وه‌ی مندال دابین ده‌کهن

(ت) ناوه‌ندی پله چوار (مانه‌وه‌ی دريژ‌ماوه): ټه ناوه‌ندانه‌ی که تا کوټایي
ت‌مه‌نی ۱۸ سالان ټیمکانی مانه‌وه‌ی مندالانی بی سهرپه‌رشت دهره‌خسین
له‌م پړسایه‌دا هیزه ټینتیزامییه‌کان، وه‌زاره‌تی داد، شاره‌داری، وه‌زاره‌تی
ناسووده‌یی و خوښ‌بوی و چه‌ندین ټورگانی دیکه له سهریانه بو به‌ربره‌کانی
ده‌گه‌ل مندالانی سهر شه‌قام هه‌نگاو هه‌لگرن.

کاری مندال

کېشه‌یه‌کی دیکه له پټوه‌ندی له‌گه‌ل مافی مندالدا، بابه‌تی کارکردنی منداله. له
پاستیدا کارکردنی مندال له ههر هه‌لومه‌رچیکدا بهر به خویندنی ده‌گریت و
له‌وانیه شوپنی کارکه‌ش خه‌ساری بو‌ی هه‌بیټ. له یاسادا هاتووه که کار کردن به
که‌سانی خوار ته‌مه‌ن ۱۵ سالان قه‌ده‌غه‌یه (ماده‌ی ۷۹) و ټه‌و خاوه‌نکاره‌ش که به
کړیکاری خوار ته‌مه‌ن ۱۵ سالان کار ده‌کات سهرپړچیکاره و سزا ده‌دریت. هه‌روه‌ها
ټه‌و که‌سه‌ی پړچپه‌وانه‌ی پړساکانی یاسای کار بیټه هؤی چه‌وساندنه‌وه ټابووری
مندال یان مړمندال، به سزای پله شه‌ش حوکم ده‌دریت. (ماده‌ی ۱۵ یاسای
پالپشتی له مندال و مړمندال) به بوونی وه‌ها ماده‌یه‌ک، له به‌شه‌کانی دیکه‌ی
یاسای کاردا هاتووه که یاسای کار کارگا بنه‌ماله‌یه‌کان ناگرېته‌وه. بهو پښه ټیمکانی
ټه‌وه هه‌یه مندالیکی ۱۵ سالان له کارگه‌به‌کدا کار بکات. کارگه بنه‌ماله‌یه‌کان ټه‌و
کارگه‌باننه که له‌واندا ته‌نیا خاوه‌نکار و هاوسه‌ره‌که‌ی و باوک و دایک و منداله‌کانی
کار ده‌کهن. که‌وایوو کارگه‌ی بنه‌ماله‌یی کارگه‌یه‌که که کړیکاره‌کانی پټوه‌ندی
خرمایه‌تی نړیکیان (باوک، دایک، مندال و هاوسه‌ر) هه‌بیټ. پاشان کاره‌که له
لایه‌ن خاوه‌نکاره‌وه و ههر له‌گه‌ل ټه‌و که‌سوکاره‌دا ته‌نجام بدریت و بېجگه له‌وان

كەسپكى دىكە لەو كارگەدا كار نەكات. چاوپۇشيكردن لە ھەندى ياسا و پىسا لەو كارگەيانەدا دەكرىت كەلكى خراپى لى وەر بگىردىت. بۆ نمونە چوونى پشكىنەر بۆ كارگە بنەمالەيىھە كان قەدەغەيە مەگەر ئەوھى ئىجازەى نووسراوى دادستانى ناوچەى پى بىت. ئەم سنووردارىتتېيە دەتوانى بىتتە ھۆى كەلكى خراپ بە تايبەتى چەوساندنەوھى مندالانى خوار تەمەن ۱۵ سالان لەو كارگەيانەدا. لە ياساى كاردا ئىمكانى كارکردنى مندالى ئىوان تەمەن ۱۵ تا ۱۸ سالان كە «كرىكارى مېرمندال» يان پى دەوترىت، بە پىنى ئەو مەرجانەى خوارەوھە داينن كراوھ:

- مېرمندال دەبى لە دەسپىكى كارکردنەوھە لە لايەن رىكخراوھى دايننكارى كۆمەلايەتتېيەوھە تاقىكارىيە پزىشكىيە كانى بۆ بكرىت. پاش دامەزرانىشى دەبى لانيكەم سالى جارىك تاقىكارىيە پزىشكىيە بۆ بكرىت. پزىشكى رىكخراوھى دايننكارىيە كۆمەلايەتى سەبارەت بە گونجاوى جوړى كارەكە لەگەل توانايى كرىكارى مېرمندال راي خوړى دەردەپرئىت و ئەگەر كارەكە بە نەگونجاو بزانئىت خاوەنكار لە سەريەتى بە پىنى ئىمكان كارىكى دىكە بدات بە كرىكارەكە.

- لانى زورى سەعاتى كارى رۆژانەى كرىكارى مېرمندال، نيو سەعات كەمتەر لە كرىكارى ئاسايى. شىوازي كەلكوهرگرتن لەم مافە بە رىككەوتنى كرىكار دەگەل خاوەنكار دىبارى دەكرىت.

- سپاردنى ھەر جوړە كارىكى زيادى يان كارکردن لە شەودا و ھەروھەا سپاردنى كارى دژوار و مەترسىدار و گواستنەوھى بار بە دەست و بە بى كەلكوهرگرتن لە كەرەستەى ميكانىكى، بە كرىكارى مېرمندال قەدەغەيە.

تېيىنى:

ئەوھى كە دەوترىت كرىكارانى خوار تەمەن ۱۵ سالان يان ئەو كرىكارە مېرمندالانەى كە رپوشوئىنى دامەزراندنى ئەوان رەچاوەنە كراوھ

ياسای کار نایانگریته وه، به و واتایه نییه که نه گهر
کاریان کردو خاوه نکار
مافی پیشیل کردن چونکا نایاسایی کاریان کردوو
ئیتیر ناتوان مافی خویان
بستینن؛ به لکوو به و واتایه که له ریگی یاسای
کاره وه ناتوانن هه نگاوه هه لبرگرن.
بۆ نموونه نه گهر خاوه نکاریک مووچه ی کریکاری
گه وره سال نه دات، نه م
کریکاره ده چپته ئیداره ی کار و له دژی خاوه نکار
سکالا تو مار ده کات. به لام
نه گهر کریکار ته مه نی خوار ۱۵ سالان بیت ده بی
په نابهریته بهر دادگای یاسایی.

قاچاخی مندال و نه ندامه کانی

راپورتته کان دهرخه ری نه وهن که هه ندی له گروپه تاوانکاره کان خه ریکی کرین و فرۆشتنی مندال یان نه ندامه کانی جهسته ی مندالانن. هه ندی جار باوک و دایک، منداله که یان یان نه ندامه کانی جهسته ی ده فرۆشن و هه ندی جاریش مامه له به مندالی دزراوه وه ده کهن. جاروباریش بینراوه که بنه ماله هه ژاره کان بۆ بژیوی ژانیان منداله که یان فرۆشتوو به که سانیک که خوازیری مندالان. یاسای ئیران هه ولی داوه له ئاست دیارده ی کرین و فرۆشتنی مندال هه لوپست بگریت. گرینگترین پۆشوئینیک که یاسای ئیران بۆ ئەم دیارده ره چاوی کردوو پۆشوئینی سزاییه. به گویره ی ماده ی ۱۱ ی یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال: «ههر جۆره مامه له یه ک به مندال یان میرمنداله وه قه ده غه یه و نه نجامده ره که ی به سزای چه پسی پله پینجی یاسای سزای ئیسلامی حوکم دهرپت. نه گهر ئەم کرده وه به مه بهستی خراپه کاری و بی نه خلایقی، چه وساندنه وه ی ئابووری،

لښکرډنه وهی ښه نډامه کانی چه سته یان که لکوه رگرتن له مندال و میړمندال له چالاکیی تاوانکارانه دا بیټ، ښه نډامه ره که ی به سزای چه پسی پله چواری یاسای سزای ئیسلامی حوکم ده درټ، «هروه ها ښه یاسای له مادهی دواتردا سه بارهت به قاچاخی مندال و میړمندال تاوانی دیاری کردوه. سه بارهت به قاچاخی ښه نډامه کانی چه سته ش مادهی ۱۳ ده لئ: «هر که سپک توشی راگواستن، کرپن و فرؤشتن یان قاچاخی ښه نډامه کانی چه سته ی مندال و میړمندال بیټ، سزای چه پسی پله سیی یاسای سزای ئیسلامی ده بگرټه وه.»

خه ته نه

خه ته نه کردنی مندال له ئیراندا نه ریټیکه که زیاتر بنه مای شه رعیی هه یه. زور ئاسایه که بلین زور بهی مندالانی کور له ئیراندا سوننهت ده کرین. له بریک ناوچه دا کچانیش سوننهت ده کرین. خه ته نه کردنی کچان زیاتر وه کوو «سه قه تکردنی کچان» باسی لیده کریت. ښه گه چی سه بارهت به وهی که خه ته نه کردنی کوران له باری زانستییه وه کاریکی دروسته یان نارای جیاواز هه یه، به لام سه بارهت به خه ته نه ی کچان پسپوران گومانیان له وه دا نییه که ښه کاره زبانیکی زور به مندال ده گه یه ټیت. هر بهم هوپه وه خه ته نه کردنی کچان جوړیک توندوتیژیی تایبه تیی فهره نگی دژی مندال دټه ښه ژمار. له یاساکانی ئیراندا ماده یه ک بوونی نییه که خه ته نه ی قه ده غه کردیټ. سه بارهت به کوران ده وترټ ښه کاره نه شته رگه ریبه که بو ته ندروستی و پاساوی یاسایی هه یه، به لام سه بارهت به کچان هیچ پاساویکی یاسایی بوونی نییه. به گشتی ده توانین بلین خه ته نه جوړیک زیانگه یانندن به مندال و سه بارهت به کچان به توندوتیژی و سه قه تکردن دټه ښه ژمار.

مندالانی هاوړی دایکی به ندی

به کییک له و پرسانه ی دیکه که له بواری مافی مندال له ئیراندا هه یه،

بارودوخی ئەو مندالانەيە كە لە گەل دايكى حوكمدراوينايدا لە بەنديخانە دەژين. واتە هەندى لەو دايكە بەنديانەى وا مندالى بچووکیان هەيە و ساوايان ساز كراوه. بەلام ئەو شوینانەى ناوى باخچەى ساوايانان لە سەر داناو لە بنەپەتدا تەنیا ژووریکى رەق و تەقە كە مندالان لەوئى سەرقالى كایە كردن دەبن. بە واتایەك بەرپرسان تەنیا بۆ ئەرك لە كۆل خۆكردنەوه ئەو هەنگاویان هەلگرتوو و ئەم شوینانە بە هیچ جوړیک لەگەل ئەو مەبەستەى بۆ ئەوه رەچاوكراوه نایەتەوه.

مندالانى بى ناسنامە

پرسیكى گرینگی دیکە كە لە بریک ناوچەى ئيراندا سەبارەت بە مندالان هەيە، بابەتى مندالانى بى ناسنامەيە. هەروا كە لە مژارى مافی هاوولاتیپووندا باسمان كرد، لە بریک ناوچەى ولات بۆ نمونە لە سیستان و بەلووچستان دەیان هەزار مندالى بى ناسنامە هەن كە مافی هاوولاتیپوونيان نییە. زۆربەيان باوك و دايكيشيان بى ناسنامەن يان باوك و دايكيان كەمتەرخەمن و بە هۆى هەژارى فەرھەنگیەوه پیناسە وەرناگرن. لەم یتوهندەدا چەمكیك بە ناوى «هاوولاتیى جىى گومان» (مشكوك التابعه) هەيە. واتە حكومەتى ئيران پىی وایە ئەم كەسانە ئەفغانستانی يان پاكستانين و بە بى رەچاوكردنى ريساكان سألەهايه لە ئيراندا نيشتەجین. نەبوونى مافی هاوولاتیپوون دەبیتە هۆى بيبەشيبى مندال لە زۆربەى مافەكانى. بۆ نمونە ئەم مندالانە ناتوانن خویان لە قوتابخانە ناوونوس بكەن يان لە خزمەتگوزارى تەندروستى لە نەخۆشخانەكان كەلك وەربرگرن. بۆ وەرگرتنى پیناسە هەندى رپوشوپن لە بەرچاو گيراوه بەلام ئەم رپوشوینانە زۆر ئاستەمن و زۆتر بى تاكمن.

سەرچاوه‌کان:

- یاسای پالپشتی له مندال و میرمندال په‌سندکراوی سالی ۱۳۹۹
- په‌یماننامه‌ی مافی مندال په‌سندکراوی سالی ۱۹۸۹
- یاسای سزای ئیسلامی په‌سندکراوی سالی ۱۳۹۲
- یاسای رپوشوئینی دادپرسی سزایی په‌سندکراوی سالی ۱۳۹۲
- یاسای کاروباری حه‌سی په‌سندکراوی سالی ۱۳۱۹
- یاسای پالپشتی له مندالانی بۆ سهرپهرشت و ئه‌و مندالانه‌ی سهرپهرشتی خراپیان هه‌یه په‌سندکراوی سالی ۱۳۹۲
- یاسای پالپشتی له بنه‌ماله‌ په‌سندکراوی سالی ۱۳۹۱

◆◆◆ به سه رهه لدان و گه شه کردنی نه ندیشه مرؤفته و هره کان، مندالیش وه کوو یه کیک له چه مکه گرینگه کانی بواری توئزینه وهی مافی مرؤف هاته ئاروه. له م نه ندیشه دا، مندال ئیتر وه کوو بوونه وه ریک چاوی له ناکریت که ته نیا بو مانه وه و وه چ خستنه وهی مرؤف بیت؛ به لکوو مندال بوونه وه ریکی خاوهن مافه.

له م کتبه دا هه ول دراوه له روانگه یه کی یاسایه وه سه یری مندال بکریت و مافی مندال به زمانیکی ساده و ساکار شرؤفه بکریت. له م کتبه دا ئامازه به یاسا نیونه ته وه یی و ناوخوییه کان کراوه و ئه و به ربه ستانه ی له ولاتدا له به رده م مافی مندالاندا هه ن لیک دراونه ته وه.

